

יואב גלבר

המדיניות הציונית והסכם ההעברה, 1933—1935

(ב)

פרקים אלה בנושא הסכם ההעברה 1933—1935, שנחתם בין המוסדות הציוניים לבין ממשלת גרמניה בראשית ימי שלטון הנאצים, הם המשכה וסיומה של עבודת המחקר מאת יואב גלבר, שפרקיה הראשונים הופיעו ב„ילקוט מורשת" חוברת י"ז.

פרק ד

מימושו של הסכם ההעברה

לצורך מימוש תהליכיה בין הוסיין למיניסטריון הכלכלה הגרמני היו צריכות לקום שתי חברות נאמנות לכספי המעבירים — בברלין ובארץ-ישראל. החברה הגרמנית הוקמה מיד עם השלמת המשא-ומתן, עוד באוגוסט 1933. בחברה זו, שנקראה „פלטריו" (קיצור של Palaestina Treuhandstelle zur Beratung deutschen Juden G.m.b.H.), היו שותפים באנק אפ"ק והבאנקים היהודיים-גרמניים וארבורג מהאמבורג וואסרמאן מברלין. את באנק אפ"ק ייצג למעשה בחברה המשרד הארצישראלי בברלין. שני מנהלי החברה היו ברמאן, נציג הבאנקים, וארנסט מרכוס, איש המשרד הארצישראלי. ברמאן עסק יותר בבעיות הכלכליות-עסקיות שאתן התמודדה החברה, בעוד שמרכוס שימש איש הקשר שלה עם המוסדות הציוניים, והשתתף בדיונים עם השלטונות.¹ שיתוף-הפעולה במיסגרת אחת בין גורם ציוני (המשרד הארצישראלי) לבין גורם כלכלי פרטי ולא ציוני (הבאנקים) עבר חבלי לידה של יצירת אמון הדדי בין שני הגורמים שלא היה קיים מלכתחילה, והיה צורך ליצור אותו. בשבועות הראשונים לקיום „פלטריו" עדיין ניסתה מרכוס לקיים את המגעים עם ארץ-ישראל בעצמו ומאחורי גבו של ברמאן.² „פלטריו" החלה בפעילות מיד עם הקמתה — התקשרויות עם יצואנים גרמניים, קבלת כספים מצולים וממשקיעים, ובירור מתמשך של פרטים שונים עם השלטונות הכלכליים הגרמניים. לעומת ההקמה המהירה של „פלטריו" נתקלה הקמתה של חברת הנאמנות בארץ-ישראל בקשיים, והתעכבה עד לחודש נובמבר 1933. לנוכח אי-הבהירות לגבי עתידו של ההסכם, שנוצרה בעקבות התגובות שעורר בקונגרס הציוני, וההחלטה העמומה שנתקבלה בקונגרס להעביר את נושא ההעברה לתחילת הוועד הפועל הציוני, לא הוזדו באנק אפ"ק, מכין שעלול היה לקבל הנחיות מהוועד הפועל לסנת

בכלל מן ההסכם, להקים את חברת הנאמנות הארצישראלית, ובעתונות אף הופיעו ידיעות על כוונתו להסתלק ממנו לגמרי.¹⁰

הנהגת היישוב ממילא היתה משותקת למעשה עד לסוף ספטמבר, מכיון שרוב הדמויות המרכזיות בה, לפחות בכל הנוגע לעניין גרמניה, נמצאו עדיין באירופה בעקבות הקונגרס הציוני. רק בסוף ספטמבר החלו האנשים המרכזיים הקשורים בהעברה — רופין, סנאטור, אליעזר קפלן, לאנדאוואר ואחרים — להגיע לארץ, ורק אז באה הדחיפה לממש את הצד הארצישראלי של ההסכם, כלומר הקמתה של חברת הנאמנות. עד אז, לאור חוסר הבהירות לגבי עתידו של ההסכם מבחינתה של ההנהגה הציונית, היה הבאנק סוכן לסלא בקשר לכך פונקציות באנקאיות בלבד.¹¹ בינתיים נמצאו ביישוב גורמים כלכליים שעירערו על דרך טיפולו של הבאנק בכל העניין, ובמיוחד על קשריו המיוחדים עם חברת „הנוטע“. גורמים כלכליים אחרים עשו בינתיים הסכמים פרטיים שסלהם עם מיניסטרוון הכלכלה הגרמני, והיוו על-ידי כך גורם מתחרה בבאנק כלפי הגרמנים, במיוחד משום שהיו מוכנים לשלם חלק מסכומי ההעברה במטבע קשה.¹² נוסף לכך נתקל הבאנק גם בקשיים בעלי אופי עסקי ביצירת ההתקשרויות בין יבואנים בארץ-ישראל לבין יצואנים בגרמניה. מחירי המוצרים הגרמניים היו בדרך כלל גבוהים ביחס למחירי השוק העולמי, ובהעדר המריצים מיוחדים לא נטו יבואנים מקומיים להזמין אותם. מכיון שהבאנק ראה את עצמו בשלב זה קודם כל כנאמן של מפקדיי הכספים בגרמניה, הוא סירב לתת תמריצים כלשהם, משום שאלה היו מגדילים את אחוז ההפסד אשר המעבירים את כספם באמצעות ההעברה היו צריכים לשאת בו. גורם נוסף שפגע בהתפתחות ההעברה בארץ-ישראל היה זרם של מארקים שהובאו לכאן בדרכים שונות על-ידי עולים מגרמניה וזמכרו בשוק החופשי במחירי הפסד תוך התחרות בהעברה.¹³ באנק אפ"ק עצמו עסק בכך, והוסיף הצדיק זאת בטענה שלולא כן היו גורמים אחרים קונים את המארקים האלה.¹⁴ התוצאה היתה, שעד לאמצע אוקטובר 1933 טרם הוקמה חברת הנאמנות, והיקף העיסוקות במיסגרת ההעברה שנעשו בארץ-ישראל הגיע ל-12 אלף מארק בלבד.¹⁵ בעוד שבגרמניה עברו כבר ההפקדות באותה התקופה את הסכום של מיליון מארק.¹⁶ כל אלה הביאו את רוזנבליט בלונדון להרהורים בנוסח „שמעתי בינתיים כל כך הרבה דברים רעים על פעולת העניין, עד שכבר שאלתי את עצמי אם המערכת שניהלתי בקונגרס למען הסכם זה היתה שווה את המאמץ“.¹⁷

מצב עניינים זה הראוי לא רק את רוזנבליט, כי אם גם את הגורמים הקשורים להעברה בגרמניה — „פלטרוין“ והמשרד הארצישראלי — שחששו לעצם גורלו של הסכם ההעברה הנוכחי, ועוד יותר מפני אובדן האפשרות להאריך אותו. הצורה בה ניהל מרגוליס, בהעדרו של הוסיין מארץ-ישראל, בשם הבאנק את ענייני ההעברה נראתה להם כמסכנת את המפעל כולו,¹⁸ והם הזעיקו את לאנדאוואר, שהגיע בינתיים לארץ-ישראל והחל לפעול במיסגרת המחלקה הגרמנית של הסוכנות, שזה אך נוסדה, ותבעו ממנו לדאוג למימושו של ההסכם אשר בהשגתו הוא מילא תפקיד מרכזי, ולא להשאיר עניין זה בידי הבאנק בלבד.¹⁹

חששותיהם של אנשי ברלין גברו משנוכחו לדעת שגם פקדיי מיניסטרוון

הכלכלה והחוק הגרמניים מגלים חוסר סבלנות לנוכח העיכובים בהפעלת ההעברה. הפקידים הגרמניים גיזמו סדורות שקיבלו מהקונסול בארץ-ישראל, שהיה פסימי לגבי סיכויי ההעברה ותומתה האפשרית לקידום היצוא הגרמני לארץ-ישראל.¹⁴ סם כהן, שהיה את פעילותו בלונדון ובברלין, והפעם בתואנה כאילו וייצמן עומד מאחורי פעילות זאת, הוסיף למבוכתם של הפקידים הגרמניים. אמנם בשנותיו בלונדון בראשית אוקטובר הוא באמת נפגש עם וייצמן (ולצורך פגישה זו הכין כנראה את תזכירו מה-9 באוקטובר 1933, שכבר נזכר כאן פעמים אחדות),¹⁵ אולם רוזנבליס, שהיה יד ימינו של וייצמן בכל העניינים הקשורים ביהודי גרמניה, הכחיש כל אפשרות של מתן גיבוי כלשהו על-ידי וייצמן לפעולותיו של כהן.¹⁶ בברלין ניסה כהן להציג את עצמו כפועל בשליחותו של וייצמן, מי שמונה על-ידי הקונגרס הציוני לעמוד בראש הטיפול בשאלת יהודי גרמניה, ובתור שכזה ניסה לתפוס מחדש עמדה מרכזית במיסגרת הסכם הוסיף והסכמים נוספים שיחתמו בעקבותיו.¹⁷ את מנעיו ריכז הפעם במיניסטריון-החוץ הגרמני ודרכו ניסה לחדש את קשריו עם מיניסטריון-הכלכלה.

הרטנשטיין, איש מיניסטריון-הכלכלה, השתמש בפעילותו של כהן כאמצעי-לחץ על „פלטרווי“ ועל המשרד הארצישראלי לזרו את פעולת ההעברה. הוא התקשר עם קרמר ועם לווינזון על סגת לברר אם נכון הדבר שהוסיף, כלומר באנק אפ"ק, מתכוון לסגת מהסכם ההעברה, ושקיימת סיונה בארץ-ישראל להחזיר להסכם את אופיו הפרטי הראשוני באמצעות חברת „הנטע“, והוסיף שער כה לדעתו ההעברה אינה פועלת כלל. ניכר כאן בבירור רושמן של שמענות שנוצרו ודאי בעקבות הדיונים על ההעברה סביב הקונגרס בפראג ולאור הפירסום שקיבל הנרשא בעהונות. לווינזון וקרמר ניסו להסביר לו, שהסיבה לעיכובים איננה נסיגה פוליטית מההסכם, כפי שהוא ניסה לרמוז, אלא בעיה עסקית שטרם מצאה את פתרונה — מצד אחד חוסר הרצון לנכות מהמעביר סכום נוסף על הקומיסיון בשיעור 5% שגובה באנק אפ"ק עבור הצאותיו בהעברה, ומצד שני, וכתוצאה מכך, חוסר היכולת לתת תמריצים ליבואנים בארץ-ישראל על מנת למשוך אותם לעסקות במיסגרת ההעברה. כל השאר, הדיעו להרטנשטיין, אינן אלא שמועות בלתי מבוססות, שאינן תואמות את העובדות.¹⁸ לווינזון הבין את התערבותו של הרטנשטיין כאות אזהרה, והזהיר את לאנדאואר, ש„בכל מקרה יש להסדיר את עניין ההעברה כעת, אחרת ניראה מנוחכים ביותר במיניסטריון-הכלכלה“, ודרש ממנו ללחוץ על באנק אפ"ק לשנות את מדיניות התמריצים שלו כדי שתוכלנה להתבצע יותר עסקות בכספים המופקדים בידי „פלטרווי“ בברלין.

חוסר הבהירות לגבי מקומו של הבאנק בביצוע התסכם לאור התגובה בקונגרס הי"ח לא היה רק נחלת העתונות והצד הגרמני. גם בלונדון נראו הדברים מעורפלים אפילו שבועות רבים לאחר שכבר הוקמה בארץ-ישראל חברת „העברה“, ועוד בראשית 1934 התעניין רוזנבליס אצל לאנדאואר באיזו צורה מסתדר עניין ההעברה:

„האם הבאנק משתתף באופן רשמי או האם הוקם שם גוף לגיהול הפעולות? אם זכרוני איננו מטעה אותי, החליטה ההנהלה בעקבות

החלטת הוועד הפועל לאחר הקונגרס, שבבאנק בתור כזה יסתלק מהעניין. הייתי מעוניין לשמוע ממך אם ובאיזו מידה התחשב בבאנק בהחלטה זו?"

בתשובתו הבהיר לו לאנדאוואר, ש"באנק אפ"ק לא נסוג מעניין הסכם שלושת המיליונים. כל הידיעות מסוג זה הן מגמתיות ובלתי מוסמכות".²²

שובו של הוסיין לארץ בסוף אוקטובר 1933 החיש את מהלך ההתפתחות בארץ ישראל. במחצית השנייה של אוקטובר גברה תנופת הפעילות של הבאנק בענייני ההעברה והתקרבה לענות על הצרכים. תביעות המפקדים שעלו עד אז לארץ הסתכמו במאה אלף מארק (מתוך 450 אלף מארק שהופקדו עד אז בחשבון א', הוא חשבון העולים), ומהם הצליח הבאנק לכסות כבר תביעות בסכום 65 אלף מארק. הוסיין שלל את ההתנגדות העקרונית למתן חמריצים ליבואנים על חשבון המעבירים, אולם טען שאין צורך למחר ולוותר ליבואנים, וצריך קודם לכן לנסות דרכים אחרות. מטרתו הראשונה היתה להשתלט על המארקים בשוק החופשי, על מנת לסלק אותם כגורם מתחרה להעברה. לטעם כך ניתנה הוראה לסניפי הבאנק לחפש ולקנות מארקים בשוק החופשי ולמכור אותם לחו"ל, אך לא לנצל אותם לביצוע תשלומים בגרמניה עצמה, למרות שבחשבון כספי צר נגרם על-ידי כך הפסד לבאנק. לבאנקים אחרים הציע באנק אפ"ק מחיר גבוה יותר עבור המארקים שברשותם כדי לרכוש ברשותו את כל המארקים שבשוק. כאמצעי אחרון היה הוסיין סוכן, במידה וצעדים אלה לא ישאו פרי, להוריד את שער הלא"י ביחס למארק.²³

שובו של הוסיין לארץ הביא גם לדחיפה האחרונה בהתארגנותה של חברת הנאמנות הארצישראלית שנקראה "חברת העברה". זו הודיעה ל"פלטרו"י בברלין על היווסדה ב-27 באוקטובר.²⁴ גרשמה ב"ס בנובמבר, והתחילה רשמית בעסקיה ב-20 בו.²⁵ מניית החברה היו בידי באנק אפ"ק. במועצת המנהלים שלה ישבו, לצד היז"ר תיאודור ולוציסטי, גם נציגי הוועד הלאומי והאירגונים הכלכליים המרכזיים ביישוב. נציגי המחלקה הגרמנית של הסוכנות, סנאטור ולאנדאוואר, ישבו במועצת המנהלים כמשקיפים בלתי רשמיים, אולם מילאו בה תפקיד פעיל ביותר (אם גם כלפי חוץ באופן בלתי רשמי, כפי שידוכר עוד לחלן). כממונה על החברה מטעם באנק אפ"ק נקבע מרגוליס, ומונו לה שני מנהלים — רוברט וייס וליאו דויד.²⁶

הקמת חברת "העברה" לא פתרה את בעיית טקסום ותפקידם של הנהלת הסוכנות ובאנק אפ"ק במיסגרת ההסכם עם גרמניה. אמנם כלפי הציבור היהודי בעולם וגם כלפי היישוב בארץ-ישראל היתה החברה החדשה הסוואה נוספת לגעשת במיסגרת היחסים הכלכליים בין גרמניה לארץ-ישראל, אשר סייעה להנהלה להמשיך בקו, שבא להציג את העניין כולו כעניין שבין גורמים כלכליים פרטיים בארץ-ישראל והמוסדות הציוניים בגרמניה לבין השלטונות הגרמניים, קו אותו נקטה הנהלה כבר בקונגרס הציוני הי"ח. אלא שלעצם העניין שאפה הנהלה לשמור לעצמה את ההשפעה המכרעת במיסגרת יחסים כלכליים אלה, אך מבלי לשאת בביקורת ציבורית בהקשר לכך ומבלי לשאת בתוצאות הפוליטיות ובאובדן הפופולאריות

ברחוב היהודי, שהלך הריחות השליט בו, במיוחד בגולה, תמך בחרם האנטי-גרמני, וממילא היה עויין לרעיון ההעברה ולביצועו.

סתירה זו בגישתה של הנהלת הסוכנות לעניין ההעברה מלווה את פרשת ההסכם לאורך כל התקופה שבין הקונגרס הי"ח בפראג לקונגרס הי"ט בלוצרן ב-1935. נציגי המחלקה הגרמנית של הסוכנות, סנאטור ולאנדאואר, ישבו במועצת חברת "העברה" מראשיתה והיו נודעים לכל הגעשה והמוחלט בה. כלפי הנהלת הציונית בלונדון, שהיתה מסוייגת ביחס להעברה הרבה יותר מתנהלת הסוכנות בירושלים, הסביר לאנדאואר את ישיבתו במרעצה בכך ש"אני משתתף רק בתור מיעוט, כי אף-על-פי שלא יכולנו להתנכר לעניין, אין אנו רוצים לחייב את הסוכנות על-ידי השתתפות בהחלטות".²⁷ אולם למעשה היה למחלקה הגרמנית מעמד נכבד הרבה יותר במיסגרת החברה, והיא עמדה מאחורי כל החלטה חשובה שלה, הן בתחום המגע עם השלטונות הגרמניים והן בקביעת דרכי השקעת הסכומים המועברים בארץ-ישראל.²⁸ בראשית פברואר 1934 נפגשו רופין ולאנדאואר, אנשי המחלקה הגרמנית, עם הופיון ומרגוליס, ראשי באנק אפ"ק, והסכימו ביניהם, שהפרוייקטים להשקעת כספי ההעברה יאושרו על-ידי מועצת המנהלים של החברה רק לאחר שהמחלקה הגרמנית והבאנק יגיעו להסכמה מוקדמת ביניהם, ובמקרה של התנגדות אחד משני המוסדות האלה לא האושר ההשקעה.²⁹ באותה פגישה הצביע רופין על כך שאין לסמוך על "פלטרוי" באישורי העסקות בגרמניה, והופיון הסכים איתו, שאמנם רק הבאנק והסוכנות רשאים להחליט בשאלות כאלה, אלא שלדעתו היוותה השפעת המשרד הארצישראלי ב"פלטרוי" ערובה מספיקה לכך שההחלטות בברלין תתקבלנה ברוח המקובלת על הצד הארצישראלי להסכם.³⁰ המחלקה הגרמנית היוותה גם אינסטאנציה קובעת לגבי המשרד הארצישראלי, ובדרך זו היתה לה השפעה מקיפה על המגעים שהתנהלו עם השלטונות הגרמניים בברלין באמצעות "פלטרוי".³¹

יחד עם השאיפה להשפעה מכרעת בקביעת מדיניותה של "העברה" בתחום ההשקעות המגע עם השלטונות בגרמניה, נזתרה הסוכנות מכל צעד שעשוי היה לקשור אותה בעיני הציבור עם ההעברה. דוגמה טובה ליחס זה היא פרשת הנסיון לחידוש החרם אנטי-יהודי בגרמניה במארס 1934.³² מצד המקורות הגרמניים העניין מעורפל וכנראה שהיה קשור לשבוע NS-Hago,³³ שנודע להיעדר מה-23 במארס עד ה-3 באפריל 1934 בסיסמת קידום המסחר והמלאכה הגרמניים. את נימת החרם האנטי-יהודי התכוונן, כנראה, הגרמנים להכניס כתגובה על מבצעי החרם האנטי-גרמני בארצות-הברית בראשית מארס.³⁴ ידיעות על הפעולה המתוכננת בגרמניה הופיעו בעתונות בארץ-ישראל ב-13 במארס,³⁵ ועוררו דאגה רבה בחברת "העברה", שחששה מהשפעת הידיעות על האווירה הציבורית בארץ-ישראל כלפי ההעברה ומפני ביטול אפשרי של הזמנות בגרמניה, הממומנות בכספי ההעברה, כתגובה על חידוש החרם.³⁶ החלה פעילות קדחתנית, של אנשי "פלטרוי" במשרדי הממשלה בברלין, ושל אנשי "העברה" אצל הקונסול הגרמני בארץ-ישראל. במכתב לקונסול כתבו מנהלי "העברה":

„אנו מבקשים ממך להודיע למיניסטריין החוץ שחרם חדש נגד היהודים בגרמניה לא רק שיסכן את הנועת סחורות ההעברה, אלא הוא ישתק את כל המסחר בין ארץ-ישראל וגרמניה, אשר כידוע לך שיעורו עלה בשנה האחרונה ב־50 אחוז. הנוקים שייגרמו עליידי כך נוגעים לא רק למסחר הנמצא כאן בידיים יהודיות, אלא גם למסחר של המושבה הגרמנית המקומית. אנו מבקשים ממך לנקוט בצעדים ... ולהודיע לנו על התוצאות האפשריות.”²¹

בין אם כתוצאה מלחצים אלה ובין אם מסיבות אחרות, הגרמנים נסוגו מכוונתם, ומיניסטריין החוץ הודיע לקונסול בארץ-ישראל ולנציגי ZvD, ש„הפעולה שממנה חוששים איננה מתבצעת.”²² בעקבות הידיעות מברלין נפגשו אנשי „העברה” עם הקונסול ושפטו ממנו הסברים ברוח דומה.²³

באותם ימים עמדה להתכנס ועדת הפעולה של הנועת החרם האנטי-גרמני ביישוב הארצי-ישראלי, ואנשי „העברה” והבאנק חיפשו דרך לתת פירסום לביטול החרם בגרמניה על מנת לשפר את האווירה בה פעלה ההעברה בארץ-ישראל, למנוע החלטות גיבוי אפשריות כנגדה, ולהבליט את חלקה של חברת „העברה” בביטול התוכנית הגרמנית על מנת להצביע על חשיבותה והשפעתה על מצב היהודים בגרמניה.²⁴ מנהלי החברה נפגשו עם בלומנפלד, מנהיג ציוני גרמניה שעלה אז כבר לארץ, על מנת להתייעץ איתו כיצד לתת פירסום לכל הפרשה, ואחר-כך גם עם הוסיין, לו תציעו שחברת „העברה” תפרסם את העניין בעצמה. הוסיין התנגד לכך, וסבר שבעניין הפירסום צריכה לטפל הסוכנות, מכיון שמדובר בנושא בעל אופי פוליטי.²⁵

לאנדאואר התנגד נמרצות לכל עניין הפירסום, ואף הגיב בתריפות על מברק שניסחו במשותף דויד, בלומנפלד והקונסול הגרמני למיניסטריין החוץ ב־24 במארס, ואשר נועד לסיים את כל הפרשה.²⁶ במכתבו ל„העברה” מראשית אפריל 1934 הוא סוּען:

„על מי נסמכת הטענה שהמוסדות (הרשמיים של היישוב) הם בדעה שהידיעות מגרמניה על חרם הן מוטעות? טענות כאלה לא רק שהן בלתי נכונות, אלא הן אף מזיקות, ואסור בשום מקרה להרשות לקונסול הגרמני להבריק לממשלתו טענות כאלה, ובעיקר אסור היה למסור ללא סמכות איזה שהן תבזרות על דעותיהם של המוסדות היהודיים הרשמיים.”²⁷

חסת המסוייג של הסוכנות מוסבר אולי בכך שבאותם ימי סוף מארס 1934 התכנס בירושלים מושב הוועד הפועל הציוני, הראשון למן הקונגרס בפראג. כוכור חטיל הקונגרס על הוועד הפועל להמשיך את הטיפול בעניין הסכם ההעברה, והוועד הפועל אמנם החל לעסוק בכך מיד לאחר תום הקונגרס, אך מבלי שהגיע לכלל תחלטה כלשהי.²⁸ הנהלת הסוכנות שהיתה מעוניינת להשכיח את הנושא ולמנוע כל אפשרות שהוא יעלה מחדש לכותרות, משום שלא היתה בטוחה שתקבל גיבוי לפעולותיה בעניין זה, ומצד שני היתה משוכנעת בחיוניותו, חששה מכל פירסום

גלוי שעשוי היה להביא את הוועד הפועל הציוני לדיון מחדש בשאלת הסכסוך עם גרמניה (שעבר בינתיים התפתחויות נוספות, כפי שידובר להלן) עם הסכנת שיוטל איסור על המשך המגעים עם גרמניה ותתקבל החלטה להפסיק את פעולת ההעברה. כך ניתן אולי להבין את תגובתו הנועזת של לאנדאוואר, על פעולה שיכולה היתה לסכל את כוונתה של הנחלת הסוכנות למנוע את הפיכת ההעברה לנושא בדיוני הוועד הפועל.⁴⁵

ההסתייגות מהתייצבות גלויה לצד ההעברה לא גבעה משיקול זמני בלבד, אלא היתה קו עקרוני בו התמידה הסוכנות (אם כי בשלבים מאוחרים יותר חלה ארוזיה מסוימת) עד לקונגרס הציוני ה"ט, למרות שהוא הביא לכמה התנגשויות עם ראשי הבאנק והחברה, שאחדות מהן באו על רקע מאבקת של „העברה“ עם תנועת החרם האנטי-גרמני בארץ-ישראל. ניצנים לכך נראו כבר בהתנגשות עם לאנדאוואר סביב האיום בחידוש החרם בגרמניה, והמשכם בא כעבור חודש, כאשר נדון הנושא במועצת המנהלים של „העברה“. לאור הלחץ שהפעילה ועדת הפעולה של החרם על יבואנים שונים כדי שיתחייבו שלא לייבא סחורות מגרמניה, טען מרגוליס, הממונה על „העברה“ מטעם באנק אפ"ק, שהיות ואין החברה יכולה לתופיע בגלוי בפני הציבור ולעשות העמולה לעצמה, צריכה המחלקה הגרמנית של הסוכנות לתת הסבר לציבור על ערכן של פעולות ההעברה ועל ההטעיה שבתעמולת החרם.⁴⁶ דרישה זו עוררה התנגדות חריפה מצד אנשי הסוכנות במועצה. סנאטור טען שאין הנחלת הסוכנות יכולה לתופיע בפני הציבור עם הסבר מעין זה, אשר עשוי להתפרש כקריאה מצידה לקנות סחורות גרמניות, ולאנדאוואר תמך בו ודרש להסתפק בהסברי ההנהלה בזמן הקונגרס, שהיא רואה את ההעברה כאור חיובי, ושאינן החלטה פורמאלית המטילה חרם על סחורות גרמניות.⁴⁷

למרות התנגדותם של סנאטור ולאנדאוואר, הציבה „העברה“ דרישה פורמאלית למחלקה הגרמנית בעלת אופי כפול: א. תביעה לצאת בגלוי כלפי היישוב נגד החרם על סחורות גרמניות; ב. לפעול לכך של „העברה“ יוענק מוגןפול בלעדי על יבוא סחורות מגרמניה לארץ-ישראל.⁴⁸ שתי הדרישות נדחו על-ידי המחלקה הגרמנית על הסף, ולא הגיעו אף לכלל דיון בהנהלת הסוכנות.⁴⁹ לאחר כשלושה שבועות הודיע לאנדאוואר, בשמו של רופין, ל„העברה“:

„אין אפשרות להנהלת הסוכנות לטפל בעניין זה. ... בזמנו דנה ההנהלה בדבר והחליטה לא להשתמש בדרך רשמית במועצת חברתכם. אנו סבורים כי הפעולה המצויינת על-ידכם צריכה להיעשות על-ידי אנשים חשובים העומדים בראש היישוב, ובייחוד באירכוח של התאחדות עולי גרמניה, תמנונינים ביותר בעניין הטראנספרי.“⁵⁰

לא רק כלפי היישוב, כי אם גם כלפי ממשלת המנדט סירבה ההנהלה להתייצב בגלוי בשם ההעברה ולבקש הקלות שנדרשו בחקנות הייבוא לארץ גם לגבי יבוא סחורות באמצעות ההעברה וסחורות גרמניות בכלל.⁵¹ גם כלפי השלטונות הגרמניים סירבה ההנהלה להתייצב לצד או מאחורי חברת „העברה“, אפילו כשדובר היה ביוזמות והצעות שהועלו מטעמה. כך, למשל, כתב קפלן לסנאטור:

„קיבלתי את העתק מכתבך לרושין מ־17 באפריל 1934 יחד עם הצעת התזכיר למיניסטריון המשקי בגרמניה. אני מציע להביא את השאלה הזאת לדיון בהנהלה, כי מסביב לשאלת הטראנספר מתנהלת מלחמה בציבוריות היהודית, וכל צעד המכניס לעניין את הסוכנות היהודית, אם גם באופן בלתי רשמי, דורש החלטת ההנהלה כולה. ... מסופקני אם נכון יהיה, שמוסדות רשמיים שלנו, ולא ההסתדרות הציונית בגרמניה, יכתבו על הצורך ועל האפשרות של חדירה, בעזרתנו אנו, של התעשייה הגרמנית לארץ־ישראל ולמזרח הקרוב.“²²

סנאטור עצמו קבל באותו עניין על כך ש„העברה“ העבירה העתק מתזכירו לקונסול הגרמני, והעניין נראה לו תמור משום שבידי הקונסול נמצא מסמך החתום עליידי חבר הנהלת הסוכנות.²³ בסופו של דבר נעשתה הפניה למיניסטריון הכלכלה עליידי „פלטרוי“ בברלין, ששימשה לצורך זה הסוואה נוחה הן כלפי השלטונות הגרמניים והן כלפי הציבור היהודי לעמדת המוסדות הציוניים, בהיותה מוצגת כחברה פרטית, אשר יחד עם זאת חלקו של המשרד הארצישראלי בה מבטיח את נאמנותה לקו של המוסדות. כל זה אורגן עליידי המחלקה הגרמנית מבלי שעלה אף לדיון בישיבת ההנהלה.²⁴

המתיחות בין המחלקה הגרמנית לבין באנק אפ"ק וחברה „העברה“ הגיעה לשיא ועמדה על סף משבר ביולי 1934. שני נושאים היו הגורמים העיקריים להתפרצות זו: מצד אחד שאיפתה של המחלקה הגרמנית לקבוע ולכוון את מדיניות ההעברה, שהתבטאה גם בטענות כלפי הדרך בה ניהל הבאנק את העניין, ומצד שני התחמקותה משותפות לאחריות, שעוררה ביקורת מצד הבאנק ושאר הגורמים הקשורים לחברה. מקצר לזאת היתה המתיחות בין שני הגורמים נעוצה בהבדלי תפיסה עקרוניים ביניהם לגבי מהותו ומטרותיו של הטראנספר.

מטרתם של הסכמי ההעברה הראשונים — אותם השניים שהושגו עליידי סם כוהן, והשלישי, אשר ביטל אותם, שנעשה עליידי הופפין — היתה קודם כל לאפשר ליהודים גרמניים להוציא רכוש מגרמניה ולהעביר אותו לארץ־ישראל. כך ראו אותם כל אלה שעסקו בהשגתם והיו קשורים במשאומתן שהתנהל סביבם, תחל בארלזוורוב וכלה בהופפין, להוציא אולי את לאנדאוואר, שמלכתחילה ייחס חשיבות גם למשמעויות הארצישראליות של ההסכם. בראייה כזאת של ההסכם גם לא היתה משמעות מיוחדת לצבע הפוליטי של הגורמים הכלכליים בארץ־ישראל שהיו שותפים לו, וכך שמרה חברה „הנוטע“, שהיתה מקורבת לחוגים ה„אזרחיים“ ביישוב והיוותה גורם נכבד בכלכלתו, על מעמד מרכזי במיסגרת ההסכם, בתוקף היותה יוזמת הרעיון, גם בהסכם שנודע כ„הסכם הופפין“, וזאת בגיבוי מלא של באנק אפ"ק.

מעמדה המיוחד של „הנוטע“ עורר התנגדות מלכתחילה, גם בארץ־ישראל וגם בגרמניה, שם פעלו נגדה במיוחד שליחי תנועת העבודה — „החלוץ“ וחברה „גיר“ — שהעלה כאן תחרות פוליטית ועסקית גם יחד, ונימוקים אישיים, פוליטיים וכלכליים משמשים בעירובייה בטענות כנגד סם כוהן, „הנוטע“ ובאנק אפ"ק.²⁵

הפולמוס על הסכם ההעברה בקונגרס הציוני הי"ח ובעקבותיו החריף את ההנמקות בוויכוח הפנימי בתוך מייסגרת ההעברה על מקומן של חברות שונות בהסכם, לאור צבען הפוליטי ואפשרויותיהן הכלכליות, כאשר שליחי תנועת העבודה בגרמניה מנסים ללחוץ להקטנת השפעתה של „תנועה“ בהעברה לטובתה של „גיר“. כך למשל כתב פריץ ליכטנשטיין (לשם), מאנשי „תחלוצ“ בגרמניה ללאנדאואר בראשית נובמבר:

„במעמסה הפוליטית הקשה נושאים אנהנו, בעוד שמהיתרונות הכלכליים נהנית, התנועה, ויהיה זה יותר מסתם אירופה פוליטית, אם התנועה תממן אולי את הרביוניזם מרווחי עסקי ההעברה שלה, על מנת שיוכלו לנהל תעמולה נגדנו ונגד הסכם ההעברה.“³⁶

המחשבה על שיתופה של „גיר“ בהסכם ההעברה, לצידה של „תנועה“, הועלתה עוד באוגוסט 1933. הטיפול בכך התרכז דווקא בגרמניה, שם פעל בשם החברה לוי שקולניק (אשכול), שנחמך עלידי „תחלוצ“ והמשרד הארצישראלי, אשר באמצעות „פלטרו“ העביר את בקשת „גיר“ לבאנק אפ"ק, בעוד לאנדאואר מציג את החברה בפני מיינסטרוין הכלכלה הגרמני.³⁷ הבאנק אישר את צירופה של „גיר“ להסכם בתחילת אוקטובר 1933,³⁸ ואז התברר, שהחברה עדיין איננה מבוססת מבחינה כלכלית עד כדי יכולת לקחת חלק בהעברה תוך הבטחת זכויותיהם של המעבידים. לכן הוחל במגעם, בגרמניה עם הבאנקים של וארבורג ואסרמאן, ובארץ-ישראל עם נציגו של וארבורג, שוואבת, על מתן הלוואה גדולה ל„גיר“, שתבסס אותה ותאפשר לה להיכנס למיסגרת ההעברה.³⁹ בעוד הדיונים הללו מתנהלים בעצלתיים, הלכה ונתמלאת מייסגרת שלושה מיליון המארק שנקבעה להסכם הופיין ללא שיתופה של „גיר“, ואנשי „תחלוצ“ הממורמרים בגרמניה הסיקו את מסקנותיהם והחלו להעלות רעיונות על צורת ארגון חדשה ומרכזית של ההעברה, במקום ההעברה ה„חופשית“ שהתנהלה עד כה: „אין להרשות טראנספר חופשי לארץ-ישראל, אלא יש להעניק את הזכות לטראנספר באופן כללי לאותם היהודים, המוכנים להיות קשורים לשנים רבות בארץ-ישראל“. כך כתב ליכטנשטיין ללאנדאואר,⁴⁰ ולראשונה עולה כאן הרעיון, שהביא מאוחר יותר לשינוי יסודי בחפיסת מהותו של הסכם ההעברה, שמטרת ההעברה איננה רק סיוע ליהודי גרמניה בהוצאת רכושם משם, אלא גם, ואולי בעיקר, לקדם את התפתחות מפעל הבניין של היישוב בארץ-ישראל.

הסיבה לשינוי חפיסת זה אינה נעוצה רק ביריבויות הפוליטיות והעסקיות, אלא בהחלט גם, ואולי בעיקר, בשינוי הרקע שבמייסגרתו פעלה ההעברה. כאשר נחתם הסכם הופיין באוגוסט 1933, וודאי במשך חודשי הדיונים שקדמו להסכם זה, היה הלחץ להגירה, הפסיכולוגי והמעשי, בו מצאו את עצמם יהודי גרמניה, חזק ביותר. כאשר לחץ זה החל להתבטא בפניות המוניות למשרד הארצישראלי בברלין, הוא עורר רושם של דחיפות עצומה בצורך לפתור את בעיית ההגירה והוצאת הרכוש היהודי מגרמניה. בתקופה זו היו הדיווחים שנתקבלו בלונדון משליחים שהגיעו מגרמניה המורים ומעוררי דאגה, אך למרות שדובר על חידוש החרם האנטייהודי ועל אפשרות של גל טרור חדש נגד היהודים, לא צפו הגירה של יותר מ-12 עד

15 אלף איש בשנה, וראו בהגירה תחליף שיימשך שנים רבות.⁶¹ חלק מהדוחות אף העלה ספיקות לגבי עצם רצונם של יהודי גרמניה, פרט לחלק מהדור הצעיר, לעזוב את ארצם ולהגר.⁶²

לאחר שגל ההגירה הראשון עזב את גרמניה, ולאחר שהמסע האנטייהודי, שראשיתו בטרור של ה-SA במאוס 1933, המשיכו בחרם האנטייהודי ב-1 באפריל, ואחר-כך בתחיקה שבאה לסלק את היהודים מתחומים שונים של השירות הציבורי והמקצועות החופשיים שכך במקצת, נרגעו הרוחות.⁶³ אם כי התחושת הכללית לגבי אפשרויות הקיום היהודי בגרמניה לא נהיתה הרבה יותר אופטימית, לפחות לא בקרב הצינים, פחתה תחושת הדחיפות לגבי הצורך בהגירה, במיוחד מבחינת הלחץ הכלכלי. לאחר שנחברר שמתחום חשוב זה אין השלטונות עומדים לסלק את היהודים בעתיד הקרוב, ואולי בכלל לא.⁶⁴ סייעו לתחושה זו גם השיפור במצב הכלכלי בגרמניה, התייצבות ערכו של המארק, והרגיעה הכללית שחלה לקראת תחילת 1934. כל אלה הקטינו את נכונותם של יהודים גרמנים לשאת בהפסד חלק מרכושם באמצעות הסדרי ההעברה, וזאת במיסגרת התהליך הכללי של בלימת בריחת הון מגרמניה שהחלה לאחר עליית הנאצים לשלטון.⁶⁵ תוצאה שניה לכך היתה, שגם בארץ-ישראל פחתה ההכרה בדחיפות הצורך בהוצאת הון יהודי מגרמניה בכל הדרכים ועלידי כל הנורמים, והתפתחה גישה סלקטיבית יותר לגבי דרכי ההשקעה של אותו הון בארץ-ישראל ותנורמים הכלכליים הפועלים במיסגרת ההעברה. ביטוי לאווירה כללית זו נתן סנאטור כבר במכתבו הראשון מברלין, לאחר שהגיע לשם בסוף דצמבר 1933, ועל התרשמותו הוא כותב:

„יש לי הרשם שמבחינת עניינית ופרסונאלית נרגעו העניינים ברחוב מיינקה וכעת הזמן לארגן הפעולה לקראת הגירה מתמדת, שיטתית וסלקטיבית“.

מסקנתו מהתרשמות זאת היתה:

„המצב השתנה כאן מאז ספטמבר מבחינות שונות בצורה ניכרת, בייחוד בתחום היהודי הפנימי... דווקא בהקשר לשינויים אלה מצוים אנו לנהל את פעולתנו בצורה שיטתית מוחלטת ולטווח ארוך“.

לאווירה זו היתה השפעה גם מחוץ לגרמניה ולארץ-ישראל, שהתבטאה בקריאות לבדיקה מחדש של פעולות העזרה ליהודים בגרמניה עצמה, הפרוייקטים המתבצעים בגרמניה בעזרת הכספים שגויסו מחוצה לה, ואפשרויות יהודי גרמניה לסמן אותם ממקורותיהם העצמיים.⁶⁶

בינתיים הלך ונשלם ניצול הסכום שהותר עלידי מיניסטריון הכלכלה הגרמני להעברה במיסגרת הסכם הוסיין. על סמך האופציה להארכה שנקבעה בו החלו המוסדות הנוגעים בדבר בגרמניה — המשרד הארצישראלי ו„פלטרו“ — להכין את עצמם למשא ומתן נוסף עם הגרמנים על הארכת ההסכם שבשלב ראשון הוארך באופן זמני וללא קביעת מכה או זמן, במטרה לאפשר להעברה לפעול ללא הפרעות או עיכובים עד להשלמת הדיונים.⁶⁷

מגעים מוקדמים לקראת הדיונים על חידוש הסכם החלל בין המחלקה הגרמנית לבין המשרד הארצישראלי בברלין כבר בסוף דצמבר 1933. המחלקה הגרמנית רצתה שהמשרד ינהל את המשא ומתן עם השלטונות הגרמניים, בטענה שהפונקציה של „פלטרווי“ במיסגרת ההעברה היא פונקציה טכנית בלבד ואין החברה יכולה לייצג את העולים לארץ־ישראל, תפקיד אותו יכול למלא רק המשרד הארצישראלי.⁶⁰ מה שנדרש למעשה מהמשרד הארצישראלי עלידי המחלקה הגרמנית לא נגע כל כך לייצוגם של העולים, אלא יותר לייצוג האינטרסים של המפעל הציוני בארץ־ישראל וקידום במיסגרת ההסכם החדש.

כבר בתהליך השגת הסכם הופיין ניסה לאנדאוואר להשפיע על מיניסטריון הכלכלה הגרמני לתת מעמד מיוחד ומועדף לחברות כלכליות ארצישראליות „בעלות אופי התיישבותי“, על מנת לעודד את היהודים המעבירים את כספם להתקשר דווקא אתן.⁶¹ לאחר שהגיע לארץ־ישראל המשיך לאנדאוואר לדרוש פיקוח ציבורי על מטרות ההשקעה של הכספים המועברים לארץ באמצעות ההעברה, עלידי שימוש בתירוק של מניפת ניצולה לרעה, לשם העברת כספים לארצות אחרות, ותבע מהמשרד הארצישראלי לנסות ולכלול סעיף מפורש בצניין זה בהסכם החדש, שדיונים עליו החלו בראשית 1934.⁶² במיסגרת שיטתית יותר היה סנאטור הראשון להעלות מחשבות על אפשרויות הטמונות בתהליך יציאת ההון היהודי מגרמניה לגבי המפעל הציוני בארץ־ישראל. לאחר שובו לארץ בסתיו 1933 כתב לווייצמן:

„ולבסוף הרבה יהיה תלוי בכך אם יעלה הדבר לרתום את האמצעים הכספיים העצמאיים של העליה הגרמנית, שהינם כיום בעלי משקל ניכר, למען פעולה רבת־היקף, אפשרויות לכך קיימות ללא ספק. השאלה היא, האם נצליח למנוע ניתוח מוטעה של זרם ההון, ובאופן זה — באמצעות ההון של עולי גרמניה והידע שלהם — להגביר את יכולת הקליטה של הארץ דווקא למען העולה מגרמניה מחוסר האמצעים.“⁶³

סנאטור היה סקפטי לגבי צורת הסתרון שהושג בהסכם הופיין:

„גם ברור בתחלט שאין להעביר הון רב לארץ־ישראל עלידי יצוא סחורות, וזאת מטעמים מסחריים גרידא — חוסר אפשרות ניצול כמויות גדולות של סחורות, אך גם מסיבות פוליטיות.“

יחד עם זאת לא ראה אפשרות בנסיבות הקיימות להשיג הסכם בעל אופי שונה עקרונית, שיקיף את הבעיה כולה (כזה כפי שעליו המליץ בתוכירו להנהלה הציונית מ־24 ביולי 1933), והמליץ להמתין לשינוי בנסיבות.⁶⁴ העליה הגרמנית נראתה לסנאטור כמחייבת שיטת טיפול שונה מהמקובל עד אז, שתנצל שימוש בתהליכים באנקאיים במקום צורות התמיכה הרגילות בעולים ובמתדיינים, ואשר תמשיך הון פרטי שיוצגו בפניו אתגרי השקעות שאפשרויות לרווחים בצידן.

סנאטור חזר לגרמניה בדצמבר 1933 על מנת לארגן מטעם המחלקה הגרמנית את פעולות שלוחות המוסדות הארצישראלים שם, ועל מנת לקחת חלק בעבודת

הוועד המרכזי לעזרה ובניין של היהדות הגרמנית.¹⁴ דאגתו הראשונה היתה למצב הפנימי ב־ZVID, למרות שבהתכתבויות רשמיות הברע התרשמות אופטימית יחסית,¹⁵ הרי שבאופן פרטי התבטא בצורה פסימית ביותר. במכתב אישי ללאנדאואר, שבע לאחר בואו לברלין, הוא כותב:

„המצב במיינקה שטראסה (מס' 10, משכן משרדי ה־ZVID) יוצר אצלי דאגה רבה מאד. ... עובדה היא שאין בעל בית. בואו של בלומנפלד ... רק הגביר את העירוביות. ... בלומנפלד מוסיף עוד שמן על המדורה בזה שהוא מכריו על עליה כלשהי לארץ־ישראל: אל תאמינו לאלה שאומרים לכם שמקומם עכשיו פה. ... הוא ודאי היה משתנה לו נשאר פה זמן מה, אבל בינתיים הוא משבר כלים בתנות הפורצלן של יהדות גרמנית“.

מול חולשת הציונות הגרמנית מתאר סנאטור את התחזקות הארגונים היהודיים הלא־ציוניים (ה־CV) והאנטי־ציוניים (ברית חיילי החזית), שלהם היתה לדעתו הנהגה נמרצת יותר. נוסף לכך הראינה אותו הסכנה הרביוניסטית:

„ברור שבכל הארצות אשר בהן שולטת תנועה פאשיסטית וצבאית, גם הציונות מתבוללת לרוח המדינה (ר' פולניה)“.

והוא מסכם את התרשמותו:

„בשעה מכריעה אני מוצא התפוררות של ההסתדרות הציונית, חולשה גורא, אינטריגות פנימיות וחוסר כל הנהלה. הרעיון הציוני אמנם כבש הרבה אנשים חדשים. ההסתדרות הציונית, גם בגרמניה כמו בארצות אחרות, הפסידה או מפסידה את שעתה“.¹⁶

מטרתו הבאה של סנאטור בביקורו היתה לארגן מחדש את המשרד הארצישראלי בברלין ולהתאים את פעולותיו לנסיבות המשתנות. שאיפתו היתה להביא את המשרד לשליטה על כל העליה מגרמניה לארץ־ישראל, לרכות על העולים בקאטגוריות של בעל־הון, עליידי כך שהוא יזכר כגוף המייצג את העולים כלפי השלטונות הגרמניים מחד, וכלפי הקונסוליות הבריטיות מאידך, ולעשות אותו למוסד מרכזי מוסמך לייעוץ בכל הקשור לעליה לארץ־ישראל ולאפשרויות החשקעו וההשקעה בה.¹⁷ לדעתו השתנה אופיה של העליה, כפי שהוא הסביר לפליכס וארבורג:

„אין לנו כעת תופעה של בריחה המונית ... ההגירה היהודית מגרמניה נהפכה לעניין של שיגרה שיש לכווננה לצינורות המתאימים ... מצאנו לנכון לנהל את פעולתנו תוך ידיעה מלאה של השלטונות הגרמניים, ועלי לציין שהמשרד הארצישראלי משתף־פעולה הן עם מיניסטריין הכלכלה והן עם המחלקות הגזעיות בדבר של מיניסטריון הפנים ומשרד ההגירה של הרייך“.

בביקור זה בגרמניה ניסה סנאטור לבדוק גם את אפשרויות הביצוע של

רעיונותיו בדבר ניצול ההון היהודי בגרמניה לקידום מפעלי פיתוח והתיישבות בארץ-ישראל.¹⁷ פרויקט מרכזי שעמד אז על הפרק היה פרויקט רכישת אדמות עמק החולה בצפון הארץ.¹⁸ סנאטור החל לבדוק בגרמניה את האפשרויות לשיתוף הון יהודי-גרמני בפרויקט זה. בעיה מרכזית היתה, אם וכאשר תושג השתתפות כזאת, כיצד להעביר הון זה מגרמניה לארץ-ישראל. בקשר לכך, ולקראת חידוש הסכם ההעברה, ראה סנאטור אפשרות לנצל למטרה זו את חשבון ב' של ההעברה, הוא החשבון למשקיעים שעדיין נשארים בגרמניה ואינם עולים לארץ-ישראל, תוך תלות באותו סעיף של ההסכם המדבר על „השתתפות בבניין הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל“.

למרות שסנאטור היה זהיר בביקורו השני הרבה יותר מאשר בקיץ 1933, לאור לקחי התגובה בקונגרס הי"ח, בכל הקשור לנטילת חלק בדיונים על חידוש הסכם ההעברה, על מנת שלא לסבך בעניין זה את הבהלת הסוכנות, נראה לו עניין החולה חשוב מספיק כדי שיצדיק פגישה שלו עם פקידי מיניסטריין-הכלכלה במטרה לברר את נכונותם לסייע להעברת הון לפרויקט זה ודומים לו. למרות שחזה קשיים רבים בדרך להגשמת רעיונו, טען סנאטור כי

„ניתן וצריך לנצל את חלק הרוח הקיים בגרמניה בעד השקעות הון בארץ-ישראל, במיוחד כשאפשר להסתמך על תמיכה אוהדת של הממשלה“.¹⁹

כעבור עשרה ימים כתב שוב לרופין והסביר לו את תפיסתו, לפיה על המחלקה הגרמנית ליוזם מפעלים בהיקף רחב, מעבר לשקיעה בזוטות היומיומיות של עבודתה, וכדוגמה לכך הביא שוב את תוכנית החולה, וכן את הרעיון של חברת בניה והכנת פרויקטים תעשייתיים שניתן יהיה להציעם לעולים בעלי הון במדר גודל של כמה אלפי לאי.²⁰ רופין החל לגלגל את הרעיון בארץ-ישראל בסדרת פגישות עם ראשי הגופים הכלכליים המרכזיים, כאשר כמו סנאטור, עדיין התייחס אליו כאל רעיון ראשוני בלבד, הדורש בדיקה יסודית ומעמיקה הרבה יותר,²¹ ומתבחינה תאוצה ישראלית נדחה למעשה הטיפול עד לשובו של סנאטור לארץ.

בגרמניה היה על סנאטור לפעול בשני כיוונים. קודם כל גישה לרכוש את תמיכת השלטונות — לצורך זה מיניסטריוני החוץ והכלכלה של ממשלת הרייך — לרעיונותיו ואת הסכמתם לשילובם במיסגרת ההעברה, ואחר-כך היה עליו לעשות להם נפשות בקרב יהודים גרמניים שתפסו עמדות מרכזיות בחיי הכלכלה.

למן ראשית ינואר 1934 קיים סנאטור סדרה של פגישות עם פקידים גרמניים במיניסטריונים השונים בנסיון לבדוק את יחסם לתוכניתו. בפגישתו עם הרטנשטיין ופון היינצה, פקידי מיניסטריין-הכלכלה, ב־8 בינואר הסביר סנאטור בתחילה למען הפרטיכל, שאין הסוכנות בתור שכזאת עוסקת בענייני ההעברה, ולכן לא נטל חלק בדיונים על חידוש ההסכם, והוא רואה את הפגישה הנוכחית כעומדת בנפרד מהמשא-ומתן בעניין ההעברה. מטרת השיחה כפי שהציג אותה, היתה לתת לשלטונות הגרמניים אינפורמציה על התפתחות המסק הארצי-ישראלי, ועל המשמעות הוודאיות של עליה המונית מגרמניה עבורו. לאחר שסקר תוכניות

פיתוח שונות, הציג סנאטור את השאלה, האם מעוניינת הכלכלה הגרמנית להשתתף בפיתוחה של ארץ-ישראל, או שהיא מוציאה זאת מכלל השבון על הסף. את עמדת הסוכנות בעניין זה הסביר כך:

„ענייננו הוא כמובן, תוך סילוק ההרגשות הגזעיות, לכוון זרם הון לארץ-ישראל, ועם זאת למנוע במידת האפשר הפניה מוטעית של הון זה לאפיקים לא נכונים.“⁴

הצד הגרמני גילה הבנה מסויינת להצעותיו של סנאטור, הרטנשטיין הסביר שהעניין נראה סביר כל עוד מדובר בהונם של עולים פוטנציאליים, כי אז ייראה העניין כפירוש נרחב של הסכם ההעברה. לעומת זאת הוא אמר שהוא מסתייג מהרעיון אם הכוונה היא להשקעות הון בלבד, שכן אז המדובר הוא ביצוא הון, והוא טען שבשביל יצוא הון כזה הכלכלה הגרמנית עדיין חלשה מדי. יחד עם זאת הוא הסכים שאין לבחון את תביעה מנקודת המבט של יצוא הון בלבד, משום שנוכלת בו שורה שלמה של שיקולים פוליטיים וסוליטריים-מסחריים, ולכן היא צריכה להישקל על-ידי כל הגורמים הקשורים בעניין, ובמיוחד על-ידי מיניסטרוי-החוץ. לכן הוא הציע, שהסוכנות תגיש למיניסטרוי-הכלכלה הזכיר שיקוף את תביעה כולה, והמליץ לצרף לתזכיר המלצות של אישים כלכליים מרכזיים (בהקשר זה הזכיר את שמו של נן דן פורטן), אשר תוכלנה להועיל כבוא הזמן לדיון בתוכי.

התרשמותו הכללית של סנאטור היתה, שיחסם של הגרמנים הוא ענייני ואוהד, וברור לו גם דיווח לרוסין בעקבות שיחה נוספת שקיים ב-10 בינואר עם פקיד המחלקה הכלכלית של מיניסטרוי-החוץ.⁵

בכיוון השני, ניסה סנאטור לארגן סיור של אישים בולטים בתחום הכלכלה לארץ-ישראל, במטרה להציג בפניהם את ההתפתחות הכלכלית של הארץ, כדי למשוך אותם להשקעות. התכנית זכתה לתשומת מצד השלטונות הגרמניים, והתקבלה גם על דעתם של אנשי עסקים יהודיים בולטים.⁶ גם כדי לקדם את הפעולה בכיוון הזה היה סנאטור זקוק לתמיכתם של אישים בעלי סמכא בתחום הכלכלי ולצורך זה הוא פנה לנן דן פורטן, שהוזכר גם על-ידי הרטנשטיין כממליץ רצוי, ולמאכס וארבורג.⁷ נוסף לכך כתב לרוסין ולחץ עליו להיפגש עם הקונסול הגרמני בארץ-ישראל ולשכנע אותו להעביר המלצות חיוביות למיניסטרוי-החוץ על תוכנית ביטוחה של המשלחת.⁸

העמסת התוכנית למשיכת הון יזעדי מגרמניה לארץ-ישראל על ההעברה יצרה ניגודי אינטרסים בין העולים המפקידים את כספם בחשבון אי-בין המשקיעים שהפקידו אותו בחשבון ב. בפני העולים עמדה האפשרות לחסל את רכושם בגרמניה בדרך של מכירת מארקים חסומים בהפסד של 15–18 אחוז, ולכן חייבת היתה ההעברה, על מנגנונה המסורבל ואיטיות פעולותיה להעביר את כספם בצורה שיססידו פחות מכך. כפי שניסח זאת מרגוליס:

„בחוצאות בגבולות של 5% אפשר עוד להגן על הטיעון שבפעולה לעידוד היצוא (הגרמני) אנו עונים על צורך דחוף של העולים, אך גם עם 5% נחלש טיעון זה מיום ליום.“⁹

הפדיניות הציונית והסכם ההעברה

אפשרות זו של מכירת מארקים חסומים לא היתה קיימת עבור הלא־שלים שהפקידו את כספם בחשבון ב', ולכן אלה היו מוכנים לשאת בהפסד גדול יותר כתוצאה מהוצאות ההעברה. כאן לא היה מדובר בכספים שנועדו להימסר לידי העולים עם הגיעם לארץ על מנת לבסס את בניית קיומם כאן, אלא בכספי השקעה לטווחים ארוכים יותר, שגורמים שונים, מסחריים ומסחריים־למחצה בארץ־ישראל חמדו אותם. מבחינת ההנמקה כלפי הישוב והתנועה הציונית טען מרגוליס:

„היתרון בכך לארץ־ישראל הוא כה גדול, שניתן להצדיק באמצעותו את עידוד היצוא, כעקרון ובגבולות שאינם גורמים נזק (לכלכלה הארצישראלית)“.⁹¹

כאן היתה טמונה לכן הסכנה של העדפת חשבון ב' על חשבון א' מצד מייצגי הצד הארצישראלי במשאומתן על חידוש ההסכם.

הקונפליקט הפוטנציאלי הפך לבעיה אקטואלית כאשר התברר בראשית 1934 שהגרמנים מתכוונים לבצל את האופציה שהשאירו לעצמם כאשר חוסכם על הסכם תופיין, לפיה יוכלו לדרוש בעת חידוש או הארכת ההסכם תשלום חלק מסכום ההעברה במטבע זר, כדי שלא להעמיס קשיים נוספים על ההגירה, שהם עצמם היו מעוניינים בה. הסכימו הגרמנים לשחרר את חשבון א' מנטל התשלום החלקי במטבע זר, אך הם התנגדו להסדר דומה ביחס לחשבון ב', והסכימו להעביר סכומים מסגנו רק תמורת תשלום חלק מהתמורה במטבע קשה.⁹² נוסף לכך עמדו הגרמנים, שהסתכלו על ההעברה קודם כל מנקודת מבט של קידום ההגירה היהודית מגרמניה, על כך שההעברות בחשבון ב' תיעשינה רק לאחר השלמת ההעברות בחשבון א', בעוד שהמשרד הארצישראלי בברלין דרש העברה מקבילה של שני החשבונות, כדי לעורר השקעת הון בארץ־ישראל.⁹³ לא רק מרגוליס בארץ־ישראל, כי אם גם סנאטור בגרמניה עמד על ניגוד האינטרסים הזה, והזהיר את הציונים הגרמניים מפני ייצוג נלהב מדי של השאיפה בארץ־ישראל למשוך הון השקעות מגרמניה:

„לא נוכל להצדיק את הפקרת האינטרסים של העולה הבודד. ההסתדרות הציונית היתה מטילה בכך על עצמה אחריות נוראה. קיימת סכנה שהסכם כזה יגרום למעשה למעמד יותר גרוע של המהגרים לארץ־ישראל לעומת המהגרים לארצות אחרות, וזאת לעולם לא יכולה להיות הכוונה של מדינות עליה ציונית“.⁹⁴

לקראת אמצע פברואר 1934 הגיעו הדיונים שניהלו אנשי „פלטריו“ המשרד הארצישראלי עם פקידי המיניסטריונים הגרמניים על המשכת ההעברה לכלל סיכום ביניים. הגרמנים הקשיחו את עמדתם בדיונים אלה, אולם לא ניהלו אותם מתוך קו אחיד, והיו הבדלי השקפות בין תרייכסבאנק, מיניסטריון־התעמולה, מיניסטריון־החוץ ומיניסטריון־הכלכלה, שלכולם היתה יד במשאומתן. תרייכסבאנק ניגש לדיונים מנקודת מוצא של קשיי מטבע זר, במטרה לחייב את ההעברה בתשלום אחוז מסויים בדביוזים. גישת נציגיו של גבלס, אשר מרכוס מעיד כי היתה חיובית בשעת המשאומתן בקיץ 1933,⁹⁵ נעשתה שלילית בראשית 1934, כנראה עקב

צימצום ממדי ההגירה היהודית. מיניסטריון-החוץ העמיד בראש סולם העדיפויות את עידוד הגירתם של יהודים מגרמניה ואת המאבק בחרם האנטי-גרמני שאירגנו יהודים ברחבי העולם,⁹⁹ ואילו פקדי מיניסטריון-הכלכלה שאפו מעל לכל לקדם את היצוא הגרמני וליצור מקורות תעסוקה נוספים בגרמניה. מובן, שמטרות שונות אלו עמדו בנקודות קונקרטיות בסתירה אחת לשניה. בסופו של דבר סוכם, שחשבון א' (חשבון העולים) הוארך לתקופה נוספת של שישה חודשים בהיקף של שלושה מיליון מארק, בעוד שהריונים על חשבון ב' נדחו, משום שהמשאומתן עליו הסתבר.¹⁰⁰ נראה, שבהשגת ההסכם על חשבון א' היה חלק רב למיניסטריון-החוץ, כפי שמסתבר מסיכום השיחה בין סנאטור לשמיד-טרלקה ב־5 במארס 1934.¹⁰¹

ההסכום בדיונים על חשבון ב' נכעה מדרישת הגרמנים לקבל מטבע זר תמורת שליש מהסכום שיועבר במיסגרת זאת.¹⁰² המשרד הארצישראלי דרש לעומת זאת לשחרר מחובת זו העברות כספים לזכות תברות ארצישראלית תעסוקות בהתיישבות, בטענה שפעולותיהן מסייעות באופן ישיר להגדלת כושר הקליטה של ארץ-ישראל לגבי עולים מגרמניה, ולכן הן מקדמות על-ידי כך את הגירת היהודים ממנה. גישה זו עמדה גם מאחורי סקירתו של סנאטור במיניסטריון-הכלכלה על הכניזת הפיתוח של הסוכנות. לפיכך נקבע שיימשך משאומתן על הקמת חשבון נוסף, ג', בו תיכללנה העברות מסוג זה, משום שהגרמנים סירבו בתוקף לנזל התחשבות מיוחדת במיסגרת חשבון ב'.¹⁰³

כמה שבועות לאחר-מכן חזר סנאטור לארץ-ישראל, כאשר הוא אופטימי בעקבות פגישותיו ומגעים בגרמניה ביחס לאפשרויות לגייס שם הון למפעל הבניה בארץ. במכתב לסיימון מארקס כתב:

„בשהותי בגרמניה התעניינתי בכפייה של משיכת הון יהודי-גרמני לפעולות שונות בעלות עניין והשיבות כללית לפיתוח הארץ. גיליתי שקיימות אפשרויות גדולות בכיוון זה, ושאפילו על הקשיים הקשורים בהעברת ההון ניתן יהיה להתגבר על-ידי הסדר עם הממשלה הגרמנית“.¹⁰⁴

אחת ממסקנותיה היתה שיש להגביר את הסברת המפעל הציוני לחוגי השלטון הנאצי בגרמניה. בתזכיר המסכם את ביקורו הוא כותב:

„... הפצתי רק להוסיף אילו מלים על יחסה של הממשלה לעבודה המעשית המתנהלת בשם הציונות והסוכנות היהודית. מן השיחות שהיו לי עם אנשי השלטון, מנהיגי המפלגה ופקידים ותיקים התברר, כי קיים צורך רחוק בהסברת מדיניותה על התנועה הציונית, המפעל הארצישראלי, על הפרובלימות הכלליות הפוליטיות והפסיכיות לוגיות בקשר עם העלייה לארץ. אין לקוות כי הבנת עניינינו תשנה את היסודות שעליהם הושתתה הנהגת המפלגה ואת היחס ליהודים, אולם אין ספק בדבר כי הסברה מתמדת ומקיפה תישא פרי ויוכל להגיע סוף-סוף לקביעת איזה מודוס שיקדם במקצה את האינטרסים שלנו.

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

הפעולה המעשית, והעובדה כי היא נעשית אך ורק על-ידי הציונים תרים את קרנה של התנועה הזאת בעיני היהדות הגרמנית, ויתכן גם, כי לאחר זאת תהיה לנציגות הראשית של יהדות זרי.¹⁰²

סנאטור המשיך להיות משוכנע בכך גם לאחר שובו לארץ-ישראל, ובמאי 1934 הוא כותב לקרמר מהמשרד הארצישראלי בברלין, ש„חשוב מאד לדעתי להמשיך ולהסביר את פעולת הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית ומשמעותה לבעיית היהודים בגרמניה“, ומבקש אותו להמשיך בשיחות שהוחל בהן למטרה זאת בעת שהותו בגרמניה עם שלטונות ההגירה ומיניסטריזן-הפנים הגרמני ולהרחיב אותן גם למשרדי ממשלה נוספים.¹⁰³ הערכתו של סנאטור את יכולתם של מנהיגי הציונות הגרמנית להתמודד עם אתגר התגשמה והביצוע של רעיונותיו לא הייתה רבה במיוחד, ועוד בזמן שהותו בגרמניה ניסה לשכנע את לאנדאואר לשוב לברלין ולקבל על עצמו את הנהגת הציונות הגרמנית.¹⁰⁴

היחס בהנהלת הסוכנות לתוכניתיו של סנאטור לפיתוח קשרי הכלכלה בין ארץ-ישראל לגרמניה היה קריר למדי,¹⁰⁵ על אף הדגשותיו החוזרות ונשנות במכתביו לארץ, שבכל המגעים האלה נשארת הסוכנות ברקע, והפעולות המעשיות תתבצענה בחסוואות שונות.¹⁰⁶ כך לא חלה בארץ-ישראל שום התפתחות מקבילה לפעולותיו של סנאטור בגרמניה.

בארץ-ישראל המשיך סנאטור בנקודה בה הפסיק בדיניו עם הסיניסטרוניזם הגרמניים, כלומר בהכנת פניה רשמית-למחצה של הסוכנות לממשלה הגרמנית בבקשה להעניק הקלות להשקעות הון מגרמניה במפעלי הפיתוח של הסוכנות בארץ. טיוטה של פניה כזו הוכנה על-ידו עוד בברלין.¹⁰⁷ היא שונתה על-ידו במקצת לאחר שובו לארץ, בעקבות שיחות עם לאנדאואר ואנשי חברת „העברה“.¹⁰⁸ בפניה, שהוגשה בצורת חזכיר, מתייחס סנאטור לשלושה סוגי מפעלים: כאלה שהוקמו או שהם ממומנים על-ידי גורמים יהודיים ציבוריים, כאלה ששותפים בהם גורמים יהודיים ציבוריים, וכאלה המשרתים אינטרסים ציבוריים בכך שהם נושאים אופי התיישבותי כללי. הוא טוען כאן, שכלפי כספי ההעברה הזורמים למפעלים כאלה צריכה הממשלה הגרמנית לנהוג בצורה שונה מאשר כלפי ההעברה ה„פרטית“ הרגילה, החייבת כעת בתשלום שליש במטבע זר, נישוקי המ, שעל-ידי השקעות במפעלים כאלה יגדל כושר הקליטה של ארץ-ישראל לגבי עולים מגרמניה, וכתוצאה מכך תעודד הגירת היהודים מגרמניה ויתחדק הקשר הכלכלי של יהודי גרמניה עם ארץ-ישראל, אשר ההתיישבות בה תהפוך פתרון אפשרי למיספר רב של יהודים המאבדים את בסיס קיומם הכלכלי בגרמניה. התעשייה הגרמנית תיכנס לתהליך פיתוח רחב היקף, אשר לדעת כל המומחים, לדבריו, יתרחש בעשור השנים הקרוב בארץ-ישראל. על-ידי כך תהיה התעשייה הגרמנית שותפה להתפתחות הקפיטאליסטית של ארץ-ישראל והמזרח התיכון כולו, אשר עד כה נעשה בעזרת הון אנגלי, צרפתי ואמריקאי בלבד. נוסף לכך תימנע התעשייה הגרמנית מגיתוק יחסי המסחר עם איזור זה, ומאובדן שווקים פוטנציאליים חשובים. לאור יתרונות אלה למשק הגרמני, טוען סנאטור שאותם מה שהוא מגדיר כ„שיקולים פסיכולוגיים-פוליטיים“

שהיו בעלי משקל רב בעת הדיונים על הסכם ההעברה, יחייבו את הגרמנים לוותר על דרישתם לקבל מיכסת מסוימת מתוך כספי ההעברה במטבע זר, כדי שאפשר יהיה שוב להתגבר על ההתנגדות שתתחיל, "לאור רגשות מובנים" כנגד יבוא גרמני לארץ-ישראל.¹⁰⁹

באופן מעשי העלה סנאטור את הרעיון להקים בגרמניה חברה לייעוץ כלכלי, או, חברה ייעוץ לקידום יחסי הכלכלה בין גרמניה לארץ-ישראל (Studien-gesellschaft zur Foerderung der deutsch-palaestinensischen Wirt. Bezgn.) אשר מטרתה האמיתית תהיה לעודד הגירת תעשיינים יהודיים מגרמניה לארץ. הרעיון העלה עליידי סנאטור עוד בעת שהותו בגרמניה, והוא ניסה לעניין בו גורמים כלכליים יהודיים בגרמניה, אולם התוכנית עצמה נוסחה ניסוח מלא רק לאחר שובו לארץ-ישראל.¹¹⁰ הנחות היסוד של סנאטור בהצעתו הן:

- א. עובדת הגירתם של יהודים גרמניים רבים לארץ-ישראל מעוררת אתה שורה של בעיות כלכליות. נחוץ לטפל בבעיות אלה ללא סנטימנטים, ולנסות להוציא מתוך המצב הנתון את הטוב ביותר לשני העמים.
- ב. האינטרס הכלכלי היהודי טמון בפיתוח התעשייתי והחקלאי של ארץ-ישראל. האינטרס של הכלכלה הגרמנית נמצא בתחום היצוא.
- ג. כל המאמצים לטיפול אובייקטיבי בבעיות כלכליות אלו חייב להתבצע ביריעתם המלאה של הרשויות, הגרמניות והיהודיות. כדי שלא לצור סנטימנטים וקשיים בלתי-נחוצים רצוי, לפחות בשלב הנוכחי, להעסיק בכך את המוסדות הרשמיים רק באופן בלתי-יישיר.

לכן הציע סנאטור להקים את החברה לייעוץ, תואר שנראה לו פחות רשמי ומחייב ממשחו כמו, "לשכת המסחר הגרמנית-ארצישראלית". חברה זו נועדה לקום בגרמניה, כשהיא מורכבת מבאנקאים, תעשיינים וסוחרים, ותפקידה לבדוק את התעשייה היהודית בגרמניה, בהתאם לכך להציע תוכניות לייסוד מפעלים בארץ-ישראל ולהכין להן חומר רקע מקצועי, (וסנאטור מעיד כאן שאלה יצטרכו להיות מפעלים שלא ייוקו ליצוא גרמני לארץ-ישראל), אינפורמציה על המשק הארצישראלי וייעוץ של מומחים בנושאים ספציפיים. בשלב ראשון עתידה היות החברה לעסוק רק בשאלות הקשורות לעליה הגרמנית ולפיתוח הכלכלי של ארץ-ישראל, ורק בשלב מאוחר יותר תוכננה להרחיב את פעולותיה מעבר לכך.¹¹¹ סנאטור התנגד לכך שאת הפונקציות הללו ימלא ה"פלטריו" משום שלא ראה בו מידה מספיקה של השפעה ציונית,¹¹² והעדיף שהחברה תעמוד בקשר עם המשרד הארצישראלי בברלין, בנפרד מכל סידורי ההעברה, ותנהל עליידי שוקן.¹¹³

בעוד סנאטור מנסה בארץ-ישראל לקדם את התוכנית לקראת הקמת חשבון ג' עבור מפעלי הסוכנות, המשיכו אנשי המשרד הארצישראלי ו"פלטריו" במשאומתן עם מיניסטרוין-הכלכלה על עתידו של חשבון ב', הוא חשבון ההשקעות הרגיל. באפריל 1934 הושג הסכם, לפיו נקבעה מיכסת החשבון לחמישה מיליון מארק, מהם ישולם לגרמנים כשליש במטבע זר.¹¹⁴ היה זה הסכם ראשוני, שאותו היו הצדדים צריכים להמשיך ולעבד לפני ניסוחו הסופי. מצד מיניסטרוין-הכלכלה מדובר היה

בעיבוד הפרטים הטכניים של הסדרי ההפקדה והתשלומים. מצד ההעברה היה מדובר בחלוקת הסכום הכולל האפשרי להעברה בין שורה של גורמים כלכליים בארץ שהיו מעוניינים בהסדר זה, ושהיו להם תוכניות מפורטות על דרכי השקעת הכספים. בנק אפ"ק עמד על כך, בתור נאמן באנקאי של כספי המושקעים, שבספים המועברים באמצעות ההעברה יושקעו במפעלים בטוחים, וקיים ביקורת על התוכניות שהוצגו בפניו. הדיונים ב„העברה“ על דרכי הניצול של חשבון ב' התנהלו בחודשי מאי ויוני 1934, יחד עם מרכוס, איש המשרד הארצישראלי, שביקר אותו זמן בארץ. התוכנית שהתגבשה נתנת מיכסה גדולה מאוד מתוך החשבון לחברת „הנוטע“, שהציגה שורה של פרויקטים, ואשר מעמדה בכלכלת היישוב מצד אחד, וכלפי מיניסטריון הכלכלה הגרמני (באמצעות סם כוחן) מצד שני היה חזק דיו כדי לאיים על „העברה“ בהסכם נפרד עם הגרמנים במידה ודרישותיה תידחינה, מה גם שלזכותה עמד תקדים ההסכם הראשון, הוא הסכם הוסיין, במיסגרתו קיבלה מיכסה של מעל לשליש מהיקף ההסכם כולו.¹¹⁵ נוסף לכך יוצגה התכונה בגרמניה על-ידי מוס, שהיה אז כבר נשיא ה-ZVfD.

מדיניות קביעת המיסכות בחשבון ב' של הבאנק עוררה תרעומת אצל אותן חברות שהרגישו עצמן מקופחות כתוצאה ממנה, ובמיוחד אצל חברת „גיר“ — יריבתה של „הנוטע“ — אשר יחד עם חברות נוספות, שכל אחת מהן בנפרד היתה חלשה מבדי השנת מיכסה מבאנק אפ"ק במיסגרת ההסכם, התלכדו למה שכונה „גרש הקרן הקיימת“. חברת הסתדרותית, לחצה „גיר“ על נציגי סיעת העבודה בהנהלת הסוכנות ותבעה מהם לדרוש מהבאנק ומהחברת „העברה“ לשנות את מדיניותם. מברק של שקולניק, נציג „גיר“, בגרמניה באותה עת, אומר:

„קונטו ב' יפתח בקרוב. לנו כבר חוזים: מיליון לקק"ל ו- $\frac{1}{2}$ מיליון לגיר. בקשות בתור לטראנספר יש בכלל 7-8 מיליון. להנוטע אין כלום. פלאמט ופלטרוי לא מקבלים יותר בקשות. ... מוחה בכל תוקף נגד קונטינגנט קטן לנו. שערוריה נוראה. גייסו קק"ל סוכנות. תלחמו בכל תוקף.“¹¹⁶

בעקבות מברק זה החלה „גיר“ להפעיל לחץ על קפלן:

„הקרן הקיימת הינה המוסד הלאומי היחיד הלוקח חלק בטראנספר וגיר הינה המוסד ההתיישבותי הציבורי היחיד בפעולה זו. אף על פי כן מצאו לנכון מנהלי אפ"ק והעברה לבכר מוסדות בעלי אופי פרטי לחלוטין על שני המוסדות האלה. ... בין החברות ישנן גר האלו שגוסדו רק עכשיו לשם ניצול אפשרויות הטראנספר. ... הייתכן לבכר את אלה על פני הקרן הקיימת? ... אנו חושבים כי מהובתכם לברר את העניינים ולהשפיע כי תינתן לנו ולקרן הקיימת האפשרות לפעול בלי הפרעות מצד הנהלת הטראנספר.“¹¹⁷

תשובתו הפורמאלית של קפלן היתה מתחמקת בנוסח:

„אין להנהלת הסוכנות שום קשר ושום יחס רשמי לפעולה

העברה ולכל עניין הטראנספר, ואין אנו יכולים מצידנו לעשות כל צעדים בכיוון המבוקש על ידם".

אולם באופן בלתי פורמאלי היה קפלן מוכן להפעיל לחצים לטובתה של "גיר":

"ביררתי את השאלה באופן פרטי עם מר הופמן ומר מרגוליס... ואברר עם המחלקה הגרמנית את השאלה, אם יש לאחד באמצעים נוספים".¹¹⁸

אנשי המחלקה הגרמנית, ובמיוחד סנאטור ולאנדאואר, חלקו אף הם על מדיניות המיכסות של הבאנק ושל "העברה". לאנדאואר חשב לעזוב את מרעצת "העברה", ואילו סנאטור כתב על טענותיו לרזונבליט בלונדון,¹¹⁹ ותגובתו של רזונבליט הייתה עצה, שנציגי המחלקה יעזבו את מרעצת "העברה", ורמו על כך שאולי נחזק לבצע "טיחור קטן" במפעל כולו.¹²⁰ לקרע גלוי הגיעו הדברים כאשר התייצב לאנדאואר, כנציג המחלקה הגרמנית במרעצת המנהלים של "העברה", לצידה של "גיר" ונגד מדיניות הבאנק והנהלת החברה. נסיון של רופין לבשר על הניגודים בין לאנדאואר למנהל החברה מרגוליס, נכשל.¹²¹ לאחר כשלון זה, ובזמן שרופין שהה באירופה, הוציא לאנדאואר את הפרשה מתוך המיסגרת הדיסקרטית של יחסי באנק אפ"ק ו"העברה" עם המחלקה והנהלת הסוכנות, ושיתף בה את המשרד הארצישראלי בברלין ואת התאחדות עולי גרמניה בארץ-ישראל. במכתב למרכוס הוא טוען:

"כתוצאה מניהול העסקים האוטוקראטי ב"העברה" נוצר מצב, שבו אין היסוס יחסי יותר מקום בחשבון ב' להשקפות חופשיות, כי רובו של החשבון חולק למיכסות גדולות, שבעיקרן הועמדו לרשות חברות שרצינותן מפקפקת, ולכל המוסדות הלאומיים ביחד (דהיינו לגוש הקרן הקיימת — י.ג.) לא הוכחה חלק מתאים. ניהול זה הביא למצב, שבו ספק אם המוסדות הלאומיים יוכלו לקחת על עצמם את האחריות לו".¹²²

מאוחר יותר פירט לאנדאואר את טענותיו עוד יותר בתוכיר שהכין עבור סנאטור. הוא טען, שמשמעות החלוקה של חשבון ב' למיכסות היא כפיית יהודי גרמניה אשר רוצים להעביר הון לארץ-ישראל להשקיע אותו אצל אותן חברות שתקבלנה את המיכסות. לכן צריך להיות קיים לדעתו אינטרס ציבורי לדאוג לכך שרק חברות סודימנות ורציניות תקבלנה מיכסות במיסגרת זו, ושהיון המועבר ימוך בעדיפות ראשונה למוסדות הלאומיים.¹²³ למעשה תבע כאן לאנדאואר להעדיף את האינטרס הארצישראלי על פני הייצוג המסחרי הלויאלי של המשקיעים היהודיים בגרמניה, וזהו המשך עקבי לעמדתו עוד בימי המשא ומתן בברלין בקיץ 1933 על הסכם ההעברה הראשון. המטרה העיקרית לביקורתו של לאנדאואר הייתה המיכסה הגדולה (שני מיליון מארק) שהוענקה ל"הנוטע". להתנגדותו ל"הנוטע" היו לדבריו קשרים כלכליים שונים שאותם הוא מפרט בתוכירו, ואלהם הוא קושר התנגדותו על רקע אישי (קשרי "הנוטע" עם סם כוהן, *einem Geschäftsmann zweifelhaftesten Rufes*), והעובדה שהיא מיוצגת

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

מבחינה משפטית בגרמניה עליידי מוזס, שיצרה מצב אשר לדעתו עשוי היה להוליך שולל את המשקיעים¹³⁴) ואין הוא מסתיר גם נימוקים פוליטיים:

„במיסמכי ברית תרומפלדור מופיע, הנושע כתומך עיקרי בפעולות החוגים האוהדים לרביזיוניסטים בארץ-ישראל, שתוך עקירת הסוכנות היהודית פונים לממשלה בכדי להשיג סרטיפיקאטים. הם רוצים לעזור לעליית של ברית תרומפלדור (ולכן יש להחרים את הסרטיפיקאטים של המשרדים הארצישראלים...)... סבור אני שה-ZVID צריכה להיוהר מלהיחשב כמגן היוקרה או כמשענת לחברה שכזאת“.

טענותיו ותאשמותיו של לאנדאואר כלפי הנהלת באנק אפ"ק ו„העברה“ עוררו תגובה חריפה מצד הבאנק, שנתנה ביטוי להתמרמרות כלפי עמדתה הדורפרצופית של הסוכנות בענייני ההעברה, כפי שהתבטאה ברצון לשלוט בפעולות ההעברה מבלי לשאת באחריות ציבורית לכך, ותוך הגבלת היקף הפעולות לממדים שלא יעוררו בעיות פוליטיות פנימיות ביישוב ובתנועה הציונית. במכתב חריף לרוסין, מנהל המחלקה הגרמנית, חזר מרגוליס ביתר הרחבה והדגשה על העמדה שהציג הופיין בוויכוח שמאחורי הקלעים בעת הקונגרס הציוני הי"ח בפראג:

„...ידוע לך, שאנחנו, הבאנק, לא חיפשנו אחרי ההעברה.

אנחנו, ובכך אני מלל עכשיו את התנועה הציונית, השארנו את היוזמה לקבוצת פרטית (הכוננה בעיקר ל„הנושע“ — י.ג.). מן הרגע הראשון היה לי ברור, שזוהי הזנחה היסטורית גדולה. בפעם הראשונה חוסיע המצב, אשר הרצל ניבא אותו בוסנו, של התמוטטות הגולה, ובפעם הראשונה היתה לציונות הזדמנות, להגשים את חזונו של הרצל בדבר תיסול בהיקף עצום של מצב זה. הייבום לומר, שהתנועה הציונית לא התגלתה כראויה להתמודד עם תפקיד זה. הציונות ההרצלאית, המבוססת על החיזה שכל העמים הם אנטישמיים, הניחה לנו להכין מראש את האנסורוס, כדי שנהיה מוכנים בבוא השעת. כאשר הגיעה השעה הסתכמה הפעילות של התנועה הציונית בכך שנעשתה, ברויגעו בגלל התגשמות תחזיותיה. במקום להבהיר: עכשיו הגיעה שעתנו, עכשיו המצב קורא להתארגן ולחסל, כלומר, לדון על אנסורוס עם כל מי אשר ידענו עליו כי הוא אנטישמי, במקום ללכת לפרעה ולדבר אתו כאשר עשה משה, מסתפקים בלהטיח בו בצורה היסטורית את כל הקללות, שולחים משלחות או מתווכחים, ועושים זאת בשיטות ונימוקים של האגודה למלחמה באנטישמיות.

בשעה זו של הכשלון ההיסטורי של התנועה הציונית, לקחה על עצמה קבוצה קטנה, פרטית, בעלת מגמה עסקית ותתיישובותית, לנהל דיונים ענייניים עם הממשלה הגרמנית. ... פנו לבאנק, לא על מנת שיעשה עצמו לנושא הפונקציה ההיסטורית של תיסול, השיחזור לבאנק הליקוידאציה ההרצלאית, אלא רק כדי שלא להרשות, שאותה קבוצה בלתי פופולארית תבצע דבר כה חשוב. הופיין הצליח למלא

שליחות זו, ולהעמיד את הבאנק במקום אותה קבוצה. כך בא הסכם הופיין במקום החוזה עם, הנוטע, עם כל החסרונות והפגמים שהיה עליו לקבל בירושה מקודמיו לדיונים. הסכם הופיין זה היה הסכם טראנספר ביסודו, אך בסופו של דבר לא היה שונה מהסכמים פרטיים בעלי אופי דומה. היה ברור לבאנק ולי עצמי, שהשיבות העניין אינה תלויה בלהעביר פחות טוב או יותר טוב, אלא אך ורק בכך, לעשות מהסכם הטראנספר הקטן מכשיר היסול במטענותו ההרצלאית אותו מכשיר שהסוכנות היהודית נכשלה בתקמתו. ... הקשיים באו קודם כל מצד קבוצות לחץ פרטיות. מועצת העברה יכולה לזקוף לזכותה את העובדה שעד היום היא השתחררה מהם. אך מי היתה המועצה? הופיין ואני. היכן היתה הסוכנות? לא רק שהיא לא היתה שם, אלא שהיא הנחיתה על הופיין מכה כזאת באותן החלטות מעציבות של הקונגרס, והשאירה אותו מבודד בצורה כל כך מביישת, שכמעט ושיתקה לחלוטין את פעולתו. בתחילה היתה אם כן, העברה אשר לא הוכרה על ידי המוסדות, אשר לא רצו שום עניין אתה, וקודם כל לא הסוכנות היהודית. הופיין לא היה רשאי לעסוק בה. מה אם כן צריך היה לקרות? תאם הייתי צריך לתת לעניין לגווע? לא עשיתי כן, אלא במקום זאת בנית העברה אשר תיטרגה בין כל ההגבלות, ההחלטות, והתקפות וכו'".¹²⁵

מרגוליס זכה לגיבוי מלא מהופיין, אשר באותו יום כתב לרופין:

"התנהגותו של לאנדאואר אינה מאפשרת את המשך השתתפותו בענייני העברה. במקרה שתחליט על האפשרות השניה, נבוא לידי הבנה לגבי היסול אותן עסקות העברה שבאחריות המוסרית להן נושא הבאנק. ... אני רוצה להבהיר, שללא שיתוף פעולה לויאלי של נציגי המחלקה הגרמנית, או של הסוכנות בכלל, לא נהיה מוכנים להמשיך ולנהל את פעולות העברה".¹²⁶

נסיון של סנאטור להגן על לאנדאואר עורר תגובה אישית חריפה של הופיין, שהבהירה שאין הוא מוכן לכל פשרות, והוא דורש שהמחלקה הגרמנית תקבל את עמדתו של הבאנק בעניין חשבון ב' כפי שהוא.¹²⁷

עמדתם התקופת של הופיין ומרגוליס, יחד עם תביעה נמרצת מצד אנשי ברלין להפסיק את המריבות הפנימיות,¹²⁸ הרגיעו את הרוחות, ולמעשה המשיך מרגוליס בקו הפעולה שלו, כאשר, "פלטרין" והמשרד הארצישראלי משלימים את המשאומתן בברלין על עתידו של חשבון ב'.¹²⁹ בסוף יולי כתב מרכוס לרונזבלט, שסוף סוף הסכימו לאנדאואר וסנאטור למיכסת, "הנוטע", ובכך פגו החששות מפני סכסוך גלוי בין הבאנק למחלקה הגרמנית.¹³⁰ על ההתנגשות שבין לאנדאואר לבאנק הוא כתב לסנאטור:

"ברצוני לבקש ממך, שתעשה כל שביכולתך להרחיק מן הטראנספר קונפליקטים כאלה. הם אינם משרתים אף אחד, כמובן

שגם לא את המוסדות הלאומיים. לעומת זאת הם מקשים על פעולתו של שיתוף קשה רח ממילא. ... במה שנוגע לאינטרסים של המוסדות הלאומיים, יכולים אתם לסמוך על כך שהם לא ייזקו במאומה, כל עוד אני נמצא בתפקידי. רק משום שהמוסדות הלאומיים איחרו יחסית להופיע עם תוכניותיהם נוצרו קשיים מסויימים בחלוקת המיסדות. ... גם הקרן הקיימת קיבלה את המיסדה אשר היא חבבה לעצמה. ... במה שנוגע ל"הנוטע", יודע אתה שאינני שבע רצון מהתנהגותו, אך אינני רואה סיבה לסלק אותו מהטראנספר".¹²

הריונים על חשבון ב' הושלמו בחודש יולי,¹³ וההסכם שהושג בחיקף של המישה מיליון מארק, כלל בתוכו את החלוקה הפנימית למיסדות בין החברות השונות כפי שנקבעה על ידי "העברה". ביטוי להסכם ניתן בחוור פנימי של מיניסטריון הכלכלה, שחבריו על "הנוטע", "גיד", הקרן הקיימת וחברות נוספות ככלולות במיסגרת הסכם הטראנספר, כלומר השקעה בהן הוכרה כמזכה את המשקיע בתנאים שנקבעו בהסכם ההעברה.¹⁴ בכך הושלמה למעשה הארכת תוקפו של הסכם הוסיין, מיבצע, שראשיתו בדיונים שהחלו בתחילת 1934. נותר עוד להגיע ידי הסכם עם הגרמנים בעניין חשבון ג' אותו יום סנאטור, אך נושא זה התעכב מסיבות טכניות שונות, עד שקשיים חדשים שהתעוררו בקיץ 1934 הפכו מרכזיים לעניינה של ההעברה ודחקו אותו לחלוטין לשוליים.¹⁵

המתח בין הארשים הגרמנים השונים שעסקו בהעברה, ובמיוחד בין המחלקה הגרמנית לבאנק אפ"ק, או ליתר דיוק בין לאנדאואר לבין מרגוליס, לא פסק גם לאחר ששכנה "מלחמת המכתבים" של יולי 1934 והוסדר עניינו של חשבון ב'. נושא המחלוקת העיקרי נשאר היחס במיסדות בין "הנוטע" לגוש החברות הציבוריות הסתדרותיות, כאשר מרגוליס הגן על עמדתו כלפי "הנוטע" ואילו המחלקה הגרמנית לחצה להגדלת חלקו של גוש הקק"ל. נושא נוסף שהחריף את חילוקי הדעות היתה פרשת ההלוואה ל"החברה לפיתוח חוף נתניה" שהשיגה "הנוטע" בגרמניה על ידי מכירת איגרות חוב ליהודים גרמנים, שתמורתן הועברה לארץ-ישראל תוך תשלום אחוז נסוך יחסית למקובל בהסדרי ההעברה או במטבע זר לגרמנים.¹⁶

התעקשותו של מרגוליס לשמור על היחס שנקבע במיסדות חשבון ב' גם בביצוע העברה הכספית לארץ, ותמיכתו ב"הנוטע" בפרשת נתניה,¹⁷ הביאו את המחלקה הגרמנית לנקיטת צעדים חריפים. במברק להוסיין, ששהה אז בלונדון, טוענים רופין וסנאטור שמרגוליס מתעלם מפניותיהם לשמור על שוויון במיסדות ולספק להם אינפורמציה על ההלוואה לחברה לפיתוח חוף נתניה. הם קובלים על אי שביעות רצון כללית מצורת הניהול של ההעברה, ועל העדפה של "הנוטע".¹⁸ בעקבות זאת מינתה המחלקה הגרמנית ועדת חקירה פנימית לבדיקת כל מיכלול ענייני ההעברה, ובה השתתפו שוקן, פריץ נפתלי ואריך קהן.

כדי לישר את ההדורים בין הבאנק לסוכנות כונסה לאחר שובו של הוסיין לארץ ישיבה משותפת לשני המוסדות, בה נכחו מטעם הנהלת הסוכנות רופין, קפלן וסנאטור, ומטעם הבאנק — הוסיין ומרגוליס.¹⁹ בפתיחת הישיבה תבע הוסיין שוב, לאור השינויים שחלו במהותה ובתפקידיה של ההעברה, להעביר את האחריות לה

מידי הבאנק, שאין לו סמכויות להכרעות פוליטיות כפי שהן מתחייבות מאופיה המיוחד של ההעברה, לידי הסוכנות. הוא מסר על השיחות שניהל עם ועדה התעברה של ה-ZVID בברלין בעניין זה ועל החתימות שהעלה רוברט וולטש לגבי האפשרות שהסוכנות תקבל על עצמה את האחריות להעברה.¹⁴¹ הופיין הציע להקים ועדה עליונה שתהיה אחראית להעברה אשר תורכב מנציגי הסוכנות, הבאנק והתאחדות עולי גרמניה בתור מייצגת המעבירים המגיעים לארץ. הוועדה היתה יכולה לדעתו לחוות חלק ממועצת המנהלים של „העברה“, בה היו מיוצגים גם גורמים נוספים ביישוב, ואז פירוש הדבר היה שגם הסוכנות וגם הבאנק יהיו מיוצגים בעתיד באופן רשמי במועצה, בניגוד למצב עד אז.¹⁴² רופין טען, ששורש הרע נעוץ באי כהירות היחסים בין הבאנק לסוכנות בענייני ההעברה שמקורה עוד בקונגרס פראג.¹⁴³ קפלן הבליט יותר את השאלות העקרוניות הכלליות הקשורות בהעברה:

„אופי של הטראנספאר השתנה במידה רבה. התפקיד הראשוני, לסייע לעולים להעביר את כספם, הצטמצם יותר ויותר... והטראנספאר נעשה במידה רבה למכשיר מימון לשורת מפעלים, בחלקם פרטיים ובחלקם חתישבותיים חשובים. עם זאת חייב ללכת במקביל המאמץ להרחבת הטראנספאר, ומשמעות הדבר פעולה להגדלת היבוא הגרמני בחיפה אשר עדיין איננו יודעים אם אנו יכולים להצדיק אותו מבחינה פוליטית וכלכלית. התפשטות ההעברה לארצות השכנות,¹⁴⁴ היא רק קטע אחד מהמצב הכללי, ואנו חייבים לשאול את עצמנו מחדש אם ועד כמה אנו רוצים ללכת בכיוון זה. „העברה“ חייבת קודם כל לייצג כנאמן את האינטרסים של המפקדים... עד כמה התכוונה המתוכננת של כספי מפקדים... ניתנת ליישוב עם התפקיד של נאמנות. אנתנו חוששים את עצמנו לביקורת קשה נוספת מצד המפקדים המשיקים... שאלה אחרת בעלת משמעות עקרונית רבה, היא שאלת התפזרים.¹⁴⁵ על כך אין אנו יכולים להסתפק בתשובה פורמאלית — בסופו של דבר נישאר בכל זאת אחראים לכך.“¹⁴⁶

תגלית הסוכנות לא היתה מוכנה להתחייב בשאלות עקרוניות מעין אלו, ולכן המשיך הפורום לדון דווקא בריאורגאניזאציה של ההעברה. על פי הצעתו של סנאטור, שנחמכה עליידי מרגוליס והתקבלה בסופו של דבר גם על ידי הופיין, נדחה רעיון הוועדה, ובמקומו הוסכם על חלוקת סמכויות חדשה במועצת המנהלים, שחולקה לאכזקוטיבה בחשתתפות נציגי הבאנק והתאחדות עולי גרמניה, כאשר שאר החברים משמשים במעמד של גוף מיעוץ. בסיכומה של הישיבה הוסכם גם על היסול פרשת „הנוטע“ ויחסי מרגוליס—לאנדאואר.¹⁴⁷

גם בברלין לא היתה השותפות של ה-ZVID עם באנקים פרטיים ב„פלטרוי“ משוחררת מחיכוכים. המשקל המעשי ב„פלטרוי“ היה בעיקר בידי נציגי הבאנקים — ארבורג ואסרמאן — ברמן, שניהל את הצד העסקי, בעוד שראשות החברה היתה בידי ויגפריד ואסרמאן. רק בינואר 1935 הושג הסכם לפיו הובטחה השתתפות ה-ZVID בכל הדיונים החשובים והובטח שלא תתקבלנה הכרעות חשובות שלא

על דעתה.¹⁴⁷ מרכוס, נציג ה-ZVfD ב„פלטריו“, התמנה למנהל שוהיזמויות ומעמד לברמן, ולאנדאואר, שביקר אותה עת בברלין, אף הציע שה-ZVfD תייצג את באנק אפ"ק בחברה, שכן, זה לדעתו ישים קץ למצב בו „פלטריו“, אשר מימנה הציוני נעשה על-ידי אפ"ק, מתנהלת למעשה על-ידי שני הבאנקים הפרטיים. „הסיבה העיקרית להסדר המוצע על-ידי נעוצה באופן טבעי בכך שאין להימנע מפעולות פוליטיות בעבודה היומיומית של „פלטריו“.¹⁴⁸

במשך שנת 1934 נראתה ההעברה בנושא צדדי למדי בעיני ה-ZVfD. זו ראתה את עצמה קטורה מצד אחד לקו הכללי של האינטרסים היהודיים בגרמניה, שמטרתה הייתה למצוא דרך כלשהי להסדיר את המשך הקיום היהודי בגרמניה עצמה,¹⁴⁹ ומצד שני לתפיסתם של ויצמן ורופק, שראו את ארץ-ישראל כארץ קליטה לנבחרים בלבד — גבירים מבחינת גילם, מקצועם, הכשרתם ונכונותם, ואשר אף הזהירו מפני הצפה בלתי מתוכננת ובלתי מאורגנת של ארץ-ישראל בעולים מגרמניה.¹⁵⁰ בתוך ה-ZVfD עצמה נחלקו הדעות בין שתי הפיסות: אחת שראתה בראש סולם העדיפויות השגת אוטונומיה מסויימת ליהדות גרמניה בתוך קבוצה לאומית, ושניה, שהעמידה בראש סולם העדיפויות את ההגירה מגרמניה. הקשר להעברה באותה שנה היה באמצעות המשרד הארצישראלי ושותפותו ב„פלטריו“ ובקיומה של ועדת המראנספס של ה-ZVfD, שלא גילתה פעילות מרובה. יחסה של ה-ZVfD להעברה הפך מעניין יותר החל מראשית 1935, כאשר סיכויי הסדר הבעיה היהודית בתוך גרמניה החלו להיראות קלושים, או אף אפסיים, בעיני הציונים הגרמניים, והתגברה התפיסה שהדגישה את חשיבותה של ההגירה. שינוי יחס זה התבטא בהגדלת משקלה של ה-ZVfD ב„פלטריו“, בנסינותיו של מוזס להרחיב את מיסגרת ההעברה ולמלא תפקיד מרכזי בדיונים על כך, ולאחר מכן גם בנסיון להשפיע על החלטות בעניין ההעברה שנתקבלו בארץ-ישראל. במכתב ללאנדאואר, סנאטור ואריך קוהן מבקש פראנץ מאיר שמועצת ההעברה תדווח באופן סדיר ל-ZVfD על החלטות שוטפות וכוונות עקרוניות שלה, על מנת שבגרמניה הוכל ה-ZVfD להתייחס אליהן ולהביע את השקפותיה לפני קבלתן של החלטות סופיות. כנגד זאת הוא הבטיח להעביר באופן שוטף מידע על המצב בגרמניה ועל הכוונות שם, כדי שיוכלו להביא אותן בחשבון בדיוני המועצת, ומבקש מהם לחסכים לצורת יחסים זאת.¹⁵¹ דרישתה של ה-ZVfD נדחתה בארץ-ישראל — מועצת ההעברה הייתה ממילא מוסד מסורבל למדי, ולא ניתן היה להפעיל אותה כלל עם הסרבול הנוסף שהיה נגרם על-ידי קבלת דרישתם של ציוני גרמניה. אלא שתפיסת תפקיד ה-ZVfD בהעברה בארץ-ישראל הייתה שונה מהתפיסה בברלין, ובתשובתו של סנאטור למאיר יוצא המדע מן השק :

„אינני רוצה להיטנע מלהצביע על כך שהמבנה, לפיו יהיה נציג של ה-ZVfD במועצת ההעברה בא רק כדי למנוע קשר בין ההנהלה להעברה. נציג ה-ZVfD עומד בכל זאת במגע הדוק עם ההנהלה, גם אם אינו מקבל יזום תוראות באופן פורמאלי.“¹⁵²

הקשיים הפוליטיים והכלכליים שניצבו בפני ההעברה

בשעה שבארץ ישראל התנהלה „מלחמת המכתבים" בין באנק אפ"ק למחלקה הגרמנית על דרכי הפעלתה של ההעברה, עמדה ההעברה בגרמניה בפני משבר שהעמיד בסימן שאלה את עצם אפשרות המשכת פעולותיה בעתיד. הרקע למשבר בא מתוך קשיי מטבע זר של גרמניה, אשר גברו בסוף 1933 וב־1934, והניעו את רשויות הכלכלה הגרמניות לנסות ולצמצם את התחייבויותיה של גרמניה במטבע זר במיסגרת הסכם ההעברה. למן ראשית השלטון הנאצי הקציבו הגרמנים לעולים לארץ־ישראל בקטגוריה של „בעלי חוץ" מטבע זר בשווי־ערך ל־15 אלף מארק (כאלף ליש"ט),¹ ועל־פי ההסכם שעשה הופיין באוגוסט 1933 נשאר הסדר זה בתוקפו, בעוד שהעברה עסקה בהעברה בצורת סחורות של רכוש מעל לסכום ראשוני זה, ולכן לא הביאה לגרמניה כל הכנסה נוספת במטבע זר. היה זה גם אחד הטיעונים העיקריים בו השתמשו תומכי ההעברה בקונגרס הציוני הי"ח כדי להגן עליה בפני התקפותיהם של חסידי החרם האנטי־גרמני. מבחינת מערכת השיקולים של הגרמנים, עמדו אז תצורך בשבירת חזית החרם היהודי נגד גרמניה, שהיה המניע העיקרי של מיניסטרוני־החוץ לתת את הסכמתו להסדר כזה, ותצורך להפעיל את התעשייה וליצור מקורות תעסוקה בתקופה של אבטלה המונית, שהיה המניע העיקרי של מיניסטרוני־הכלכלה לכך, מעל לבעיית הדביוז, שאיפיינה את נקודת השקפתו של הרייכסבאנק על ההסדר, מבחינת חשיבותם. סולם עדיפויות זה השתנה בהדרגה במרוצת שנת 1934. ככל שדחתהרר חוסר האפקטיביות של החרם האנטי־גרמני, וככל שנכנסה התעשייה הגרמנית לקצב ייצור מוגבר, עלתה חשיבותה של שאלת הדביוז במיסגרת יחס של הגרמנים להסכם ההעברה.

עם חידוש הדיונים להארכת תוקפו של הסכם הופיין, עוררו הפקידים הגרמניים שניהלו אותם את השאלה בצורה רפה למדי. נציגי הרייכסבאנק בדיתנים תבעו להכליל את סכומי המטבע הזר שהגרמניה מוציאה באמצעות הקצבות 1000 הליש"ט (שכונן על־ידם בשם *Vorzeigegeld*) במיסגרת הסדרי ההעברה, כלומר באמצעות סחורות. הרטנשטיין, איש מיניסטרוני־הכלכלה, תמך בתחילה בדרישה זו, ואף הזהיר את הנציגים היהודיים, שמכיוון שאין נרשא ה־*Vorzeigegeld* כלול במיסגרת החסדר, תסדיר אותו הממשלה הגרמנית בעצמה על־ידי צווים מתאימים, שיגבילו הקצבת מטבע זר למטרת זו. אנשי „פלטרוני" הגיבו על כך באיום, שהדבר ישים לאל את כל המשא־ומתן, ובתקופה זו עדיין ייחס מיניסטרוני־החוץ הגרמני ערך מספיק לשבירת החרם היהודי ולעידוד הגירת יועדים מגרמניה בדרכים מסודרות כדי להגדיל את משקלו לטובת המשך החסדר הקיים, אפילו אם יאלץ משום כך הרייכסבאנק לוותר על כמות מסוימת של מטבע זר. התערבותו של מיניסטרוני־החוץ הכריעה בסופו של דבר את הכף לטובת ויתור גרמני והסכמה על המשכת החסדר הקיים.²

למרות הסדר זה המשיכה שאלת ה־*Vorzeigegeld* להיות מכשיר לחץ יעיל בידי הגרמנים על הצד היהודי בהסכם ההעברה. הפסקת ההקצבת הייתה עשויה להפסיק

את עליית „בעלי ההון“ מגרמניה, ויחד אתה כמובן גם את העברת ההון שמעל ל־1000 לישי"ט, שהיוותה את עיקר התעברה בתקופה זו (כשטרם נחתם הסכם החדש לגבי חשבון צ'). התגברות גל החרם היהודי האנטי־גרמני בארץ־ישראל באביב 1934 הביאה את מיניסטריון־החוץ הגרמני לאיים, באמצעות הקונסול וולף, על חברת „העברה“, ובאמצעותה על הנחלת הסוכנות, ש„לרגל תנועת החרם המתעצמת בארץ־ישראל ובארצות אחרות, תראה (הממשלה הגרמנית — י.ג.) לנחוץ לעשות רביות במדיניות התגירה שלה כלפי היהודים, ובמיוחד תהיה נאלצת, לאור מצב הדברים של גרמניה, לבטל את הרשות הניתנת לעולים להוציא אתם 10000 לישי"ט, וכן גם לסיים את הסכם הטראנספר, שמשמעותו הכלכלית לגרמניה היא קטנה“². קשיי מטבע זה הביאו את השלטונות הגרמניים לצמצם את ההקצבות לצרכי הגירה ולקבוע אותן בתחילה לעשרת אלפים מארק, ואחר־כך לאלפים מארק לאדם, קביעה שעוררת דאגה ניכרת בקרב העוסקים בענייני ההעברה.³ רק בסוף יוני 1934 חזרו בהם הגרמנים והוציאו את ארץ־ישראל מכלל הוראה זו,⁴ אולם בהודסנות זו הם הגבילו את הסכום הגלובאלי של ההקצבה למטרות הגירה לארץ־ישראל למיליון מארק לחודש (ביולי 1934), ועלידי כך הגבילו את מספר המהגרים היכולים לצאת את גרמניה לארץ־ישראל.⁵ נוסף לכך חבצו הגרמנים אישור מהמוסדות המוסמכים שאמנם מונת הפונה לקבל את הכסף היא באמת להגיר לארץ־ישראל, ושכוונה זו היא רצינית, וזאת על מנת למנוע ניצול לרעה של התנאים המועדפים שניתנו לארץ־ישראל על־ידי מהגרים שבכוונתם היה להגיע לארצות אחרות — נקודת, שלאנדאואר העלה אותה עוד באוגוסט 1933, ואשר נתנה לו עכשיו הודסנות לחזק את מעמדה של הסוכנות ביחס לעולים „בעלי הון“ אשר בדרך־כלל לא היו תלויים בה. ומקרה התנהל ויכוח מי יהיה המוסד „המוסמך“ שיוציא אישורים כאלה. „פלטרוי“ הציע את התאחדות עולי גרמניה, אולם נוכח התנגדות המחלקה הגרמנית ניתנה סמכות זו למשרד הארצישראלי בברלין, בהסכמת השלטונות הגרמניים.⁶

הנסיגות החוזרים של הגרמנים להפסיק את הענקת ת־1000 לישי"ט לעולים עוררו חששות אצל אנשי „פלטרוי“ והמשרד הארצישראלי, שבסופו של דבר אמנם תופסק ההקצבה. לכן החלו כבר במאי 1934 גישושים מצידם בקרב המנהיגות הציונית בארץ־ישראל ובלונדון לגבי הדרכים האפשריות לקדם פני התפתחות כזאת. במאי ביקר מרכוס בארץ־ישראל, ולאחר שובו לגרמניה יצא לביקור נוסף בלונדון, כאן העלה בפני וייצמן ועוזריו את החששות השוררים בגרמניה לגבי עתידה של ההעברה במקרה של ביטול ה־Vorzeigegeld, וניסה לגשש, באיזו מידה יהיה וייצמן מוכן לסייע להמשכת המפעל. וייצמן לא קבע בשיחות אלו עמדה, אולם לראשונה נוצר קשר ישיר בינו לבין אנשי ההעברה.⁷ כאשר חזר מרכוס לברלין התברר לו שאמנם הגרמנים מתכוונים לבטל את ההקצבה, והוא מיהר להודיע לרוזנבלט:

„יש לי יסוד להניח, מבלי שאוכל לומר על כך דברים מוגדרים, שהתחלת המצב אשר דובר עליו בינינו בלונדון, ואשר למענו רציתי גם את עזרתו של וייצמן, אפשרית בסוף ספטמבר לכל המאוחר, ואולי אף קודם לכן.“⁸

התפתחות זו הביאה לביקור נוסף של הופיון בגרמניה. בישיבה משותפת עם נציגי מיניסטריון הכלכלה (הרטנשטיין) והרייכסבאנק (פוהל), הצליח הופיון לצמצם את המעמסה שתוטל על ההעברה כתוצאה משינוי העמדה הגרמנית. הוסכם ביניהם על הסדר זמני, שנועד להיות בתוקף עד סוף נובמבר 1934. לפי הסדר זה המשיכו הגרמנים להקציב מטבע זר לעולים לארץ-ישראל בסכום כולל של מיליון מארק לחודש. שני שלישים מסכום זה היו צריכים להינתן על-ידי הרייכסבאנק, ואילו השליש הנותר יינתן על-ידי „העברה” מתוך אותו הסכום במטבע זר שזו היתה חייבת למסור לגרמנים כשל התחייבויותיה לחשבון ב'.¹⁰ השינוי העיקרי בעקבות הסכם זה היה הקביעת של תשלום מטבע זר לגרמניה, אשר סתרה את טיעוני המגנים על הסדרי ההעברה בתוך ההנהלה הציונית ומחוצה לה, כאילו אין הם מהווים הפרה של החרם האנטי-גרמני מכיוון שאין הם כוללים תשלומים במטבע זר לגרמניה עבור הסחורות המיובאות מסגרת לארץ-ישראל. מסיבה זו, וסתוך חשש מפני התגובות האפשריות בציבוריות היהודית והציונית, ואיראמון ביכולתה של ההנהלה לעמוד מול הביקורת שתתעורר, עמדו הופיון ואנשי „פלטריו” על כך שההסכם ישאר סודי, ולא יודלף לפירסום.¹¹

ההסכם במטבע זר הפך בקיץ 1934 לעיקרון מרכזי של המדיניות הכלכלית הגרמנית, ומינויו של שאכט למיניסטר הכלכלה ביולי אותה שנה נתן תנופה חדשה להגשמתו של עיקרון זה.¹² שהיו לו כמה וכמה נקודות מגע עם הסכם ההעברה, במיוחד מורגשת היתה השפעתו בשאלת Vorzeigegeld. ההסכם שעשה הופיון בקיץ 1934 היה הסכם זמני בלבד, ולא פתר את הבעיה לטווח ארוך. משפט חוקסו החמירו הגרמנים עוד יותר והגבילו, החל מ־1 בינואר 1935, את הקצבת המטבע לעולים לסכום השווה לכמות הלירות שטרלינג ששילמה ארץ-ישראל עבור סחורות מיובאות מגרמניה. הוראה זו צימצמה למעשה את מספר העולים בקטגוריה של „בעלי תוך” (A1) לכעשרים איש בחודש, ועשויה היתה להביא, בשל לחץ התגירה שהיה עדיין חזק דיו לכך, להצפת ארץ-ישראל בסחורה גרמנית שתיובא בדרכים פרטיות, שלא באמצעות ההעברה.¹³

לשינוי בעמדה הגרמנית היתה אם כן משמעות עקרונית לגבי הסכם ההעברה, שכולו התבסס על התנחת, שאת הסכום הראשוני לעליה מקציבה הממשלה הגרמנית, ואילו מרחב פעולתו של ההסכם הוא לגבי רכוש מעבר לסכום זה. תגורמים הקשורים לענייני ההעברה בגרמניה („פלטריו”, המשרד הארצישראלי וה-ZVfD) ובארץ-ישראל („העברה”, באנק אפ”ק והמחלקה הגרמנית) נתקפו דאגה עמוקה וחששות לגבי גודל העליה מגרמניה בעתיד, והחלו לטכס עצה כיצד לצאת מן המשבר. מארץ-ישראל נשלח בינואר 1935 לאנדאואר לברלין, על מנת שיעמוד מקרוב על מצב הדברים שם, ותדויות לגבי הצעדים הבאים תוקפאו עד לשובו. בעת שהותו של לאנדאואר בברלין העלו הגרמנים דרישה נוספת, ותבעו שפעולות ההעברה לא יתבססו על היצוא הגרמני הקיים לארץ-ישראל, אלא יוכיחו את עצמן כמקדמות את היצוא הגרמני ומגדילות אותו, ועל-ידי כך כמוצדקות מבחינת האינטרס הכלכלי הגרמני. דרישה זו היתה פרובלימאטית עבור ההעברה מסיבות ציבוריות יהודיות, שכן הטענה העיקרית של חסידי ההעברה כלפי מחנגדיה ותומכי החרם נגד גרמניה

היתה, שההעברה אינה מכניסה מטבע זר לגרמניה, והיא מקיפה סחר שהוא קיים ממילא ורק מנצלת אותו לטובת העולים, ואין היא מביאה להגדלת היצוא הגרמני.

הדריה שמסר לאנדאואר בארץ־ישראל עם שובו מגרמניה הביא את ראשי ההעברה כאן להכרה, שחל שינוי יסודי במצב המחייב לכדוק מחדש את כל הנרש, ובינתיים הם ביקשו מאנשי „פלטרוי“ בברלין להקפיד את המשך הדיונים עם השלטונות הגרמניים עד אשר תתגבש תוכנית פעולה בארץ־ישראל.¹¹ כאן בארץ נשקלו כמה אפשרויות, כולל האפשרות להפסיק את ההעברה לגמרי, על כל המשמעות שתהיה לדבר לגבי העליה מגרמניה, וכפי שכותב מרגוליס ל„פלטרוי“:

„איננו מתכוונים לבלוף בעניין זה, הדיונים באפשרות כזו נשארו אופי קונקרטי ורציני. ברור שצד כזה יביא למסקנות קשות בשביל העליה הגרמנית, אך בסופו של דבר רק משום שיטיל הפסד גבוה יותר על העולים שיצטרפו לממש מארקים חסומים במקום מארקים של ההעברה.“¹²

אפשרות זו נפטלה בינתיים, ואנשי ההעברה בארץ־ישראל השליכו את יתבם על משלחת בדרכ גבוה, שבנוסף לאנשי „העברה“ ישתתפו בה חברי ההנהלה הציונית או ראשי היהדות הבריתית, שתצא לגרמניה ותנסה לקומם את הריסות הסכם ההעברה ולשכנע את הגרמנים להגיע מחדש לידי הסדר שיחיה מתקבל על הדעת מבחינת הצד הציוני.¹³ גם למרגוליס היה ברור שמשלחת כזאת לא תוכל לבוא לגרמניה לפני אמצע אפריל במקרה הטוב ביותר (מה גם שבסוף מארס עמד להתכנס בירושלים מושב הוועד הפועל הציוני) ועד אז הוא הציע לנהל עם הגרמנים משאומתן של השווה, שיבהיר להם כי קיצוץ ההקצבות אינו מתקבל כעובדה מוגמרת, ואשר אולי יצליח להביא לשיפור כלשהו במצב עוד לפני בואה של המשלחת.

בגרמניה הסתכלו על מצב הדברים באור שונה, והעריכו אותו באופן שהיה אולי ריאליסטי יותר. מבטתם של אנשי „פלטרוי“ ה-ZVיד היתה להימנע מלהגיע למשבר ביחסים עם השלטונות, במיוחד לאחר שניסו בסוף פברואר 1935 לאיים בהפסקת ההעברה וכו' לתגובה אדישה מצד פקדי מיניסטרוין הכלכלה.¹⁴ יותר מאשר בארץ־ישראל תפסו הם בגרמניה, שעל רקע כשלונת היחסי של תנועת החרם האנטי־גרמני נדחקו שיקולי הפוליטיים והתעמולתיים של מיניסטרוין־החץ הגרמני לגבי ההעברה לשוליים, ואת מקומם תפסו שיקולים כלכליים טהורים של תועלת וחפסד במרשנים של מטבע זר ומאון תשלומים, כחלק בלתי נפרד מעקרונות המדיניות הכלכלית הכוללת של גרמניה.¹⁵ מתוך הכרה זו במציאות תמכו הם בגישה שיש לנסות ולחפש דרכים לעשות את ההעברה משתלמת מנקודת מבט גרמנית, ובמיוחד נראה להם מעשי הכיוון של הגדלת היצוא הגרמני. לכן התרעמו בברלין על ההנחיה מתל־אביב להקפיד את המגעים עם השלטונות הגרמניים ועל המגמה לעשות רביויה כוללת בכל הנוגע להעברה, במקום לפרק את הנרש לפרטי ולנסות להוציא מהגרמנים את המאמצים באותן נקודות שבהן ניתן הדבר, ולוותר להם בנקודות שבהן אין סיכוי לשנות את עמדתם. כך מתלונן מרכוס:

„אינני מבין מדוע צריכים לשכור את הראש במשך שבועות על

תזכיר במקום להשקיע את כל המהות בקידום היבוא (הגרמני לארץ ישראל) ולהתחיל ברצינות בעיסקה המצרית.¹⁸ ...לצערי איננו יכולים למלא את מישאלתו של מרגוליס שלא לנחל בזמן הקרוב משאומתן עם השלטונות. להיפך, אנו חייבים לדון באופן האינטנסיבי ביותר בשאלות הקונקרטיות על מנת להתקדם בהן.¹⁹

מוזס, נשיא ה-ZVID, יצא ללונדון, ובין שאר הנושאים העלה שם בשיחותיו עם חברי ההנהלה הציונית את עניין ההעברה. בינתיים ניסה למנוע את פירסום תשינוי בעמדה הגרמנית, כדי לגטרל את תגובת המוסדות הציוניים מלהציע ציבוריים אפשריים.²⁰

באותה תקופה נמצאה ה-ZVID במצב של שידוד מערכות והתלבטות בשאלת המשך דרכה. עד ינואר 1935 לא גילתה ה-ZVID עניין מרובה במיוחד בענייני ההעברה. היא השתלבה בקו הכללי של יהדות גרמניה כפי שמצא את ביטוי ב"רייכספרטרטונג", שעיקרו הדגשת גרמניותם של יהודי גרמניה, ולא העמידה את ההגירה בראש סולם העדיפויות שלה. בראשית 1935 נראה היה למנהיגי הציונות הגרמנית שנשארו בגרמניה שקו זה, שהיה מקובל על ה"רייכספרטרטונג" מזה קרוב לשנתיים, אינו מוליך לפתרון כלשהו של הבעיה היהודית בגרמניה. יחידה מזו, סימנים שונים העידו לדעתם על החסרת המצב בעתיד, ועל כך שמגמת השלטון היא לאלץ בכל מחיר את יהודי גרמניה לעזוב את הארץ ולהגר. בדיונים פנימיים שניהלה הנהגת ציוני גרמניה היתה המימנות דעים על כך שהקו הפוליטי הנוכחי של יהודי גרמניה כלפי השלטונות חייב לעבור רביזיה. קו זה נראה להם מוצדק כל עוד ניתן היה לראות את השלטון הנאצי כתופעה חולפת וקצרה, ואז ניתן היה להביק את ההימנעות ממשאומתן כולל עם השלטונות. ככל שנראה שהשלטון הנאצי יאריך ימים, חייבים למצוא דרך לדון עם הממשלה על הבעיה היהודית בכל היקפה, כאשר הדיון צריך היה לדעתם להתמקד בשלוש נקודות: א. הבהרה מהצד היהודי, שהיהודים רואים את עצמם כקבוצה לאומית, ולכן חובעים הם מידה מסוימת של אוטונומיה בשאלות לאומיות ותרבותיות. ב. הכרה ברצונה של הממשלה להביא להגירת היהודים מגרמניה, ובכונות של חלק גדול והולך של יהודי גרמניה להגר, בהנחה שהיתה זו הגירה מסודרת על-פי תוכנית אחידה. ג. הכרה בזכות הקהילות להטיל מיסוי נוסף על חבריהן כדי שתוכלנה לעמוד בביצוע תפקידהן. מוזס פיתח סכימה כללית שנועדה לפתור את הבעיה היהודית בגרמניה בטווח של עשרים שנה, בהסתמך על הגירתם של עשרת אלפים יהודים לשנה, מרביתם צעירים ומרבייתם לארץ ישראל.²¹

מוזס לכן, שעל רקע כזה לבשה שאלת ההעברה משנה חשיבות בעיני ההנהגה הציונית בגרמניה. ביקורו של מוזס בלונדון ערב מושב הוועד הפועל הציוני בירושלים בא קודם כל כדי לעדכן את חברי ההנהלה הציונית לפני צאתם לארץ ישראל לגבי מצב ענייני ההעברה בברלין. נוסף לכך ניסה מוזס לפתוח בלונדון צינורות חדשים ליצוא מגרמניה, שעקרונית לא עמדו עד אז לרשות ההעברה.²² את רעיון המשלחת אימצו לעצמם ציוני גרמניה בהתלהבות, וטענו שאין להגביל אותה למשאומתן בשאלת 1000 הליש"ט בלבד, אלא יש להרחיב את הדיונים על כל

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

הנרשאים הקשורים בהעברה, במיוחד רצו בהשתתפותו של ליאונארד שטיין במשלחת כזאת. נוסף לכך הציעו להשתדל אצל הממשלה הבריטית ואצל ממשלת המנדאט לשלב הזמנות מספיעלי העטיה גרמניים עבור הפרוייקטים הגדולים בארץ־ישראל — חברת החשמל, נמל חיפה וכו' — אפילו על חשבון הזמנות מגורמים בריטיים, על מנת לקדם את ההעברה, ובעניין זה ציפו לעזרה מווייצמן.²⁴

במקביל לכך פעלו בארץ נושאי דברם של ציוני גרמניה כאן ללחוץ על הנהלת הסוכנות לתת את דעתה לקשיי ההעברה נוכח בעיית ה־Vorzugsgehalt על אף התעסקותה במושב הוועד הפועל הציוני. בניסוח הריף למדי כתב לאנדאואר לשרתוק:

„אף־על־פי שאני יודע שאתה עסוק מאוד בימים אלה — אני מוכרח להגיד לך, שההתפתחות הפוליטית בגרמניה בקשר עם שאלת הקצבת 1000 לא"י לקטגוריה שלנו לא נפסקה לרגל ישיבת הוועד הפועל. הממשלה הגרמנית אישרה מינאר עד אמצע מארס לא יותר מ־30–35 מיכסות של 1000 לא"י, בה בשעה שאצל הקונסול הבריטי יש בכל הודש כ־250 דרישות לוויזות. יחד עם זה מטפלת חברת העברה בדבר כמרץ, אף־על־פי שאיננו גוף פוליטי מוסמך. ... אני מציע על אף הוועד הפועל להדריך על־כל־פנים את פעולת העברה לדיון אם אפשר להשיג עזרה מטעם הממשלה הבריטית בעניין זה.“²⁵

לחץ הופעל גם מצד התאחדות עולי גרמניה, אשר במסגרת המחלקה המדינית של הסוכנות תבעה לטפל בבעיית העולים בעלי הוויזות, ששבע מאות מהם נרשמו בגרמניה וממתנים לאישורי מטבע זר, וציננה:

„בהתחשב שהעליה הגרמנית בשנה שעברה עלתה ל־48% של העליה הקאפיטאליסטית הכללית, יש חשיבות מיוחדת לשאלת זו לא רק בשביל היהודים מגרמניה, אלא בשביל הארץ כולה.“²⁶

לאחר מכן דרשו נציגי התאחדות עולי גרמניה לכנס ישיבה משותפת להם ולהנהלת הסוכנות, כי

„לפי דעתנו יכול לחול שינוי בפוליטיקה של הדביוס מצד ממשלת הרייך כלפי העולים לארץ במקרה של משא־ומתן עם הממשלה מצד מוסדותינו המוסמכים. יש גם לברוק את השאלה, האם הטראנספר בצורתו עתה יכול לשמש בסיס לעליית בעלי ההון מגרמניה לארץ־ישראל גם להבא.“²⁷

בהמשך הוברר להם, שהסוכנות אינה מתכוונת להיכנס למשא־ומתן עם השלטונות הגרמניים, ואז העלו את ההצעה, שהסוכנות תדון על כך עם הממשלה הבריטית ועם ממשלת המנדאט על מנת להכין פעולה משותפת אצל השלטונות בגרמניה.²⁸

בקרוב התנהלה הציונית לא שררה התלהבות מרובה לרעיון המשלחת, שנגזר בצניעה, ולקראת סוף אפריל יכול היה לאנדאואר להודיע למוזס:

המחשבה על משלחת נראית רחוקה מהגשמה. משלחת רשמית של הסוכנות אינה יכולה להיות ולא תהיה. משלחת שבה ישתתפו יהודים אנגליים בולטים לא תצא אל הפועל מתוך הכרת מצב רוחם. וזאת גם דעתם של וייצמן וברודצקי. משלחת של 'העברה' מארץ ישראל לא תופיע כבעלת סמכות מספקת. המחשבה שהופיין ורופין צריכים לגסוע, נדחתה.²²

לחליפין תועלה הרעיון לפנות לממשלת המאנדאט ולבקש ממנה לפנות באורח בלתי-פורמאלי לממשלה הגרמנית ולבקש אותה לשוב להסדר הראשון על פיו נתנו הגרמנים 1000 לי"ט במטבע זר לכל עולה.²³ נסיון שנעשה בדרג גבוה בברלין לשכנע את הגרמנים לבדוק מחדש את השאלה עלה בינתיים בתוהו, והפקידים הגרמנים שאלתם פנו בעניין זה אף סירבו להעלות אותו לדיון מחדש אצל שאכט.²⁴

לאחר כשלון תוכנית המשלחת ניסו מנהיגי הציונים הגרמנים לשכנע את וייצמן להתערב באופן אישי במצב. איש הקשר שלהם אהו היה מארטין רוזנבליט, ידי ימינו של וייצמן במשרד המרכזי ליישוב יהודי גרמניה בארץ-ישראל שהוקם בלונדון. רוזנבליט היה ספקן באשר לתוכניתם של הציונים הגרמנים ליוזם מפעל בהיקף רחב של הפצת מוצרי גרמניה בעולם, שנועד לסייע בהוצאת הרכוש היהודי מארץ זו, והעריך שאין לרעיון כזה סיכוי להתקבל בלונדון.²⁵ למרות זאת התמיד בנסיונות להעמיד את וייצמן על חומרת המצב ולהסביר לו את התוכנית החדשה של ה-ZVfD, וכתב לו:

הגירת יהודי גרמניה לארץ-ישראל, כל עוד שאינה באה על סמך פרטי-פיקאטיס לעובדים, נתונה לאיום חמור, כי מצד אחד הגיעה ההעברה לנקודת קפאון, ומצד שני הממשלה אינה נותנת למעשה את 1000 הלי"ט הדרושות לחיזה של בעל הון. אני יודע שדיברו אתך על כך בארץ-ישראל, אך בינתיים החריף המצב, וידידנו בגרמניה (בלומנפלד, מוזס וכו') מסתערים עלי במכתבים. ...ההצעות שמציעים חברינו בגרמניה על מנת לצאת ממצב עלוב זה הן סמבט ראשון בלתי פופולאריות, בדיוק בלתי פופולאריות כפי שהיה כל הסכם ההעברה לפני שנתיים. השאלה היא, אם על מנת להציל חלק מהיהדות הגרמנית, ובו בזמן להעביר כסף רב לארץ-ישראל, צריך לעסוק בהצעות אלו למרות אי-הפופולאריות שלהן או לאו. בשני המקרים (בקבלתן ובדחייתן) לוקחים אחריות רבה. ידידנו בגרמניה מצפים לכל מהתערבותך האישית.²⁶

באמצע מאי נפגש וייצמן עם נשיא ה-ZVfD, מכביי הגרמני, פרידנטאל, ובעקבות פגישה זו הגיע ללונדון לקראת סוף מאי מוזס על מנת להציג את תוכניתו בפני וייצמן, חברי ההנהלה הציונית ושורה שלמה של יהודים אנגליים עשירים, בעלי מיליונים בעולם המסחר הבינלאומי.²⁷ מוזס העמיד את השאלה, באיזו מידה ניתן לעודד את היצוא הגרמני, כך שימומן במאמצים של ההעברה, מלונדון, ובמיוחד

אם ניתן לארגן יצוא גרמני לבריטניה או באמצעות חברות בריטיות לארצות אחרות, כאשר יוצא תנאי לפיו חלק ניכר מהמטבע הור שייכנס לגרמניה בדרך זו יועבר לקרן ממנה יוקצבו 1000 הליש"ט ליהודים העולים מגרמניה לארץ-ישראל. חלק מהנוכחים, ובמיוחד לאסקי, שיף וסאקר, שללו את הרעיון מעיקרו. האחרון אף טען שיש להגביל את העברת החון מגרמניה ל-1000 ליש"ט למשפחה, ואז תוכל ההעברה בהיקפה הנוכחי לענות על צרכי ההגירה.²² לעומתם גילה דווקא הלורד מלצ'ט, שהיה מקורב בתחילה לתנועת החרם האנטי-גרמני, יחס חיובי יותר וטען, שמל הבטחת קיומן של משפחות יהודיות, צריכים להתבטל כל השיקולים האחרים, הפוליטיים והפסיכולוגיים, שעליהם דיברו המתנגדים. לאחר פגישה זו פרץ מוזס בימים הבאים סידרת פגישות עם אישים שונים בלונדון, שחלקם (מלצ'ט, מארקס ווינגוט וארבורג) הסכים לפעול בצניעה לקידום הגשמתה של התוכנית.²³ מבין אנשי הנהלת הסוכנות הצליח מוזס לקרב אל תוכניתו את קפלן, ששתה אותה עת בלונדון בדרכו מביקור בגרמניה חזרה לארץ-ישראל,²⁴ וכן ביקש מברל כצנלסון, שהיה מתומכיה הגדולים של ההעברה מראשיתה, לעשות נפשות לתוכניתו בארץ-ישראל.²⁵

ערב הקונגרס הציוני הרי"ט לא היה סיכוי רב לתוכניתו של מוזס להתקבל. משמעותה היתה יותר מדי עקרונית מכדי שאיזה שהוא גוף ציוני יקבל על עצמו להכריע בה לפני הקונגרס, על כל הרגישות מבחינת הפוליטיקה הציונית שהיתה כרוכה בכך. הדרך המעשית היחידה איפוא שנשארה פתוחה היתה דרך הפניה אל ממשלת המאנדאט, שתקל מצידה על העולים, „בעלי התרן" מגרמניה, אשר מספר הרישומים מביניהם עלה בהתמדה, ומנה ביוני 1935 כ-900 איש, ובאוגוסט כ-1200 איש שהמתינו לקבלת הקצבת הדביזים של הרייכסבאנק.²⁶ לאחר פגישת של הכסטר (ראש מחלקת העליה של הסוכנות באותה תקופה) ושל שרתוק, הסכימה ממשלת המאנדאט, בעקבות ביקורו של ראש מחלקת העליה שלה, סילס, בגרמניה, להוציא כ-500 רישומים לעולים, „בעלי תרן" בתנאי ש„העברה" תתחייב להעביר תוך שנה אחת את ה-Vorzeigegeld שלהם, ובמידה ולא תעמוד בהתחייבות זו תיוקפנה הוויות על חשבון מיכסת הסרטיפיקאטים שהקציבה הממשלה לסוכנות עבור עולים-עובדים.²⁷ מבחינת ההעברה היתה זו מעמסה נוספת בסדר גודל של כ-7 מיליון מארק לשנה, אולם בהדרגה הפכה זו לדרך היחידה בה יכולים היו עולים בקטגוריה זו להגיע מגרמניה לארץ-ישראל. סידור זה החל לפעול, בגלל הצורך של „העברה" להשלים התחייבויות קודמות, רק החל מינואר 1936.

לצד בעיית ה-Vorzeigegeld החלה בקיץ 1934 להעסיק את המטפלים בענייני ההעברה גם שאלת יצוא התפוזים מארץ-ישראל לגרמניה. מקומו החשוב של יצוא ההדרים במשק הארצישראלי של אותן שנים ידוע. גרמניה היוותה אז את אחד משוקי היצוא העיקריים של ההדרים מארץ-ישראל, והמתירים שהתקבלו בה היו גבוהים יותר מאשר בבריטניה ובארצות אחרות, ולהפסקת יבוא ההדרים על-ידי גרמניה יכולות היו לכן להיות השפעות מזיקות מאוד על הכלכלה הארצישראלית. היצוא לעונת 1932/33 היה מאורגן כבר בהסכמים שנקבעו עוד לפני עליית היטלר לשלטון, אולם התעוררו חששות לגבי המשכו בעונת 1933/34, לאור מדיניות

הדביוס של הממשלה הגרמנית, ולאור תחרם היהודי על גרמניה. כתוצאה מכך התנהל כנראה, במקביל למשאומתן לקראת הסכם ההעברה, גם משאומתן להסדרת יצוא ההורים מארץ-ישראל לגרמניה. כאשר התפרסמו בעתונות בסוף אוגוסט 1933 ידיעות על הסכם ההעברה, התפרסמו גם ידיעות על „הסכם התפוזים“⁴¹ והעתונות והציבוריות היהודית קשרו את שני הדברים. הגורמים המעורבים בהסכם ההעברה הכחישו כל שייכות לעניין התפוזים. כך עשה באנק אפ"ק⁴² כך גם סס כוהן⁴³ כך נולדמן בוועידה היהודית העולמית השניה, וכך גם וייצמן⁴⁴. חור על כך גם לוקר כמושב הוועד הפועל הציוני ב-1934.⁴⁵ למרות ההכחשות הרשמיות, כנראה שהיו קיימים לפחות הסכמים פרטיים בין פרדסנים ארצישראלים לשלטונות הגרמניים. מוצקין הזכיר בוועידה היהודית העולמית השניה הסכם כזה⁴⁶ ובמכתב של חברת „העברה“ למחלקה הגרמנית מציינים מנהלי החברה כי:

„...כידוע קנתה גרמניה את החלק הרב של כל תפוזי-הזהב הארצישראלים ושילמה את המחיר היותר גבוה מכל שאר השווקים, ולפי הודעה רשמית של הממשלה הגרמנית ברור כבר היום שאם ארץ-ישראל תיחשב בין הארצות המחריות את סחורות גרמניות, או ייסגרו שוקי גרמניה לעונה הבאה בעד הפרי הארצישראלי“⁴⁷.

באביב 1934 החלו הפרדסנים הארצישראלים לטכס עצה כיצד להמשיך ולקיים את יצוא ההורים בעונת 1934/35 לאור הגבלות הדביוס בגרמניה.⁴⁸ השאלה הפכה בוערת החל ממאוס 1934, כאשר ברייכסבאנק התקבלה החלטה עקרונית לצמצם ככלל את מיכסות המטבע הזר למטרות יבוא לצרכים אזרחיים, ולצמצם ככל האפשר את התקצבות ליבואנים הגרמניים.⁴⁹ שאיפתם של הפרדסנים חיתה לעקוף את ההגבלות הגרמניות על ידי עסקות קומפנסאציה לפיהן יקבלו תמורת התפוזים סחורות גרמניות, שאותן ייבאו וישווקו בארץ-ישראל. כאן הם נכנסו כמובן להתנגשות עם ההעברה, אשר בשם מטרה לאומית דרשה מונופול על היבוא הגרמני לארץ-ישראל לטובת העברת הונג של עולים ומשקיעים יהודים מגרמניה. בדיונים שהחלו ביוני 1934 בין הפרדסנים לבין באנק אפ"ק, הגן הוסיין בתקיפות על האינטרסים של ההעברה מול איומם של הפרדסנים להצטרף למתקסי ההעברה בקרב דעת הציבור ביישוב. מנהיגם של הפרדסנים, שמואל טולקובסקי, תבע שההעברה תימנע מכל פעולה העשויה להזיק להם, כגון תעמולה שתכוון נגד רכישת סחורות גרמניות שאינן מוכנסות לארץ באמצעותה.⁵⁰ בסיכום הדיונים הוסכם לכן שהצדדים ינהלו בברלין משאומתן משותף עם השלטונות הגרמניים, על מנת שאנשי „פלטרוי“ יוכלו להבטיח שהאינטרסים של ההעברה לא ייפגעו כתוצאה מהסכם אפשרי עם הפרדסנים.⁵¹ המשאומתן בברלין החל בקיץ 1934 בהשתתפות נציגי הפרדסנים,⁵² נציגי „פלטרוי“, והוסיין, אשר את מקומו כנציג הבאנק מילא בהמשך סאאלהיימר, מן הצד הגרמני ניהל את הדיונים בשלבם הראשון הרטנשטיין. הגרמנים סירבו, על אף המלצת הקונסול בארץ-ישראל, לאשר הקצבת מטבע זר ליבוא תפוזים ארצישראלים ואף התנגדו לעיסקת חליפין של יצוא סחורות לארץ ישראל תמורת התפוזים. מרכוס, בדו"ח שלו על המשאומתן, טוען שהתנגדות זו באה ללא שום לחץ על הגרמנים מצד „פלטרוי“ או ה-ZVfD אך יש סיבות נכבדות

להטיל ספק בעדות זו.⁵⁰ נראה שמבחינת הגרמנים הועדף כאן השיקול של עידוד ההגירה היהודית מגרמניה על פני השיקול של מלחמת בחרם היהודי, שנמצא אז כבר בקו ירידה. במקביל למשאומתן בין הארצישראלים לבין הגרמנים התנהלו הלאה דיונים בתוך הצד הארצישראלי, בין נציגי הפרדסנים לבין הוסיין, בתחילה בברלין ואחר כך באיטרקט שבטולאנד. בשיחות אלו להצו הפרדסנים על הוסיין לתסכים להסדר עליפו יקשרו הם עסקי קומפנסציה של יצוא גרמני לארץ ישראל, והוסיין שוב סירב לתסכים לכך בשל הפגיעה שתפגענה עסקות כאלה בהעברה.⁵¹

נציגי באנק אפ"ק הציעו מוצא מן הקפאון, כאשר העלו תוכנית לפיה תייבא גרמניה תפוזים מארץ ישראל ותחזיר את תמורתם באמצעות יצוא סחורות לארצות אחרות, מלבד ארץ ישראל, כאשר התמורה שתתקבל מיצוא זה תועבר לפרדסנים הארצישראליים. סידורי הקלידינג של תהליך מורכב זה היו צריכים להיעשות על ידי הבאנק.⁵² בשלב זה של הדיונים הועבר הטיפול בעניין בצד הגרמני מידו רפראט D, ואת המשאומתן בשם הגרמנים המשיך במקום הרטגשטיין פקיד אחר, לאנדוורר. כתוצאה מכך חל עיכוב במשאומתן, ולאחר שהתחדש העלו הגרמנים דרישה, לפיה יהיה היצוא הגרמני תמורת התפוזים הארצישראליים, "יצוא מוסף" (zusätzliche Export), שהשוויקם שלו יושגו עבור גרמניה על ידי קשריהם של הפרדסנים או גורמים כלכליים ארצישראליים אחרים. בעקבות זאת הוסכם, שהיצוא הגרמני במיסגרת ההסכם יכונן רק לארצות אפריקה ואסיה, להוציא ארץ ישראל. היקפו של ההסכם נקבע בתחילה לשבעה מיליון מארק (כחצי מיליון ליש"ט דאז),⁵³ אולם בניסוח הסופי שלו הוא הוגבל לארבעה מיליון מארק לפרק זמן של ארבעה חודשים, עם אופציה להארכת הזמן ולהעלאת תיקרת הסכום הכולל. באופן פורטאלי הוצג ההסכם כהסכם בין מיניסטריין הכלכלה לבין באנק וארבורג בהאמבורג, שמאחוריו עמדו באנק אפ"ק והפרדסנים.⁵⁴ זאת על מנת למנוע תגובה שויינת בציבור היהודי, שעשויה היתה להשפיע על עמדתו ויכולת פעולתו של באנק אפ"ק במיסגרת ההסדר המתוכנן.

טולקובסקי חזר עם הסכם זה לארץ ישראל, אולם כאן הוא נתקל בהתנגדות הפרדסנים לתנאים, שנראו להם מסובכים מדי ודורשים מהם סיכונים גבוהים.⁵⁵ לפיכך נמשך המשאומתן גם לאחר האישור מ-11 באוקטובר 1934, והתמקד בכמה פרטים של ההסדר, כמו רמת המחירים, כמות התיבות שתתחייב גרמניה לייבא, רשימת הארצות שיצוא גרמני אליהן עשוי להיכלל במיסגרת ההסדר, תצורת הפיקוח על הביצוע.⁵⁶ חלק מהפרדסנים העלה מחדש את שאלת הסדרי הפיצוי (בארטר) עם ארץ ישראל עצמה, אולם נתקל בסירוב עקשני של הוסיין להסכים לכל סידור מעין זה.⁵⁷ הסיכום הסופי של משאומתן זה, שהאריך את תוקף ההסכם למשך העונה כולה, עד ל-1 באפריל 1935, התבטא במכתב נוסף לבאנק וארבורג, וכלל כמה שינויים בעלי אופי טכני לעומת הנוסח הראשון מאוקטובר 1934.⁵⁸

בעניין יצוא התפוזים מארץ ישראל לגרמניה החל לעסוק באותה תקופה גם סם כוהן, שהגיע לברלין בתחילת ינואר 1935, במטרה להשיג הסכם קומפנסציה פרטי לתפוזים ארצישראליים בגובה מיליון מארק.⁵⁹ ב"פלטרוי" התעוררו מחדש כל רגשי העוינות כלפי סם כוהן, והתבטאו בטענות שנשלחו בכתב לארץ ישראל,

אולם נראה שכאן בארץ ידעו מראש על פעילותו של כוהן ואולי אף נתנו לה גיבוי מסויים.⁴⁰ באותה תקופה שהת בקרלין לאנדאואר, שוודאי לא היה מחסידיו של כוהן, והוסיף על הטענות כלפיו וכלפי חברת „הנוטע“, שלדברי „תשמועות הבאות שיש לתת בהן אמון“ עמדה מאחורי כוהן.⁴¹ לפי דבריו של לאנדאואר לא פגע ההסכם שהשיג כוהן בסופו של דבר בהעברה, אולם הוא שכר את העיקרון עליו הוסכם בין הפרדסנים להעברה של ביטול התחרות ביניהם על השוק הארצישראלי עבור היבוא הגרמני. כתוצאה מהצלחתו של כוהן תחלו כמה מהפרדסנים לאיים במאבק שינהלו לקראת העונה הבאה נגד ההעברה כדי להבטיח לעצמם את השוק הארצישראלי כלפי גרמניה, בטענה שמבחינת המשק הארצישראלי חשוב יותר יצוא התפוחים לגרמניה מאשר העברת כספי עולים או התשקעות בחשבון ב' של ההעברה.⁴²

בעמדת המוסדות כלפי התחרות שבין „העברה“ לפרדסנים חל סחף מסויים במהלך שנת 1935. כבר בראשית השנה המליץ הוסיין בפני הוועד המנהל של „העברה“ להסכים לעסקות בין הפרדסנים לגרמנים בתנאי שהיבוא הגרמני לארץ ישראל בעקבותיהן יהיה כזה שממילא לא היה מגיע באמצעות ההעברה, ועל כן הוא לא יתחרה בה. היה זה לאחר איומו של משה סמילנסקי, שהיה אז יו"ר התאחדות האיכרים — גורם חשוב במשק הארצישראלי דאז — להחרים את הסחורות המובאות לארץ באמצעות „העברה“.⁴³ בישיבה משותפת להנהלת הסוכנות ולוועד הלאומי במאוס 1935 הביע שרתוק את חששותיו מהמחלוקת בין „העברה“ לפרדסנים, ובעיקר משום שעל רקע התחרות ביניהם יכולות להתעורר טענות כאילו העליה עושקת את המשק הארצישראלי.⁴⁴ ביוני 1935 כתב סנאטור מגרמניה ל„העברה“, והביע את דעתו:

„לטוח רחוק אין ההעברה יכולה לנתק עצמה משאלת התפוחים. בעיה זו רצינית מדי עבור המשק הארצישראלי מכדי שאפשר יהיה בפשטות לעקוף אותה. מלבד זאת, אם התברה לא תשלט עליה, היא עשויה להביא לידי פעולות פראיות ומזיקות“.⁴⁵

בינתיים החלו הפרדסנים בטיבוב דיונים נוסף עם שלטונות הכלכלה הגרמניים כדי להסדיר את יצוא התפוחים לגרמניה בעונת 1935/6. במקביל לכך ניסו להשיג את הסכמת „העברה“ להסדר על פיו תהיה מחצית היצוא בעונה הקרובה על פי תנאי „הסכם וארבורג“ מהעונה שקדמה לה, ואילו המחצית השניה תקבל את תמורתה ביבוא סחורות מגרמניה שיפצו בארץ ישראל על-ידי „העברה“ ורק בחלקן יירכשו על-ידי הפרדסנים עצמם. כלומר ההעברה תצטרך לשאת בנטל נוסף בהיקף של מחצית יצוא התפוחים מארץ ישראל לגרמניה. „העברה“ ובאנק אפ"ק טענו, שבכך יהיה משום הטלת תפקיד חדש על ההעברה, שלא הוגדר קודם לכן, ולפיכך הפנו את הפרדסנים אל הנהלת הסוכנות. בראשית יולי 1935 התקיימה ישיבה משותפת להנהלת הסוכנות עם נציגי „העברה“ והפרדסנים, על מנת לברר את השאלה.

בישיבה זו ביקש טולקובסקי מהנהלת הסוכנות להורות ל„העברה“ להעמיד לרשות הפרדסנים מיכסה גדולה מתוך סך-הכל של העסקות שהיא משלימה בגרמניה, ואילו סמילנסקי קבל על כך ש„העברה“ מתחשבת רק באינטרסים של העולים

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

מגרמניה, ולא במצב הכלכלי בארץ-ישראל. גוסף לכך הצביעו הפרדסנים על עוד גורם — התחרות מצד הפרדסנים הערביים והגרמניים בארץ — כמחייב התחשבות במצבם מצד הנהלת הסוכנות ו"העברה". לעומתם סקר מרגוליס בפני הפורום את קשיי ההעברה במציאת שווקים לסחורות בהיקף המתקרב להיקף הכספים המופקדים לזכות ההעברה בגרמניה וטען, שלעומת התשלומים בהם חייבת ההעברה לעולים (כולל 1000 הליש"ט שניתנו עד כה על-ידי הממשלה הגרמנית), לקרנות הציוניות, למיסי הממשלה ועוד, השתתפותם העצמית של הפרדסנים ברכישת סחורות המיובאות באמצעותה היא הסרת ערך של ממש, ולכן נדרש כאן למעשה תפקיד חדש וגוסף מהחברה, אשר על קבלתו על-ידיה צריכה להחליט הנהלת הסוכנות. מבין חברי ההנהלה נבחרו בישיבה שרתוק, קפלן ורוסין. הם סירבו להתחייב על החלטת כלשהי, ורק הדגישו את מורכבותה של הבעיה והסיבוכים הקשורים בה. שרתוק הסביר, כי:

„הנהלת הסוכנות ניצבת כאן בפני בעיה קשה ואחריות פוליטית גדולה, במיוחד בהתייחס לערבים. ... קיימת הסכנה, שהעליה היהודית תנוצל על-ידי אנשים המעוניינים לפגוע במפעלנו. מצד שני ניתן לומר, שהעליה מגרמניה עושה שירות גדול לכלכלת ארץ-ישראל. ... ההנהלה, לאחר ששמעה בישיבה זו את עמדות הצדדים, תתייעץ על כך ותודיע למעוניינים את החלטותיה. ... אפשר אמנם לראות את ההעברה כמסד של יהודי גרמניה, שאין לעשותו אחראי למכלול האפשרויות הכלכליות של ארץ-ישראל. ההנהלה מכל מקום אינה יכולה להיות שותפה לנקודת ראות כזאת. מה שלא תהא החלטת ההנהלה, היא תוכתב מתוך שיקול שיקיף את כל הקומפלכס של הבעיה, כלומר, ההנהלה אחראית במידה שווה כלפי כל החוגים והאינטרסים.”

בדבריו של שרתוק היתה סטיה מוצהרת מהקו המקובל על הנהלת הסוכנות למן תחילת פעולתה של ההעברה, כאילו אין העניין קשור להנהלה ונגע אליה. הסכמי התפוזים היוו בציבור היהודי נושא לביקורת חריפה עוד הרבה יותר מאשר הסכם ההעברה, ולכן היתה כאן סכחינה ציבורית בעיה קשה עוד יותר, שעשויות היו להיות לה משמעות פוליטיות-פנימיות בציונות במיוחד לאור התקרבות כינוסו של הקונגרס הציוני ה-18, שנועד להתכנס בלוצרן שבשווייץ בסוף אוגוסט 1935. משמעויות אלו נתפסו בבחירות רבה יותר על-ידי קפלן, שטען כי:

„ספק אם על ההנהלה להחליט בעצמה בשאלה כזו לפני כינוס הקונגרס, והאם לא תאינטואציה הציונית העליונה צריכה להחליט כאן.”⁷¹

המחלקה הגרמנית התערבה אף היא כנגד לחציהם של הפרדסנים, וכמה ימים לאחר הישיבה המשותפת כתב לאנדאואר לחברי ההנהלה:

„אני מציע לכם להחליט כי אין לחייב את חברת, העברה למסור למוכרי תפוזי-הזהב חלק מן הכספים בלא"י העומדים לרשותה. ... אני סבור כי נוכל תמיד להגן על מכירת סחורה גרמנית לשם גאולת

יהודים שכרצונם לעלות לארץ, אבל קשה יהיה לנו להגן על עמדה כזו לשם הצלה ידועה של מחירי התפוזים".⁷¹

ההנהלה החליטה לכן להמתיך עד לכינוס הקונגרס, לשתף שם בהתלבטויות את שאר חברי ההנהלה הציונית, ולקבל החלטה שתזכה לגיבוי של הקונגרס, ולכן הודיע שרתוק לפרדסנים, שבגלל העיתוי (ערב הקונגרס), בגלל ההרכב החלקי שבו דנה ההנהלה בשאלה ובגלל הכעייתויות המיוחדות שלה,

„אין ההנהלה יכולה להחליט כעת בעניין יצירת קשר קבוע בין פעולות ההעברה לבין יצוא תפוזי ארץ-ישראל לגרמניה. העניין יידון בישיבת מליאת ההנהלה בלוצרן, ותצעת ההנהלה תובא לאישור ועדה של הקונגרס".⁷²

אשר ל„העברה“, הרי החליטה מועצת המנהלים שלה שלא להיענות לפניית הפרדסנים, אלא אם תקבל הוראה מפורשת על כך מתנהלת הסוכנות, ולמקרה שאמנם תתקבל הוראה כזו, הקפאה סכום של מאה אלף ליש"ט.⁷³ הפרדסנים המשיכו בינתיים במשאומתן עם השלטונות הגרמניים — במקובץ על הסכם נוסח „הסכם וארבורג“, וכמה מהם בנפרד על הסכמי קומפנסציה של תפוזים תמורת סחורות גרמניות לארץ-ישראל. בדו"ח שלו על משאומתן זה כותב מרכוס ערב הקונגרס הציוני הי"ט כי:

„נראה כי התברר הגדולות אינן מתכוונות להשתתף בדינים עם הסוכנות היהודית על החלת הטראנספר על עסקי התפוזים, כי אין הן מצפות מן הטראנספר למאומה".⁷⁴

הערכתם של הפרדסנים הייתה נכונה. בדיון שהתעורר בקונגרס סביב שאלת ההעברה, היה עניין התפוזים הבלתי-פופולארי ביותר מכל הנושאים הקשורים בהעברה, ולא היה כל סיכוי, למרות סאמציהם של בן-גוריון ושרתוק בוועדה המדינית ובוועדת ההעברה, להביא את הקונגרס לידי השלמה פומבית עם פעולות הפרדסנים ודרישותיהם. הקונגרס, למרות שהכיר בנחיצותה של ההעברה והעמיד אותה תחת השגחת תנהלת הסוכנות, הוציא מכלל זה את שאלת יצוא התפוזים לגרמניה, ואסר על „העברה“ להשתתף בהסכמים בעניין זה עם השלטונות הגרמניים.⁷⁵ בעקבות החלטה זו נערך מיד לאחר הנעילה דיון בהשתתפות נציגי כל הגורמים הנוגעים ברבר — תנהלת הסוכנות, מרכז פרי החדר, „העברה“, ה-ZVHD ו„פלטריו" — במטרה לחפש דרכים להמשיך בכל זאת את יצוא התפוזים לגרמניה במיסגרת שלא תפגע כלפי חוץ בהחלטת הקונגרס. הפתרון שהסתמן בדיון זה היה, היות והקונגרס אסר על ההעברה לפעול בארצות המזרח התיכון, ואסר עליה להיות קשורה להסכמי הפרדסנים, לחבר את שני האיסורים, ולהשאיר לפרדסנים את מרחב הפעולה במזרח התיכון, כאשר המנגנון שכבר הקימה ההעברה לפעולות מעין אלו, יועמד לשם כך לרשות הפרדסנים.⁷⁶

ההחמרה במדיניות הגרמנית כלפי הוצאת מטבע זר מגרמניה הטילה מעמסות נוספות על ההעברה. התקנות הגרמניות החדשות בקיץ 1934 פגעו במקבלי פנסיות

מגרמניה מקרב העולים החדשים וגם הוותיקים יותר, והללו פנו למחלקה הגרמנית ולהתאחדות עולי גרמניה בבקשה להטיל על „העברה“ להעביר את התשלומים המגיעים להם מגרמניה במיסגרת פעולותיה. יוזם העניין היה הרמן בארט, פקיד גרמני בכיר לשעבר, שפנה תחילה לקונסול הגרמני, והופנה על-ידו ל„העברה“. הוא פנה לסנאטור, וזה המליץ בפני „העברה“ לבדוק את עניין העברת תשלומי הפנסיות, ואם אמנם יתברר שהיקף התשלומים הוא קטן יחסית, לקבל על עצמה את התפקיד.⁷

התקנות הגרמניות פגעו, החל מראשית 1935, גם באפשרויות להעביר מגרמניה לארץ-ישראל את כספי התרומות שנאספו בגרמניה לקרן היסוד ולקרן הקיימת. בעוד שבשנתיים הקודמות הועברו כספים אלה במזומן,⁸ חדלו הגרמנים מלאשר זאת בראשית 1935, ותבעו את העברתם בצורת סחורות. כתוצאה מכך הוטלה מעמסה נוספת על ההעברה. גם הגרמנים וגם חברת „העברה“ עמדו על כך שהנהלת הסוכנות תתקל מהגטל הנוסף על-ידי כך שתזמין בעצמה לצרכיה סחורות בגרמניה בסכום השווה לסכום כספי המגביות המועבר באמצעות ההעברה.⁹ הבעיה הייתה מורכבת יותר בגלל הקושי של הנהלת הסוכנות להצטרף בגלוי לרוכשי הסחורות הגרמניות ולהפדת תחרם האנטי-גרמני, והיה כאן צורך בפעולה באמצעות מתווכים שסיכבה את התהליך. אנשי ה-ZVEI תבעו שהקרנות הציוניות תקשורנה עסקות לרכישת סחורות בגרמניה אם רצונן בהגדלת המיכסת שלהן במיסגרת ההעברה (חמישים אלף מארק בחדש) ודרשו עוד שעסקות אלו תיקשרנה במיסגרת חשבון א' ותסייענה ישירות להעברת כספי העולים בפועל לארץ.¹⁰ דבר שבכרלין — בניגוד אולי לעמדה בארץ-ישראל — ייחסו לו עדיפות על פני ההעברות של כספי משקיעים בחשבון ב'.

במאי 1935 יצא קפלן לגרמניה על מנת להסדיר במקום את ענייני העברת כספי הקרנות. לאחר דיונים עם אנשי ה-ZVEI ו„פלטרוו“ הוסכם ש„העברה“ תפנה בבקשה מיוחדת להעביר את כספי קרן היסוד (כחצי מיליון מארק) במיסגרת חשבון א' של כספי העולים, ואילו מתווך יזמין את הסחורות בגרמניה עבור הנהלת הסוכנות.¹¹ חשבון א' של „העברה“ היה באותה תקופה מוקפא לקבלת הפקדות חדשות מאז פברואר 1935, בעקבות החמרת תקנות המטבע הגרמניות, ובעקבות קשיי החברה במציאת שווקים לסחורות המועברות במיסגרת חשבון א' בניגוד לחשבון ב' שחולק למיכסות שבעליהן דאגו לשיווק הסחורות). כתוצאה מכך התעכבה העברת הכספים וגרמה לחילופי דברים ומכתבים חריפים בין הנהלת החברה.¹² „העברה“ ניצלה כאן את המצב בו מילאה הנהלת הסוכנות תפקיד של לקוח שלה כדי ללחוץ עליה להשגת חסיכה ציבורית גלויה יותר, במיוחד נוכח המאבק עם הפרדסנים שהיה אותה עת בשיאו. בסופו של דבר תושג הסדר זמני על העברת מאה אלף מארק לחדש מכספי קרן היסוד, בעוד שהדיון הסופי בעניין זה נדחתה עד לאחר הקונגרס הציוני ה-27.¹³

המטלות המורכבות שנטלה „העברה“ על עצמה או שהוטלו עליה בתוקף הנסיבות בגרמניה יצרו פער עצום בין כמות הכספים שהופקדו לזכותה בגרמניה ממקורות שונים — כספי עולים, כספי משקיעים, כספי הקרנות הציוניות, תשלומי הפנסיות ולאחר מכן כספי הפרדסנים — לבין אפשרויות שיווק הסחורה הגרמנית בארץ-ישראל. השוק הארצישראלי כשלעצמו היה שוק לא גדול, והוא אף לא עמד כולו

לרשות ההעברה או תחת מנופול שלה — הוא עדיין קלט סחורות גרמניות מתחרות (באמצעות מעבירים פרטיים ועסקי קונפנסאציה של הפרדסנים), או, מצד שני, הצטמצם עוד יותר בלחץ תעמולת ההרס בארץ-ישראל. בקיץ 1934 הגיעו העוסקים בהעברה למסקנה, שהשוק הארצישראלי לבדו אינו יכול לענות על ממדי הצרכים להעברת כסף גרמנית, והחלו לחשוב על שווקים אפשריים נוספים שניתן לכלול אותם במיסגרת ההעברה. יחד עם זאת החלו בבירורים עם מיניסטרוני הכלכלה הגרמני במטרה לבדוק את יחסו לרעיון זה של הרחבת אזורי השיווק.⁵⁵ גישושים ראשונים נעשו על-ידי „פלטריו“ בברלין לאחר שובו של מרטס מארץ-ישראל ביוני 1934, אולם גם הפעם הקדימו אנשי עסקים פרטיים להעלות את הרעיון ולבדוק אותו. כבר באמצע יוני 1934 כתב סנאטור לרוזנבלט, במיסגרת תיאור מצבה של ההעברה, כי:

„קיימות מחשבות, ואני עצמי נגשתי בשאלה זו פעם בתזכיר למיניסטרוני הכלכלה, באיזו מידה יכול השוק מחוץ לארץ-ישראל להיות מנוצל למען ההעברה לארץ-ישראל. סם כהן ופרסיץ חושבים להשתמש בארץ-ישראל כ-*Konsignationslager* בשביל יבוא סחורות גרמניות למזרח הקרוב.”⁵⁶

עיסקה ראשונה של משלוח סחורות גרמניות לסוריה, אשר תמורתן נכללה במיסגרת ההעברה, נעשתה ביולי 1934.⁵⁷ העיסקה הסורית היתה בהיקף קטן (65 אלף ליש"ט), אולם היא שימשה תקדים מוצלח, במיוחד משום שבסוריה היה הרקע הפוליטי הפחות נוח ביותר לעסקות כאלה. עם השלמת העיסקה הסורית הודיעה „פלטריו“ ל„העברה“ שקיימות אפשרויות להשיג הסכמים דומים גם לגבי מצרים ועיראק, ובראשית ספטמבר 1934 החליטה מועצת ההעברה להרחיב את היקף הפעולה ולברר את אפשרויות השיווק של סחורות גרמניות גם בארצות אלו. כוונות אלו של הנהלת „העברה“ עוררו התנגדות מצד הנהלת הסוכנות. לאחר שקיבל קפלן מלאנדאראר אינפורמציה על מגמותיה של התברה להתפשט לארצות נוספות במזרח התיכון, כתב לו:

„מדאיגה אותי שאיפת וייס להרחיב את גבולות הטראנספר גם בארצות הסמוכות. הדבר מחייב בירור יסודי.”⁵⁸

למרות שבשיחה עם סנאטור ובמכתב לקפלן הכחישו אנשי „העברה“ שהם מתכוונים לפעול בסוריה,⁵⁹ החלה „העברה“ בפעולה ואחד ממנהליה, וייס, יצא בשליחותה לעיראק על מנת לברר שם את האפשרויות. בעקבות התנגדותו של קפלן, נשלחו לו הוראות להימנע מלהיכנס בדיוניו בעיראק להתחייבויות כלשהן,⁶⁰ ולהסתפק בגישושים בלתי מחייבים. סנאטור כתב לו, כי:

„לקפלן יש חששות מרובים מכל העניין של הרחבת הפעולה מעבר לארץ-ישראל, והוא רוצה לקיים דיון יסודי בשאלה עם הוסיין לאחר שובך. בכל מקרה לדעתי, צריכה „העברה“ וצריך אתה, וזאת היא גם בקשתו של קפלן, לפעול בחירות מירבית, כדי שלא נעמוד

המדיניות הציונית והסכם העברה

פתאום בפני איחשהי עובדה מוגמרת, אשר יכולה להביא לידי קשיים פוליטיים פנימיים וחיצוניים.¹¹

סיכום הנישויים הראשונים שנעשו על-ידי „העברה“ בארצות המזרח הקרוב ניתן בתזכיר שהגישה החברה לסוכנות בתחילת אוקטובר 1934. הנחות היסוד של התזכיר הן, כי:

„העיקרון שהצבנו לעצמנו, שלא להביא לידי הגדלת היבוא הגרמני לארץ-ישראל... גוגע במידה נוכרת וחולכת לארצות שמחוץ לארץ-ישראל. תפקידנו אינו יכול בשום פנים להיות מפלסי דרך של אינטרסים גרמניים — מסיכות לאומיות, אך גם כדי שלא לפגוע בממשלות המקומיות ובחוגים אינטרסאנטיים בארצות אחרות.“

לכן לא תפעל „העברה“ בגלוי בארצות אחרות, אלא תסתיר זאת באמצעות חברות פרטיות ובאנקים, כשהמטרה היא להעביר ל„העברה“ את התשלומים עבור היבוא הגרמני לאותן ארצות, כדי שהיא תעביר אותם לגרמניה ועל-ידי כך תגדיל את היקף ההעברות שהיא מבצעת, ותקצר את הזמן שהייבים היו המעבירים שעלו לארץ-ישראל להמתין עד שקיבלו כאן את כספם. בסוריה ובעיראק התכוונה „העברה“ לפעול באמצעות באנק וילכה מביירות (הסכם סופי על כך נחתם ב־31 במארס 1935), שהיה בבעלות משפחת יהודית-לבנונית. במצרים נועדה הפעולה להתבצע באמצעות חברת I.C.I., ובסופו של דבר פעלה באמצעות „ללוידי“, שמנהלה שם היה יהודי.¹² הערכת „העברה“ היתה, שבדרך זו תוכל החברה להשתלט על כמיליון וחצי ליש״ט (כ־19 מיליון מארק) מתוך הסך הכולל של היבוא הגרמני לשלוש ארצות אלו, שהסתכם ביותר מ־3 מיליון ליש״ט.¹³ מול חששותיהם והסתייגויותיהם של חברי תגלית הסוכנות טענה „העברה“, שהיקף ההעברה גדול מיכולת הקליטה של סחורות גרמניות בארץ-ישראל, וכתוצאה מכך מתעכבים כספי העולים בהשכונות המיוחדים בגרמניה וצפויים לסכנה של פיהות המארק משך תקופה ארוכה של כ־9 חודשים, והוחזירו כי:

„תקופת המתנה ממושכת כזאת משמשת גורם חשוב של אי-בטחון עד כדי כך שהעולה מגרמניה לא ימצא יותר עוז להעביר את כספו באמצעות הטראנספר.“

יש להבין אזכרה כזאת על רקע הרגיעה היהודית בגרמניה, שתביאה לצימצום ממדי התגירה היהודית ממנה, ולהפחתת הרגשת הדחיפות והלחץ לתגירה. לאור זאת טענה „העברה“ כי:

„אפשרות לקיים את התפקידים שהוטלו עלינו תהיה לנו רק אז אם אנו נקבל רשות לפתוח בעבודה במזרח הקרוב.“

דבר שלדבריהם היה נחוץ לא רק על מנת להקל על החברה, אלא גם מבחינת האינטרסים של ארץ-ישראל. נימוק נוסף, אפולוגטי כלפי חסידי החרם, שהעלתה „העברה“ בקשר לכך היה, שהרחבת היקף הארצות בהן היא פועלת אינה בהכרח חמיכה באינטרסים של היצוא הגרמני, אלא הכוונה היא להשתמש ביצוא הגרמני הקיים לאותן ארצות כדי לנצל אותו למטרות העברה.¹⁴

הנהלת הסוכנות לא נקטה עמדה מחייבת בשאלה זו של הרחבת היקף ההעברה לארצות השכנות לארץ-ישראל, וניסתה להתעלם מהעניין כדי שלא לסבך את עצמה בתגובות פוליטיות אפשריות מצד אחד, ומתוך הבנת חיוניות הפעולה להמשך קיומה של ההעברה מצד שני. פעלה כאן גם השפעתו של סנאטור, שבצקבות תזכירי „העברה“ כתב לכל חברי ההנהלה, שלדעתו:

„הנהלת הסוכנות וההנהלה הציונית אינן צריכות בכלל להתערב בדבר, ולא עליהן להטיל תנאים מכבידים על ההעברה אשר יגרמו לביטולה“.

והוהיר כי:

„האפשרויות להוצאת הון מגרמניה פחתות והולכות, ועל-ידי ההעברה יש לנו אולי הזדמנות אחרונה להוציא כספים מארץ זו ולחשיקעם במפעלים חשובים בארץ-ישראל. מטעמים אלה עלינו לבקש עמדה חיובית להצעותיו של משרד ההעברה“.²²

תגובת העתונות לפעילות ההעברה בתקופה זו היתה פושרת,²³ ולכן נראה הומן מתאים להתחיל בנסיון חדש זה. העניין נבדק ועבר בידורים גם בין „העברה“ למחלקת המדיניות של הסוכנות, שאף היא מצידה הסכימה לאחר שיקול ליומה זו.²⁴ „העברה“ המשיכה במגעים לאידגון הרחבת פעולותיה בשני כיוונים: עם השלטונות הכלכליים בברלין ועם ליבאנים גרמניים לארצות המזרח מצד אחד, ועם הלקוחות האפשריים באותן ארצות מצד שני. לאחר שביל במארס 1935 הושג, לאחר קשיים לא מעטים,²⁵ הסכם בעניין זה עם מיניסטריון הכלכלה, הגביר באפריל אנשי ההעברה את פעילותם במצרים ובעיראק.

נציגי „העברה“ נפגשו במצרים ובעיראק עם אנשי עסקים בולטים מקרב היהדות המקומית,²⁶ ניהלו דיונים עם אנשי השגרירויות הגרמניות שם,²⁷ ועם ליבאנים פוטנציאליים של מוצרים גרמניים.²⁸ מסקנותיהם מכל הפעילות הזאת היו, שעסקות במצרים אפשר לעשות רק מתוך חיישוב של הפסד ניכר, עד 35% של המפקידים, בגלל החוצאות הרבות בשלבי התיווך הסוגים, והצורך לשלם תמריצים מיוחדים ליבאנים במצרים כדי שיבצעו את עסקותיהם באמצעות „העברה“ דווקא. לכן הוצע להקים חברה מיוחדת לביצוע העסקות בארצות המזרח הקרוב, ולפנות למפקידים בגרמניה ולהסביר להם שכיוון הקליטה של ארץ-ישראל לגבי סחורות ההעברה מוצה כבר עד תומו, ולכן צריכה החברה לקבל על עצמה את הפעולה בארצות השכנות, שבהן קיימים תנאים אחרים, המחייבים בסיס שונה להתחשבות בין החברה למפקיד. לכן יש לאפשר למפקידים חופש בחירה, ולפתוח בברלין חשבון מיוחד עבור אלה שיבחרו בהעברת כספים באמצעות עסקות בארצות השכנות, תוך ידיעה מראש, שהמדובר הוא בהפסד של כשליש מערכו.²⁹

נסיגות „העברה“ לחדור למצרים עוררו התנגדות חריפה מצד חוגים שונים ביהדות המקומית, לרבות הציונים, שנמנו על הפעילים מבין תומכי תנועת החרם. שלושה מהאירגונים היהודיים המרכזיים (ההסתדרות הציונית, בני ברית, וחליגה נגד האנטישמיות) דרשו מהנהלת הסוכנות לפעול להפסקת כל פעילות של „העברה“ במצרים: „אנו מבקשים מכם לכן לדרוש מהאחראים להעברה להימנע מכל פעולה

במצרים, ולשחרר אותנו מהצורך לאחוז בכל האמצעים כדי למנוע נזק לבטחון ולאינטרסים של הקהילה היהודית בארץ זו.¹⁰³

הרשימה שבאה ממצרים עוררה התלבטויות בתוך ההנהלה ולתצייס נגדיים מצד „העברה“ וגורמים שתמכו בו, כמו התאחדות עולי גרמניה. בהנהלה עצמה התגבשו שתי גישות שונות לגבי צורת התגובה הרצויה. גישתו של קפלן היתה להציג את „העברה“ כמוסד שאינו כפוף לסוכנות, אלא הוא מופעל על-ידי יהודי גרמניה, ולכן אין להנהלה יכולה לקחת על עצמה את האחריות לפעולותיו, ויחד עם זאת לפנות ליהודי מצרים בנוסח:

„אנו מקווים כי תסכימו שהחרם הזה אינו צריך להביא לידי שלילת האפשרות מאחינו שבגרמניה להציל לפחות חלק מתוכם ולהשקיעו בבניין הארץ“.¹⁰⁴

הגישה השנייה, של שרתוק, היתה להתנער לחלוטין מהעניין, ומכתב ברוח זו אמנם עמד להישלח למצרים.¹⁰⁵ תרבר עורר לחץ נגדי מצד התאחדות עולי גרמניה, שזעזגתה, יחד עם אנשי ההעברה בארץ-ישראל ובגרמניה, מהאפשרות שהסיכוי להרחבת היקף ההעברה לא יתממש, אפשרות שנראתה אז פאטאלית לגבי כל המשך קיומו של התסדר. במכתב להנהלת הסוכנות טוענת ההתאחדות:

„גודע לנו שהסוכנות חושבת לשלוח מכתב אשר בו היא מדגישה את איותעניינותה בכל עניין ההעברה ונמנעת מכל השפעה עליו. מיותר להסביר לכם בכמה קשיים תושג רשיון הטראנספסר במזרח הקרוב והרחבתו על מצרים... מצרים חשוכה להקלת המצב החמור של הטראנספסר כיום... לכן אנו מבקשים... להגן כלפי אנשי מצרים בכל תוקף... על ענייני הטראנספסר בכלל ועל הרחבתו על מצרים בפרט“.¹⁰⁶

כלחצים המוגזמים שבהם נמצאה הנהלת הסוכנות, היא בחרה בקי של שרתוק, להתנער ולהכחיש כל קשר אפשרי להעברה כלפי שני הצדדים. כך משיב שרתוק להתאחדות עולי גרמניה, כי:

„אין כל תועלת להתעלם מהעובדה ששאלה זו (כלומר ההעברה) שנויה במחלוקת חריפה בתוך הציבור הציוני, ושמהלוקת זו טרם הגיעה לידי הכרעה“.¹⁰⁷

כלומר, עד להכרעה ברורה כזו אין ההנהלה מתכוונת לנקוט עמדה. מצד שני לא מילאה ההנהלה אחר הבקשה ממצרים להפסיק את פעולות ההעברה שם, ובראשית יוני איימו שוב האירגונים היהודיים, לאור ההתעלמות מפנייתם הראשונה, כי:

„מוסמכים אנחנו לכן להטיל עליכם את כל האחריות לתוצאות שתצמחנה מביצוע פעולה זו ואנו שומרים לעצמנו את הזכות להביאה לידיעת האירגונים היהודיים והציוניים באירופה ובאמריקה“.

במועצת „העברה“ עצמה חיתה רתיעה מהמשך הפעילות במצרים לאור יחסה של הקהילה המקומית. לעומת שאר חברי המועצה טען מרגוליס, שוויתור על הפעולה במצרים יהווה אסון להעברה כולה. הוא ישפיע כמובן על יחסיה עם השלטונות הגרמניים:

„איך נעמוד למשל בפני הממשלה הגרמנית, לה אנו מגישים בלי הרף כמעט במשך שנה תזכירים, על מנת להבהיר לה, שעם ארץ ישראל בלבד לא נוכל לעמוד בהתחייבויות ההעברה. אזכיר רק שלגבי כל הדרישות שמיניסטריון הכלכלה הגרמני העמיד בפנינו, העמדנו דרישה נגדית: תנו לנו לפחות את האישור למצרים, ואז נוכל להתמודד.“

כניעה במצרים לדעתו של מרגוליס פירושה גם כניעה בעיראק ושאר ארצות המזרח הקרוב, ומלבד זאת:

„כיצד נסביר למפקדים שוויתרנו מרצון על הסיכוי הגדול הזה, אותו הצגנו לפניכם כיתרון יחיד, וזה ברגע שהעניין ניתן לביצוע אחרי מאמצים קשים וממושכים?“

בסיכומי של דבר טוען מרגוליס, שמועצת „העברה“ חייבת להתחיל לעסוק בפעולה המצרית. לדעתו אין לה כמסד נאמנות רשות לפעול באופן שונה:

„אם ההעברה אינה נבהלת מסיסמת החרם בארץ ישראל, היא לא תוכל להסביר לאיש, מדוע נבהלת מחרם היהודים המצריים.“¹⁰

בלחצו של מרגוליס פנתה „העברה“ למחלקת הגרמנית של הסוכנות והודיעה, שהוא לא תוכל להתחיל בפעולה במצרים ללא גיבוי של הסוכנות, ומצד שני ויתור על הפעולה במצרים יביא לתוצאות חסרות לגבי כל עניין ההעברה ולגבי המפקדים בגרמניה. ויתור כזה יחייב את החברה בהסברים כלפי השלטונות הגרמניים והציבור היהודי בגרמניה, וכי:

„ההעברה לא תוכל, במידה והיא לא תת הסבר כזה, להימנע מלציין את העמדה השלילית של המוסדות הציוניים, לכך לא תהיה הבנה אצל המפקדים ואצל הממשלה הגרמנית, כי שני הצדדים יודעים, שעסקנו בעבורה ההכנה בידענות ובאישורה של הסוכנות היהודית.“¹¹

האיום עשה את שלו, ולמרות יחסה המסוייג של הנהלת הסוכנות המשיכה „העברה“ בחירתה לארצות השכנות. בראשית יוני 1935 יצא מרגוליס לסוריה וללבנון לעמוד מקרוב על הרקע הפוליטי לפעולות ההעברה שם, ועל פרטי הסידורים המסחריים והפינאנסיים (תצורות השונות של תהליכי התשלומים). אופיה הכלכלי של הפעולה היה בכל זאת שונה ממה שטענה „העברה“ כלפי חוץ, ושוב לא היה מדובר כבר בניצול היצוא הגרמני הקיים לארצות אלה לטובת ההעברה על ידי הסדרי קלירינג, כפי שנראתה משמעות הפעולה בהתחלה, כי אם בעסקות חדשות

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

שנועדו להגדיל את היצוא הגרמני לארצות אלו, וחייבו מערכת שלמה של פעולות שיכנוע והסברה מצד „העברה“ כלפי יבואנים, כדי לעודד אותם לרכוש סחורות גרמניות. פעולה זו צריכה היתה להסתייע ביהדות המקומית, והיתה מותנית ביחסם של השלטונות הצרפתיים ושל האוכלוסיה המקומית בכללה, ולכן צפה לה מרגולים עתיד ורוד יותר בלבנון, וחזה קשיים מרובים בהעמקתה בסוריה.¹¹¹

בעיראק התנהלה פעולת „העברה“ על-פי עקרונות דומים. הגרמנים עמדו בתוקף על כך שהפעולה תביא להגדלת היצוא הגרמני לעיראק, ותבעו לגבי כל עיסקה אישור של השגרירות המקומית שלהם שאמנם יש בה משום יצוא מוסף מבחינתה של גרמניה.¹¹² מייצג החברה במקום, הבאנקאי היהודי-לבנוני זילכת, התקשה בתחילה לתפוס עקרון זה, ולאחר סיור בעיראק התלונן עליו לבני, ממנהלי „העברה“, כי:

„בניגוד להוראות בעל-פה ובכתב, ניסה להעמיס על „העברה“ עסקים קטנים, שהיוו עד כה את היצוא הגרמני לעיראק. הציר הגרמני הבהיר, שאם ימשיכו נציגי „העברה“ בעיראק לעבוד בצורה כזאת, הוא יהיה חייב להזהיר את משרדי הממשלה הגרמנית מפניהם.“¹¹³

בעיראק, בניגוד למצרים, לא התעוררה התנגדות לפעולות ההעברה מצד היהדות המקומית. להיפך, נקודה חשובה, אם כי מעניינת בעיקר בהקשר לגושא אחר, היא רתימתם של נציגי ההתארגנות הציונית בסוריה ובעיראק לפעולות ההעברה. לגבי סוריה עמד על כך כבר מרגולים בדו"ח על ביקורו שם.¹¹⁴ דו"ח מעיראק שנשלח לשרתוק ולרופין מציין, כי:

„עניין ההעברה טרם התפרסם בין יהודי עיראק. עד עכשיו הוצאו לפועל על-ידי ההעברה המישה עסקים חשובים, מולם עם ערבים... חברה „העברה“ אינה מנהלת שום הסברה והעמולה בעיראק, ורק חברינו (הצעירים הציוניים) משתדלים להכניס את רעיון ההעברה ללב הסוחרים היהודיים, למען תועלת העליה של יהודי גרמניה לארץ ישראל... חברינו בעיראק מציעים, שהנהלת „העברה“ בארץ תשלח חוזר לכל הסוחרים היהודיים בבגדאד, ובייחוד לאלה שיש להם קשרים מסחריים עם גרמניה, ותסביר את מטרות ההעברה. אין שום פחד שהיהודים בבגדאד יתנגדו לעניין ההעברה בגלל חתרם על סחורות גרמניות. אם רק ידעו את כוונות ההעברה, רק ישמחו מצידם לעזור לבניין הארץ.“¹¹⁵

לנוכח התפקידים הנוספים שהוטלו על ההעברה לא יכולה היתה גם הפעילות בארצות המזרח התיכון לספק את לחץ הפקדות הכספים בגרמניה, וגורמים שונים בעיקר ה-ZVfD ונשיאה מוזס הייטו אפשרויות נוספות להרחבת היקף הפעילות. חיפושים כאלה החלו בעצם עוד כשנה לפני כן, כשרק החלה להסתמן האפשרות של ביטול הקצבות 1000 הליט"ט. כבר אז העלת סנאטור רעיונות להרחבת ההעברה, וכתב לרוזנבליט:

„עד כה היה התפסד במכירת מארקים חסומים כ־20%, ולטראנספר חיתה משמעות קטנה יחסית, שכן הון רב יותר הוצא מגרמניה דרך הרשות להוציא 1000 ליש״ט ועלידי מכירת מארקים חסומים. שתי דרכים אלו הולכות ונעשות קשות יותר ויותר. התפסד על מארקים חסומים הוא כבר 50 עד 55 אחוז, ומאיימת סכנה רצינית על 1000 ליש״ט. את המצב אני מעריך מבחינה פוליטית כמסוכן ביותר, ובניגוד לדעה שייצגתי באביב ובקיץ שעבר, אני רואה אֶוֹאקואציה במידת האפשר של ויהודים הגרמניים כצעד נכון. אֶוֹאקואציה כזאת אינה אפשרית, אך ניתן להגביר את ההגירה אם נצליח להגדיל את היקף העברת ההון. הצעה שראויה לדעתי לבדיקה היא: יהודים צרפתיים, אנגליים ואמריקאים מזמינים כמניות גדולות של סחורות בארצות שונות. ...האם אֶוֹאקואציה יהיה להעביר הזמנות אלו לגרמניה ולשלם עבורן במארקים של יהודים? ...אם ניתן יהיה לממש זאת נגיע לסכומים של מאות מיליוני מארקים. ...לדעתי אנחנו צריכים להיות מעוניינים במיוחד בהסכם כזה, שכן אחרת תיכלא היהדות הגרמנית בדיק כמו היהדות הרוסית, וזהיה אבודה להתפתחות ארץ־ישראל.”¹⁴

הלחץ להרחבת היקף העברת ההון היהודי מגרמניה התחזק במיוחד בעקבות הפסקת ההקצבות במטבע זר לעולים בקטגוריה של „בעלי הון”, ומתוך ניתוח מצבה של יהדות גרמניה באופן כללי העריך מוזס שלחץ זה יגדל בעתיד והיפס דרכים אפשריות לענות עליו. ראינו כבר באיזה קשיים נתקל בבואו להטיף לרעיונו של סנאטור בצד היהודי.¹⁵ נוסף לכך היה צריך להשיג את הסכמת שלטונות הכלכלה הגרמנית לתוכנית מעין זו, שנועדה להפוך את ההעברה לסוכנת ותועמלנית של היצוא הגרמני לארצות שונות. על כך התנהל משאומתן ממועד בקיץ 1935. בעקבות ביקורו של מוזס בלונדון בסוף מאי 1935 וההבטחות שקיבל ממלצ״ט, וינמנט וארכבורג ואחרים, פנתה ה־ZVED באופן רשמי למיניסטרי־הכלכלה ב־14 ביוני בהצעה, שגורמים יהודיים בעולם ישעלו להרחבת היצוא הגרמני לארצות שונות, בתנאי שהתמורה במטבע זר שגרמניה תקבל תמורת הגדלה זאת תופנה לסיוע להגירת יהודים מגרמניה. בעקבות פניה זו נערך משאומתן בעל־פה, שבסיומו הודיע מיניסטרי־הכלכלה על נכונותו להיענות להצעה:

„עקרונית הנני מסכים לשחרר חלק מהתמורה של יצוא גרמני מוסף שייצא חודות להשפעתכם על קונים בחוץ־לארץ, לשם השגת הכספים הדרושים לטובת עידוד העליה לפלשתינה של יהודים גרמניים.”

יחד עם זאת התנה מיניסטרי־הכלכלה שורה של תנאים לגבי פרטי העסקות שתתבצענה על־פי הסדר כזה, וכל עיסקה היתה זקוקה לאישור נפרד, לאחר שיוכח שהיצוא הקשור בה הוא אמנם יצוא מוסף.¹⁶ הגשמתו למעשה של הסכם זה עתידה היתה להידחות עד לאחר הקונגרס הציוני הי״ט, ולמוסד נועד בה תפקיד מרכזי.

הוויכוח הפוליטי והציבורי סביב ההעברה

גם לאחר ששככת הסערה שקמה סביב להסכם ההעברה בקונגרס הציוני הי"ח ובועידת היהודים העולמית השנייה, המשיך נושא ההעברה להיות נושא שנוי במחלוקת בעולם היהודי כולו ובתוך התנועה הציונית. נושא זה, אשר עד לרצח ארלוזורוב נראה היה כמוקד התגובה הציונית לבעיית יהודי גרמניה, נדחק לאחר הקונגרס לשוליים. כמה סיבות היו לכך:

- א. בזמנו הפריכו ארלוזורוב וחברים אחרים של ההנהלה הציונית, שהסכם כזה יהיה מקובל על דעת הציבור. הערכה זו נחלתה כמוטעית לנוכח הסערה שקמה בקונגרס ולאחריו.
- ב. לנוכח חוסר הפופולאריות של ההסכם, כפי שהתבררה בקיץ 1933, ניסתה ההנהלה הציונית החדשה שנבחרה בקונגרס הי"ח, אם לא לבטל אותו, לפחות להתנער ממנו כלפי חוץ ולהכחיש את זיקתה אליו.
- ג. כך הפעולה שסיגלה לעצמה יהדות גרמניה לא יכולה היה לשלב במיסגרתו את ההעברה. משחלפה הבחלה הראשונה, שהברית אל מחוץ לגרמניה כמה עשרות אלפי יהודים, ואשר יצרה את רושם הדחיפות שבצורך למציאת הסדר להוצאת רכושם של הפליטים והעברתו אל מחוץ לגרמניה, הציבו לעצמם האירגונים היהודיים בגרמניה (ובכלל זה ה-ZVfD) שהיו מאורגנים במיסגרת הגג של „הנצינות הארציות“ למטרה, למצוא דרך להסדיר את המשך הקיום היהודי בגרמניה, ולו גם בטווח הקצר בלבד, מתוך הסכם, רצוי מפורש ופורמאלי, עם השלטונות, ועיקר מאמציהם בשנת 1934 היה מכוון להשגת הסכם כזה. כך כזה ממילא דחק את נושא ההגירה, שההעברה היתה חלק ממנו, לשוליים.
- ד. בתנועה הציונית עצמה התקבלה התפיסה, לפיה יש להימנע מלהציף את ארץ ישראל בגל גדול של עליה גרמנית, ולעומת זאת יש לקיים עליה סלקטיבית של נבחרים מבחינת גילם הצעיר, השתייכותם המקצועית והכנתם המוקדמת לעליה, שתימשך מספר רב של שנים בהיקף מצומצם יחסית, ותפתור בדרך ההגירה את בעיית יהודי גרמניה רק בטווח הארוך. במיסגרת תפיסה כזו היה להעברה תפקיד מוגבל בלבד.
- ה. בעולם היהודי זכה החרם האנטי-גרמני לפופולאריות מרובה למרות שמידת האפקטיביות שלו היתה שנויה במחלוקת. למרות שהתנועה הציונית לא הצטרפה באופן פורמאלי לחרם, קשה היה לה לצאת נגדו בגלוי.
- ו. השיפור התדרגתי במצבה הכלכלי של גרמניה, והמדיניות שאיפשרה לרובו של הציבור היהודי בה להמשיך בפעילותו הכלכלית עיכבו יהודים רבים מלהגשים את מחשבות ההגירה שלהם.

כה שולי היה מקומו של הסכם ההעברה בתודעה באותה תקופה, עד שאיש שמילא תפקיד כה מרכזי בטיפול בבעיה היהודית-גרמנית מטעם התנועה הציונית

כמו מארשין דונבליט בזכר בו רק בראשית 1934, והחל להתעניין מה עלה בגורלו. במכתב ללאנדאואר הוא שואל:

„הייתי רוצה לדעת כיצד הוסדר התהליך של ההעברה בארץ ישראל. אם אינני טועה, תחליטה ההנהלה בעקבות החלטת הוועד הפועל לאחר הקונגרס שהבאנו כשלעצמו יסתלק מהעניין. הייתי מעוניין לשמוע ממך אם ובאיזו מידה מתחשב הבאנו בהחלטה זו.”

העתונות כמעט ולא הזכירה את פרשת ההעברה, ובמרחב הוועד הפועל הציוני, שהתכנס בירושלים בסוף מארס 1934 הוזכר הנרש באקראי בלבד, ולא עורר כל ריבוי. בתוך הוויכוח על מדיניותה של ההנהלה הציונית החדשה הוזכר לוקר, כי:

„כאשר התחילה ההנהלה בעבודתה התחיל מחול שדים מסביב לעניין הטראנספר והסכם תפוחי הזהב. האנשים שכתבו על העניין הזה, שקר היה בפיהם. אולם הם התחברו יחד עם אנטי-ציונים בוועידת זינבה ולחמו נגד הציונות על יסוד השקר הזה. ועדיין הסתה זו לא פסקה לגמרי.”²

הביקורת על מדיניותה של ההנהלה בשאלת יהודי גרמניה נשארה מוגבלת לחוגי זרביזיוניסטים, וגם הם העדיפו לתקוף את ההנהלה על כך שנמנעה בקונגרס פראג מלהתייצב בראש תנועת החרם, ולא הרבו להזכיר בספורש את ההעברה. זמירותה של ההנהלה ביחס להעברה ולמעשה התנתקותה מסנה, עם כל זה שפגעה בהעברה, הצליחה לפחות להוריד אותה מסדר היום כנושא לפולמוס פוליטי למשך כמה חודשים. המאבק נגד ההעברה בארץ-ישראל נהל על-ידי ועדת הפעולה של החרם האנטי-גרמני — גוף שלא היה לו משקל פוליטי, ואשר השתתפו בו בעיקר תנועות הנער. היו למאבק זה הצלחות חלקיות בהשפעה על יבואן זה או אחר, אך הוא לא סיכן את עצם פעולתה של ההעברה. זו שמה לאל כל סיכוי להצלחת חרם נגד גרמניה בארץ-ישראל, והפכה לכן לסטרה ראשונה בפני ועדת הפעולה של החרם. הוועדה פירסמה כמה וכמה חוברות תעמולה ומודעות בעתונות שהתקישו את ההעברה וגינו את עמדתם הסובלנית (כך נצטיירה זו בעיניהם) של המוסדות כלפיה. השיעורים היו כגון אלה:

„ואצלנו בארץ-ישראל... גדולה ההפקרות. החת האיצטלה המוויפת של הצלת הון יהודי מספסרים בכבוד ישראל ומכנים את השערוריה הזו בשם האנגלי המצלצל טראנספר.”
„תנועת החרם היתה תנועה עממית שעלולה היתה להרים את כבודנו בעיני העמים, ולדאבוננו לא הראו, מנהיגינו את האומץ ואת העוז הדרושים בשעה הזאת עולם זו. הם התחמקו כסוגי לב מן המערכה, שמטו את ידיהם מפעולות החרם, ולא די שהרדימו את ההתפרצות הסטיכית של המוני העם נגד היסלר, הם עוד ססכו את ידיהם על הסכם ההעברה של 3 המיליון, ולא צפו מראש שהסכם זה יסבור את תנועת החרם בארץ-ישראל.”³

את המאבק בתנועת החרם הארצישראלית ניהלה חברת „העברה“ בכוחותיה שלה ובשיטות דומות, על-ידי הקמת משרד לתעמולה ופירסומת שפעל לידה, בשותפות עם חברת „הנוטע“, תחת השם „המרכז למען הטראנספר“.⁴

תנועת החרם העולמית ניהלה אף היא מאבק כנגד ההעברה. ראינו כבר כיצד נוצלה במת הוועידה היהודית העולמית השנייה בקיץ 1933 להתקפות של הלא-ציונים על התנועה הציונית והיישוב על רקע ההעברה.⁵ הנסיון לגנות רשמית את ההעברה נכשל, משום שהניסוח האנטי-ציוני שהוכנסה לעניין איחדה ציונים תומכי ושלילי ההסכם בהגנה עליו. לקראת הוועידה היהודית העולמית השלישית שהתכנסה בז'נבה כעבור שנה (20–23 באוגוסט 1934) התעורר שוב החשש מפני האפשרות שהנושא יועלה בוועידה ותתקבל בה החלטה גינוי פורמאלית, שהעמיד את הנהלת הסוכנות במצב עדין. הקו המיליטאנטי שסיגל לעצמו פורום זה בהשראתו של סטיבן וייז, אשר היה הדמות המרכזית בו, עורר חששות גם בקרב מנהיגות יהדות גרמניה, שהייתה מודאגת מתגובת אפשרית של השלטונות כנגד יהדות גרמניה אם מיליטאנטיות זו תודגש יתר על המידה בפומבי. לפיכך התכוונו ראשי ה-ZV(D) לשגר שליח לז'נבה, בידיעת מיניסטריין-החוץ הגרמני, כדי להגן שם על ההעברה, ופנו בקשר לכך לאליוור ליבנשטיין (ליבנה), שפעל אז בגרמניה מטעם „החלוץ“, ליבנשטיין, נתמך על-ידי רודל, התנגד לכך, והסכים לצאת לוועידה רק אם השליחות תהיה פרטית וללא כל קשר עם השלטונות.⁶ ערב כינוס הוועידה הזהיר נחום גולדמן, שהיה מהפעילים באירגונה, את רוזנבליט, שהרביזיוניסטים עלולים לעשות הכל כדי להביא בוועידה לקבלת החלטה שתגנה את ההעברה, ולנסות להשיג מה שנכשלו בתשגות בקונגרס הציוני הייתה ובוועידה הקודמת בעוד שעמדת השמאל היהודי, שהגן על ההעברה ב-1933, עשויה הפעם להיות שונה. גולדמן ביקש מרוזנבליט להיות נוכח באופן בלתי רשמי בוועידה, ולהשפיע עליה בכיוון של מתונים.⁷

בוועידה עצמה כמעט ולא הועלה נושא ההעברה במליאה. גולדמן העדיף להתרכז בנואמו בשאלת החרם כשלעצמה, ורק רמז אולי על ההעברה כאשר אמר:

„אף פעם לא פורשה הציונות בצורה טיפוסית ומסוכנת יותר, כאשר ישנם ציונים הסבורים שלמען בניין ארץ-ישראל אולי ניתן לוותר על שוויון מלא... אין טעות יותר גדולה מאשר להאמין שלאורך ימים תיבנה ציון על חורבות הגלות“.

מפורש יותר בדבריו היה וייז, שדיבר על הטעות שנעשתה כאשר נמנעה הוועידה מגינוי ההעברה שנה קודם לכן, ולחץ לגנותה בוועידה זו.⁸ עיקר הדיון בנושא ההעברה התרכז בשיבויות הסגורות של הוועידה, ובשיחות רקע שהתנהלו מסביב לה, ובהן ניסה ליבנשטיין להשפיע על נציגי השמאל לתמוך בהעברה.⁹ את האווירה הכללית תיאר אחר העתונאים שנכח במקום כך:

„...הקהל הגיב על כל דעה בעד החרם ונגד הסכם הטראנספר בתשואות סערות. כל נסיון להגן על ההסכם נחקל מיד במחאות נמרצות. קשה היה מצבו של מוסקונו, שהשתדל להסביר... את הטעמים המצדיקים את חתימת ההסכם... הוא דיבר בחמימות ונימוקיו היו

בעלי משקל, אך הקהל לא קיבל את הוכחותי. ...לא רק ששלום אש
הרתחון, אלא גם אדם מיושב ומתון כישראל אפרוסיק, או ציוני חם
ומסור כרוזמרין הראו ...את יחסם השלילי לעניין הטראנספרי.¹¹

למרות האווירה העוינת להעברה הצליח גולדמן למתן את גוסס ההחלטה
שהתקבלה בסיום הכינוס, והשיג עלידי כך את קבלת ההחלטה פה אחד. החלטה זו
אמרה:

„הועידה היהודית העולמית השלישית קטנה בצער את תשומת-
לבם של המוסדות המנהיגים את ההסתדרות הציונית ואת יהדות
ארץ-ישראל לעובדה המצערת, שייבוא סחורות גרמניות לארץ-ישראל
עלה בשנת שעברה, למרות החרם של היהדות העולמית כנגד גרמניה
הנאצית, ולמרות החלטת החרם של אסיפת הנבחרים. הועידה מטילה
על האכזריות שתיבחר עלידה ליצור קשר עם המוסדות הציוניים
והארצישראלים הקשורים בבעיה כדי להביא לידי סוף מצב עניינים
מצער זה, ועל מנת למצוא פתרון לבעיית עליית היהודים מגרמניה
לארץ-ישראל שיהיה תואם את תנועת החרם הכללית של יהדות
העולם.“¹²

ההחלטה היתה בעלת ערך תעמולתי בלבד, ולא השפיעה מעשית, משום שכפי
שהגיבה עליה „העברה“:

„שינוי באמצעי הטראנספרי אינו אפשרי ויצוא הון מגרמניה יכול
להיות רק עלידי יחסי מסחר מתאימים. לכן אין טעם שהאכזריות
שתיבחר שם בוועידה תבוא במגע עם המוסדות הארצישראלים כדי
למצוא פתרון אחר מזה הקיים לבעיית העליית היהודית מגרמניה, כי
פתרון כזה אינו בנמצא.“¹³

„העברה“ ניצלה גם את ההסדר תומכי שהשיג הוסיין בקיץ 1934 בשאלת הקצבות
ה-Vorzugsgehalt עלידי הממשלה הגרמנית, כדי לטעון שבלעדיו לא ייתכן המשך
עליית „בעלי הון“ מגרמניה. טיעון דומה הוסיף כמה חודשים מאוחר יותר גם
בשתנוות הגרמנית, כדי לתצדיק את ההעברה מנקודת מבט גרמנית:

„אם יואט קצב מכירת הסחורות הגרמניות בארץ-ישראל הרי
תהיה לכך השלכה שלילית על קצב העליית היהודית ... דבר שבהחלט
איננו משרת את העניין שלנו.“

כמו בסוף הקיץ של 1933, כך גם בסתיו ובחורף של 1934/5, עורר ההסכם
העונתי להסדרת יצוא התפוזים מארץ-ישראל לגרמניה סערת רוחות שנתלוותה
לפולמוס בשאלת ההעברה. ההסכם הזמני הראשון מ-11 באוקטובר 1934 דלף תוך
כמה ימים לעתונות והתפרסם. ה„פינאנשל טיימס“ בלונדון כתב על הסכם „בארטר“
בין ארץ-ישראל לגרמניה בתיווך באנק אפ"ק, לפיו ישלמו היבואנים הגרמניים את
התמורה לחשבון של באנק אפ"ק בבאנק וארבורג בהאמבורג, והסספים בחשבון זה
ישמשו לתשלום עבור סחורות גרמניות שתיוצאנה למזרח הרחוק, לתודו ולמצרים.¹⁴

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

בעקבות פירסום זה הוצפה ההנהלה הציונית בלונדון בתביעות להסברים מצדדים שונים, בעיקר מצד ציוני ארצות-הברית. לואי ליפסקי ומוריס רוטנברג הבריקו ללונדון בנוסח:

„ידיעות כאן כאילו הציונים באמצעות באנק אפ"ק עושים חוזה אכספורט-איספורט עם גרמניה ושוברים את החרם. הבריקו מיד עובדות והסבר".¹⁶

ההנהלה בלונדון חבצה מיד הסברים מבאנק אפ"ק,¹⁷ והופיין הסביר בתשובה, שחלקו של באנק אפ"ק בהסכם זה מסתכם בקבלת התשלומים לזכות הפרדסנים, שהם לקהותיו, ואין הבאנק קשור ליצוא הסחורות הגרמניות למזרח הרחוק או למצרים. למרות שניתן לפרש דווקא כך את סופו של מכתב מיניסטרוין-הכלכלה הגרמני לבאנק וארבורג, שלל הופיין כל אינטרפרטאציה מעין זו.¹⁸ לוקר העביר את ההבהרות לציונים האטריקאיים,¹⁹ ואילו הופיין פנה לווארבורג בבקשה להשמיט מההסכם את שתי הפסקאות האחרונות מהן ניתן היה להבין כאילו התחייב באנק אפ"ק לארגן הזמנות לסחורות גרמניות, תוך איום שאם לא יעשה כן, יצטרך הבאנק להסתלק מן העניין כולו.²⁰

כפי שכבר ראינו, לא נסתיים המשאומתן בין הפרדסנים הארצישראליים לבין מיניסטרוין-הכלכלה באוקטובר, אלא הוא נמשך עד ינואר 1935. בפרק זמן זה ניסת חלק מהפרדסנים להשיג הסכמי בארט (פיצוי) שבהם היו מוכנים לקבל על עצמם להזמין סחורות גרמניות לארץ-ישראל בסכום השווה לסכום יצוא התפוזים עליהם לגרמניה. נסיונות אלה הביאו ללחצים נוספים של ציוני ארצה"ב על ההנהלה בלונדון, ולדרישה שההנהלה או באנק אפ"ק יסבירו בפומבי מחדש את עמדתם בשאלת היחסים הכלכליים עם גרמניה במלוא היקפה.²¹ ההנהלה התחמקה מכך בטענה שהמדובר הוא בעסקים של אנשים פרטיים:

„שליטתנו על כלכלת ארץ-ישראל מוגבלת. בעזרת באנק אפ"ק ניסינו, הן במקרה של הסכם הטראנספר הישן והן במקרה של הדיונים האחרונים בעניין התפוזים, למנוע כל דבר שלא יעלה בקנה אחד עם החרם, אך איראפשר להשתלט על כל המסת של עסקים פרטיים בארץ-ישראל".²²

ההסכם הסופי בעניין התפוזים שהושג בינואר 1935 שוב עורר תגובות, והביא לפניה נועזת של ההנהלה הלונדונית, שחשה כאילו מתנהלים העניינים מאחורי גבה, לירושלים. במכתב חריף לקפלן התלונן לוקר על הסתירות שבין גוסס ההסכם (מכתב מיניסטרוין-הכלכלה לבאנק וארבורג מ־3 בינואר 1935) לבין הסבריו של הופיין בסתיו 1934, ותב לבטל את ההסכם:

„לדעתי כל העיסקה הזאת היא בלתי נסבלת מטעמים עקרוניים ומדיניים... אסור שנגיע למצב בו נישא בפני דעת הקהל באחריות לצעד שבו לא שותפנו כלל וכלל. אינני יודע מה ניתן עוד לעשות כדי לבטל את כל העניין הזה. בכל אופן עלינו להסיר מעצמנו כל צל

של אחריות. הרגשתי האיתנה היא, ששום נימוק כלכלי, חשוב כפי שחיה אינו יכול להצדיק עניין זה.²⁴

בעקבות הסכריו של הופיון,²⁵ דחתה הנהלת הסוכנות את הפניה מלונדון, וסנאטור כתב ללוקר, כי:

„אין להרחיק לכת ולדרוש שהבאנק לא יוכל לקבל תשלומים בלירות עבור יצוא הפזוים מארץ-ישראל“.

באופן עקרוני יותר טען סנאטור, שעד לקונגרס הציוני ממילא אי-אפשר יהיה לדון באופן יסודי בשאלת יחסי המסחר בין ארץ-ישראל לגרמניה, ובינתיים אין טעם להתנגד לרברים הנעשים על-ידי גורמים שונים, מכיוון שמדובר בשאלה חיונית לכלכלת ארץ-ישראל, שאין לפתור אותה על-ידי נקיטת עמדה שלילית גרידא.²⁶ הרחבת מיסגרת תפקידיה של ההעברה עוררה מחדש החל מראשית 1935, ובמיוחד לקראת מושב הוועד הפועל הציוני בירושלים שהתכנס באביב, ואחר כך לקראת התכנסות הקונגרס הציוני ה-18 בקיץ, את שאלת הקשר של המוסדות הלאומיים אל ההעברה, ובאופן כללי יותר את פגיעתה בחרם האנטי-גרמני. ועדת הפעולה של החרם בארץ-ישראל, שהפכת ל„המרכז הארצי לחרם סחורות ושירותים גרמניה בארץ-ישראל“ חידשה את המאבק בהעברה, בכרוזים ובתעמולה בעתונות, ובלחץ על המוסדות לשלול את גיבוים ממנה:

„אחרי עיון ובירור הבעיות הכרוכות בחרם על סחורות ושירותים גרמניה בכלל, ובפעולות של מוסד, העברה בפרט — בא המרכז הארצי לידי מסקנה, שפעולות מוסד, העברה (טראנספר) בארץ-ישראל שוללות מאת היישוב הארצי-ישראלי את האפשרות להשתתף באופן פעיל בחרם העולמי נגד הסחורה הגרמנית, מצווה שגם היישוב הארצי-ישראלי חייב בקיומה באופן סולידארי עם כל העולם היהודי, ולכן הוא פוגת בדרישה למאסדות העליונים של היישוב, הוועד הלאומי והסוכנות היהודית והמוסדות הציבוריים הקשורים בדבר, שיאסרו ויבטלו את פעולות ההעברה, וישללו מאת המוסד הזה את האופי הלאומי שהוא מתהדר בו“.²⁷

המרכז קרא לציבור בבילטינים ובעתונות, להחרים כל תוצרת גרמנית כלי יוצא מן הכלל, וללא התחשבות בהעברה, ובמקביל חבט מהוועד הלאומי, שהיה מיוצג בו, להפעיל לחץ על הסוכנות כדי להפסיק את פעולות ההעברה. הוועד הלאומי פנה להנהלת הסוכנות, וביקש לכנס ישיבה משותפת לשני המוסדות על מנת לדון במיכלול השאלות הקשורות במעמדה של ההעברה ובפעולותיה, לאור טענות ועדת החרם, שתנועת ההעברה מויקה לה וסותרת את עקרונותיה, ובמיוחד לאחר ההסכם ליצוא התפוזים.

הישיבה המשותפת התכנסה ב-13 במארס 1935. השתתפו בה מטעם הנהלת הסוכנות — גרינבוים, קפלן, לאנדאוואר, ואחר כך גם רופין ושרתוק, ומטעם הוועד הלאומי — הרב ברלין, בן-צבי, אלמליח ודב הוז.²⁸ הרב ברלין חקר אם חלו שינויים בעמדת הסוכנות ובאנק אפ"ק לגבי ההעברה, לאחר שבסתיו 1933 הוסבר

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

שאין הם משתתפים בחברה, ואף לא במועצת המנהלים שלה. קפלן הסביר את עמדתה הנוכחית של הנהלת הסוכנות:

„במשך הזמן חלו שינויים. הסוכנות אינה שותפה ל„העברה“ גם היום, אך בבאנק אפ"ק חל שינוי עמדה, שאינו קשור עם שאלת התדרים. הוא שותף בהנהלת ההעברה, והסוכנות לא מצאה טעם להתנגד לכך“.

אשר לסוכנות עצמה, אמר קפלן, שלדעתו:

„עליה להימנע מהשתתפות משגי טעמים: מבחינה פוליטית הריני מסופק אם נכון יהיה מצידנו להתערב בפעולה המכוונת להעברת כספים מגרמניה לארץ, וכלפי פנים, הרי הודענו בקונגרס האחרון שאיננו משתתפים בהעברה, ואני סבור שלא יהיה הונן לשנות את הדבר לפני הקונגרס הבא“.

קפלן הסביר, כי:

„הסוכנות עוקבת מקרוב אחרי פעולות ההעברה ומדי פעם מתערבה בהן, אם כדי להגן על מעבירי הכסף, ואם כדי לשמור שההעברה לא תחרוג מהתחומים שזוהו לה“.

הסבריו של קפלן לא שיכנעו את חברי הוועד הלאומי, שתבעו לשתף אותם בפיקוח על פעולות ההעברה. בנרצבי טען בנמקו דרישה זו בכך שאין הוועד הלאומי מוכן לשמש רק מכשיר כדי להקל על אתריותה הפוליטית של הסוכנות, ואיים שהוועד הלאומי יסתלק מכל קשר להעברה, ויאפשר לאירגוני הנרצב הפעילים בוועדת החרם להיאבק בה באופן פעיל יותר. הרב ברלין טען, שסחורות גרמניות בסכומים גבוהים נכנסות לארץ שלא באמצעות ההעברה, מכיוון שמחוק ההעברה התהליך זול ומהיר יותר, והטיל ספק בהמשך נחיצותה של ההעברה לאור השתנות הנסיבות, ואמר שלכל היותר אפשר יהיה להמשיך אותה במיסגרת חברה פרטית, אך לא כמפעל ציבורי. אלמליח טען, כי השתתפות המוסדות בהעברה היא פיקציה ואחיות עיניו של הציבור. לדעתו היתה טמונה סכנה מיוחדת בפעולות ההעברה בארצות השכנות לארץ-ישראל, ובמיוחד במצרים, שבה היה החרם מוחלט עד שחדרו לשם אנשי „העברה“. הוא אף רמז על סחירות באמרו, כי:

„תחת גושפנקה לאומית נעשים מעשים שבעזרתם צוברים אנשים פרטיים הון למכביר“.

מתוך יותר משלושת חבריו היה דב הון, שהיה בעד שילוב פעולות החרם וההעברה, כי:

„אין סתירה בין החרם להעברה. שתי הפעולות מחזקות אחת את השנייה. החרם בלי העברה יהיה פחות יעיל, כי גם לאחר ביטול ההעברה תוכנסנה לארץ סחורות גרמניות על-ידי ערבים, גרמנים ויהודים פורצי גדר... חוסר הערכה לגבי חשיבות החרם יחליש מאוד

את עמדת ההעברה. ממשלה גרמניה לא תראה כל הכרח לעצמה לתת הנחות לטראנספר אם יחלש החרם."

חברי הנהלת הסוכנות שללו את הטענות הענייניות של אנשי הוועד הלאומי, אך הסכימו לשתף אותו בפיקוח על ההעברה. לאנדאואר טען, שהחלטה עקרונית לגבי המשך ההעברה ניתן יהיה לקבל רק לאחר שיועברו כל הכספים המופקדים לזכותה בגרמניה — כ־14 מיליון מארק — דבר שיצריך עוד כשנה. הוא הזהיר כי ללא ההעברה יפלו יהודי גרמניה קרבן לספקולאנטים, ואילו ארץ־ישראל תוצף בסחורות גרמניות ללא פיקוח, וייגרם נזק חמור לתוצרת הארץ. שרתוק הדגיש במיוחד את חומרתה של שאלת יצוא התפוחים, מכיוון שמכאן עלולות לעלות טענות כאילו עושקת העליה את המטק הארצי־ישראלי. הערכתו לחרם היתה מועטה, והוא זילזל בהתנגדות לפעולות ההעברה במצרים על רקע החרם:

"שם אין הבנה ציונית ועשו את החרם לעיקר למען יוכלו לחפות על אפס פעולתם בארץ־ישראל".

שרתוק הדגיש את הצורך לבצל את ההעברה לטובת ארץ־ישראל בעדיפות ראשונה, כי:

"אם נלך בדרך זו נהיה בעיני הציבור כמצילי המצב, ולא — ייראה בזה פגיעה קשה בענייני תחומים".

קפלן חלק על המיכה עקיפה זו של שרתוק בפרדסנים וטען, שבעניין ההעברה איראפטר להתחשב בנימוקים כלכליים בלבד (מעניין, כיצד איש המחלקה המדינית שרתוק מסתמך בראיה כלכלית צרה, בעוד דווקא גובר הסוכנות קפלן מציג את המשמעות הרחבות יותר של ההעברה...) למרות הערך הכלכלי הרב של ההעברה, שדרכה עברו 12 מיליון מארק מתוך 20 המיליון שנכנסו לארץ־ישראל מאז החלה בפעולתה, כאשר חלק לא קטן מההפרש הובא ארצה על־ידי העולים עצמם בבואם.

באווירה כזו קשה היה להנהלת הסוכנות, בניגוד למצב שנה קודם לכן, למנוע התייחסות רחבה להעברה במרחב הוועד הפועל הציוני שהתכנס בירושלים ב־28 במארס 1935. אפילו יושב־ראש ההנהלה, רופין, התכוון לפני המושב להתייחס להעברה בסקירתו על פעולות המחלקה הגרמנית שבראשה עמד, בטיטוט נאומו כתב ב־26 במארס:

"בוודאי אתם תתעניינו בשאלה, כמה כסף הכניסו עולי גרמניה לארץ־ישראל. בעלי הון העבירו לפי הערכה הון בסכום של יותר מארבעה מיליון לא"י. כ־3300 בעלי הון קיבלו 1000 לא"י במזומן מהזייכסבאנק הגרמני, ועל־ידי חברת 'העברה' — החברה המארגנת את טראנספר ההון היהודי מגרמניה — הוצעו יותר ממיליון לא"י".

וכאן הקפיד רופין להדגיש, כי:

"הנהלת הסוכנות אינה משתתפת ואיננה נרשאת באחריות העבודה של חברת 'העברה', רק המחלקה ליישוב יהודי גרמנית עומדת בקשר

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

תמידי עם המוסד הזה עד כמה שהאינטרסים של המהגרים ומשק הארץ דורשים זאת.²⁸

כעבור יומיים, בהופעתו בפני מליאת הוועד הפועל, השמיט קטע זה ולא כלל אותו בנאומו, שבו לא נזכר עניין ההעברה כלל.²⁹ האופוזיציה הרביזיוניסטית בוועד הפועל דאגה לכך שלא ייפקד מקומה של ההעברה מסדר היום של המושב. לאור השינוי בנוסח נאומו של רופין, נראה שברגע האחרון החליטה ההנהלה לנסות למנוע דיון על ההעברה, אולם כבר בישיבה השניה העלו הרביזיוניסטים דרישה להכניס סעיף העוסק בהעברה לסדר היום של הדיונים. יושב ראש הישיבה, מוסנזון, טען, כי „העברה“ אינה מסד ציוני ולכן אין למסור דו"ח על פעולותיה ואין לגעת בה בשעת הוויכוח הכללי. גרוסמן הרביזיוניסט התעקש לעמוד על כך שיש קשר בין ההעברה לבין המוסדות הציוניים, ולכן רשאי הוועד הפועל להעמיד את השאלה על סדר יומו, וברוב קולות התקבלה ההצעה הרביזיוניסטית לדון בעניין.³⁰

הדיון במליאה התקיים ב־4 באפריל, בישיבה ה־13 של המושב. בן־חורין, נציג הרביזיוניסטים, פתח את ההתקפה על ההעברה. טענותיו היו מכונה סוגים: יש גופים הנתנים מעסקי ההעברה (תוא הזכיר את הקרן הקיימת ואת „ניר“, אך לא את „הנוטע“) והם המעוניינים להשתיק את הדיון, „כנראה מפני שמצפונם אינו שקט“. הוא הודה כי בתוך שהוכנס על־ידי ההעברה לארץ־ישראל —

„נוצר משהו בארץ. השאלה היא רק, אם מותר היה לתנועתנו לעשות הסכם שכזה, או שכדאי היה לוותר על הכספים הללו, ולא להיכנס במשאומתן עם ממשלת היטלר, כי פאימתי גישתנו היא גישה של רוח והפסד“.

הוא קבל, כי:

„על־ידי הסכם ההעברה הפך היישוב הארצישראלי לסוכן סחורות גרמניה בכל המזרח הקרוב, והיה גם נסיון לשתף את היישוב במכירת סחורות גרמניה במזרח הרחוק. ארץ־ישראל היא הארץ היחידה, שהפירה את החרם על גרמניה. הסכם ההעברה תמיט קלון על כולנו“.

טענה אחרת הייתה, שההעברה נותנת אפשרויות לחץ בידי הגרמנים — בעניין יבוא התפוחים תאצי־ישראליים ובעניין הקצבת 1000 הליש"ט —

„מפני שגרמניה באה לכלל דעה שאפשר להכריח את ארץ־ישראל שתקנה יותר סחורות“.

בן־חורין טען, שכל העניין נעשה מתוך רחמנות על יהודי גרמניה שצריך להצילם, אולם בארצות רבות מצבם הכלכלי של היהודים גרוע יותר מאשר בגרמניה — ובכל זאת לא שמענו אף פעם שפלינו לוותר בדברים הנוגעים בכבודו של עמנו.³¹

הרביזיוניסטים הגישו הצעת החלטה שאמרה:

א. הסכם ההעברה שנתתם עם ממשלת גרמניה חותר תחת החרם על סחורות גרמניה בארץ־ישראל ומחליש בהרבה את תנועת החרם העולמית.

ב. השתתפות מוסדות לאומיים ומוסדות ציבוריים אחרים, במישרין או בעקיפין, בהסכם ההעברה עם ממשלת הוטלר, ממידת חרפה על המוסדות האלה.
ג. הוועד הפועל הציוני דורש מאת כל המוסדות הללו להסתלק מכל שייכות להעברה, ולאחוז באמצעים לשם ביטול פעולה זו בעתיד.

הוויכוח שהתפתח מכאן הראה על קשת רחבה של דעות, לא תמיד בהתאמה להשתייכותם המפלגתית של המתווכחים. גם בקרב הרביזיוניסטים היו גוונים שונים. י. שכתמן טען, כי:

„הטראנספר יכול להיות עניין פרטי של יהודי גרמניה, אך להסתדרות הציונית אסור להשתתף בו.“²²

עמדה דומה נקט גם גרוסקו, ממפלגת המדינה היהודית. קיצוני יותר היה הופמן, שטען כי ההעברה לא הצילה יהודים, וגם בלעדית ניתן היה להוציא כסף מגרמניה.

„בארצות הגולה תבענו מאת הרכה יהודים, שעמדו שנים על שנים בקשרי מסחר עם גרמניה, להפסיק את הקשרים הללו, והם נשמעו לנו למרות החפסד שהיה כרוך בזה בשבילם. איד אפשר לבוא בדרישות כאלה אל יהודי הגולה, כשכאן שוברים את החרם ז“.²³

שאלת מרכזיות בדין היתה שאלת המעמד היחסי של ארץ־ישראל ושל הגולה במולם העדיפויות של התנועה הציונית. שרתוק הגדיר את עמדת הרביזיוניסטים בעניין ההעברה כעמדה אנטי־עלייתית. בעניין ההעברה יש לדעתו התנגשות בין הגולה לבין ארץ־ישראל. תגובותיה של הגולה, אותן הוא כינה בשם „בויקוטיזם“, באו לתת סיפוק נפשי למגיבים, אך לא לפתור את השאלה, כאשר תגובה כזאת מפריעה להגשמת הציונות, על הציונות להכריע, וכי

„גורלה של הציונות להיות לעתים אכזרית כלפי הגולה, זאת אוטרת כשבניין הארץ דורש את הדבר“.

דבריו של שרתוק עוררו תגובות חריפות מצד הרב ברלין, ששאל:

„מניין האכזריות הזו לגבי הגולה ז“

ומצידו של גרינבוים, שאמר:

„אל תעמידו את ארץ־ישראל כנגד הגולה ואל תדברו כן, כאילו אנו מוכנים להביא את כל הגולה לקרבן על מזבח ארץ־ישראל“.

גולדמן הנהיר, כי:

ב־20–30 השנים הבאות יהיו ניגודים רבים בין ארץ־ישראל והגולה, וזהו טראגדיה גדולה בחיי עמנו ודרושה אחריות וטאקט בשאלה זו. הייתי בעד החלטת פראג, כי ראיתי בה מוצא מהניגוד בין האינטרסים של ארץ־ישראל והגולה. אבל עלינו לזכור שאין פרימאט של ארץ־ישראל, יש רק פרימאט של עם ישראל.²⁴

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

העמדה הרשמית של ההנהלה יוצגה בדיון עלידי רופין ולאנדאואר. רופין חזר שוב על ההבהרה, כי:

„הנהלת הסוכנות אינה מטפלת, ואין לה כל שייכות רשמית לעניין ההעברה... לא השתתפנו באופן רשמי בפעולות ההעברה מתוך רצון שלא לפרוץ את החרם, וייתכן כי אִי־השתתפותנו הזיקה במידה ידועה. כעת העניין נתון בידי ידועי גרמניה. כל יהודי גרמני יכול היה לבוא לידי הסכם פרטי עם שלטונות גרמניה על הוצאת סחורה כדי להציל את רכושו. תופעה כזאת היתה יכולה להביא לידי דאמפינג' (הצפה) בארץ־ישראל... במרכז עניינינו עומדת ארץ־ישראל, והכיוון בו הלכנו הוא המועיל לבניין הארץ“.

לאנדאואר הוסיף, שאין שום החלטה של התנועה הציונית השוללת את פעולות ההעברה, ולאור מצב הקצבות 1000 הליש"ט בגרמניה, נעשתה ההעברה הדרך היחידה להוצאת כספים משם. לדעתו אסור היה לוועד הפועל לקבל החלטות בעניין ההעברה, כי הן היו עשויות לעזור פאניקה בלבד.²²

ההעברה נתמכה בתקופות בדיון זה עלידי חלק מאנשי סיעת העבודה, ולראשונה מאז התחלת קיומה אירע הדבר בפורום ציבורי גלוי. כמה מהם (שקולניק, רמז ורב הוז) תמכו בהעברה כמות שהיא. קיצוני עוד יותר היה ברל כצנלסון, שהאשים את ההסתדרות הציונית, שמתוך חילשה וחוסר יכולת לעמוד בפני הלחץ נכנעה ולא לקחה על עצמה את פעולת ההעברה. כצנלסון העלה את הדרישה, שבצורות דומות הועלתה גם עלידי כמה משהתפים אחרים בוויכוח, להעמיד את ההעברה תחת פיקוח המוסדות, משום ש—

„איננו מחויבים להציל ממון ישראל כדי שהיהודי יפקיע כאן מחירי מגרשים וישיג גבול, ויעשה את ארץ־ישראל קפנדריה להשקעת כספו בשווייץ, בהולאנד ובקפריסין. שלטון ציבורי הבא לסייע לפרט ומעמיד לשירותו את מכשיריו הפוליטיים והכספיים, רשאי גם להציג דרישות לאותו פרט. מותר לחייב אותו בחשקעות פרודוקטיביות בארץ... צריך להציל כל מה שבידנו להציל, וצריך להשתחרר מפחד המתנגדים ולהקים פיקוח לאומי אחראי על הטראנספר, כדי להגן על ענייניו של היהודי העולה וכדי להבטיח את השקעת הכספים בארץ בטפילים בריאים ומועילים“.²³

התביעה לתת תכרה ציונית רשמית להעברה, ולהעמיד אותה תחת פיקוח המוסדות הציוניים, נראתה עדיין גועזת מדי בעיני ההנהלה, אולם היא נתנה דחיפה נוספת לתהליך שהגיע לסיומו כעבור כמה חודשים בקונגרס הציוני ה־17 בלוצרן. בוועד הפועל הציוני הועבר המשיך הדיון לוועדה המדינית, ונסתיים ללא החלטה. הדיון על ההעברה בוועד הפועל נסתיים באופן שניתן היה לפרשו בצורות שונות. הבעיה התעוררה על רקע המתאות שהגיעו מיהודי מצרים כנגד הרחבת פעילות ההעברה לארץ זו. כאשר הסתמנה בהנהלת הסוכנות מגמת של התנערות מאחריות לפעילות זו, פנתה התאחדות עולי גרמניה בסכתב להנהלה, וטענה כי:

הוועד הפועל הציוני הכיר באופן רשמי בנחיצות הטראנספור, ולכן היה קשה להבין לו האכזריות היתה מתייחסת לשאלה זו בקרירות יתרה. לכן אנו מבקשים... להגן כלפי אנשי מצרים בכל תוקף, בהתאם להחלטת הוועד הפועל, על ענייני הטראנספור בכלל ועל הרחבתו על מצרים בפרט.²⁷

התנהלות לא הסכימה עם פירוש זה, ובתשובתו טען שרתוק, כי:

הוועד הפועל לא קיבל שום החלטה חיובית בשאלת ההעברה... על כל פנים, במידה שתובע יחס חיובי להעברה בכירור שהיה בוועד הפועל ובמסגרותיו, הרי זה חל על פעולות ההעברה בארץ ישראל בלבד... אין כל תועלת להתעלם מהעובדה, ששאלה זו שנויה במחלוקת חריפה בתוך הציבור הציוני, ושמחלוקת זו טרם הגיעה לידי הכרעה.²⁸

הכרעה זו של המוסד העליון בתנועה הציונית עתידה היתה לבוא בקונגרס המתקרב. התברר יותר ויותר שהנסיבות, ובעיקר תרחיב התפקידים המוטלים על ההעברה ומרחב פעילותה, אינן מאפשרות להמשיך במצב הקיים ומחייבות החלטה שתקבע אם להעניק להעברה מעמד רשמי ומוכר מטעם התנועה הציונית, ולהעמיד אותה תחת ניהול ופיקוח של התנהלה הציונית, או לבטל אותה כליל. לקראת הכרעה עתידה זו החלו גורמים שונים להפעיל לחצים בכיוון ההכרעה הרצוי להם. אירגונים שהיו פעילים במיסגרת תנועת החרם הציפו את הקונגרס בתביעות לגנות את ההעברה, ולסלק כל שיוך של ספק לגבי הקשר שלה למוסדות הציוניים. כך דרש סמואל אונטרמאיייר שעמד בראש תנועת החרם בארה"ב,²⁹ וכך דרשה גם הפדרציה של האירגונים היהודיים בצרפת.³⁰ תוך כדי דיוני הקונגרס התקבל גם טכרן מהקולוניל קיש, שתבע לגנות את ההעברה משום שהיא מסייעת ישירות לגרמניה, פוגעת באחדות החזית היהודית נגדה, יוצרת רושם קשה בדעת הקהל בבריטניה, מפריעה לנסיונות לגייס את המעצמות להתערבות לטובת יהודי גרמניה, וגורמת לירידה מוסרית בתנועה הציונית וביישוב. קיש טען במברקו שההעברה סייעה למספר מצומצם של יהודים ולשם כך הפכה לסוכנות מסחרית יעילה של גרמניה תוך התעשרות של חברות ושל אנשים פרטיים.³¹ המשלחת מארה"ב לקונגרס, שבראשה עמדו סטיבן וייז ואבא הלל סילבר, שאפה לקדם בקונגרס את עניין החרם האנטי-גרמני, וממילא התייחסה בשלילה להעברה. כנגד זאת פעלה בקונגרס משלחת בלתי-רשמית של ציוני גרמניה, שניסתה להשפיע בכיוון ההפוך.

שאלת ההעברה היתה אחת הבעיות המרכזיות על סדר יומו של הקונגרס הי"ט. ההעברה הוצגה בדיוני הפתיחה במיסגרת הדו"ח שהוגש לקונגרס על-ידי המחלקה הגרמנית.³² איזכורה במיסגרת הדו"ח היה ענייני קצר ויבש: מאז עליית היטלר לשלטון עלו מגרמניה לארץ-ישראל כ-25 אלף יהודים, כמחציתם כקטגוריה של „בעלי הון“.

אמנם המחלקה הגרמנית לא התעלמה מאופיים המיוחד של עולי גרמניה, אולם היא השתדלה שלא לעורר את הרושם, שיהודי גרמניה ראויים לדאגה מיוחדת, שאיננה רגילה לגבי עולים אחרים.

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

חשיבות ההעברה הודגשה בעקיצות, עליידי הצגת השינויים בעמדה הגרמנית כלפי העולים „בעלי התעודות“: בשנת 1933 עלו לארץ־ישראל 2984 איש בקטגוריה זו, בשנת 1934 — 3,128, ואילו עד אפריל 1935 — 733 עולים בלבד. מסתיו 1934 עד אביב 1935 הקציבה הממשלה הגרמנית 80 אישורי הקצבת כספים מדי חודש לעולים כאלה, ובאביב 1935 צומצם מספר האישורים ל־12 בחודש. קרובי משפחה של עולים הרוצים אף הם לעלות יכולים לעשות זאת רק אם הם מעבירים את 1000 הליש"ט באמצעות ההעברה.⁴²

הרביזיוניסטים לא השתתפו בקונגרס לוצרן, כפי שהודיעו עוד בתום מושב תוועד הפועל הציוני באביב 1935. פלג אחד שלהם, „מפלגת המדינה היהודית“ של גרוסמן, נשאר במיסגרת הקונגרס, ומנחיגו היה הראשון לעזור את הנשוא ולתקוף את ההעברה בוויכוח הכללי במליאה. ההתקפה באה בתוך הקונגרס של המאבק הנמשך בין השמאל והימין בתנועה הציונית, בסיגנון של „אתם“ ו„אנחנו“:

„אתם האמנתם שהשתיקה תהיה לנו לתועלת. עוד יותר: אתם הסכמתם לטראנספר וחשבתם שעליידי כך תצילו את עם ישראל, אם כי תזיקו למוסרו של העם היהודי...מה שמתרגש על ידורי גרמניה עובר על כל מה שהיה לפני שנתיים, ומקונגרס הזה צריכה לצאת זעקת הכאב, כדי שאלה אשר תפקידם הוא למלא אחרי החלטותינו יכבדו את רצון העם היהודי ויחמירו בחרם ובאיוולאציה של החיה תצדקת. חברינו האצילים ודקי הרגש משמאל, שלא נעם להם לכנס את הקונגרס בעיר שכנה, שמא יראו שם ברחובות ברכות פאשיסטיות, האדונים האלה מטיילים במסדרונות של מוסדות היטלר, סוחרים ומוסרים סחורות היטלר בכל העולם...תחת להתבייש הפכו את העניין לדבר קודש, שאסור לנגוע בו. עוד תהיה לנו האפשרות לספר איזה כסף ושל מי הובא לארץ, ולמי הכסף הזה עזר לעליה לארץ־ישראל. אנחנו לא עשינו את ההסכם המזיק הזה כדי להוציא כסף של בעלי הון גדולים ולהעבירו ל„גיר“ ולמוסדות אחרים שלכם“.

בסוף דבריו קבל גרוסמן על חלקו של באנק אפ"ק בהעברה, על אף התחייבותו כלפי נשיאות תוועד הפועל הציוני לאחר קונגרס פראג למשוך את ידיו ממנה, ותבע להגביר את הפיקוח עליו.⁴³

דבריו של גרוסמן נתנו כיוון להתמקדות הוויכוח בכמה נקודות: מקומו של באנק אפ"ק בהעברה, דרכי ניצול הכספים המועברים והנתנים מהם, ופגיעת ההעברה בחרם האנטי־גרמני. את העמדה התקיפה ביותר בעד ההעברה הציגו אנשי תנועת העבודה שפעלו אותה תקופה בגרמניה — אנצו סירני ולרי שקולניק. סירני רמז על כך, כי:

„היה גם מי שהיה מעוניין שהטראנספר יעשה לא לטובת מוסדות לאומיים, כי אם לטובת גבירים ואנשים פרטיים...אין להתבייש כלל וכלל כמה שעשינו, בזה שהפכנו את חורבנה של גרמניה לבניין של ארץ־ישראל...כי אין אנו רוצים לעשות באסונם של היהודים בגולה

חומר לפרוקלמאציה או למחאות, שאינן מלחות בשום מעשה של בניין, כי אם רוצים אנו לעשות מהחורבן הזה מנוף גדול לבניינה של ארץ-ישראל הממשית".⁴²

קיצוני עוד יותר היה למחרת היום שקולניק:

"...אני ממשיך את מחשבת סירני מאתמול. מחוץ לכל הנימוקים יש עוד נימוק מכריע: שקם בנו האומץ לכוון חלק מהמאמצים האלה, לא רק לפתיחת בתריקפה ולספקולאציה, אלא להכניסו במסלול תוכניותינו לבניין הארץ... להכנת בסיס לקליטה נוספת... ואני רוצה לדרוש את עלבון המפעל הזה מאת הסוכנות והמוסדות המרכזיים שלנו. יש לי האומץ לומר, שבשעת אסון זו לקיבוץ היהודי בגרמניה צריכה היתה הסוכנות להתייצב בראש הפעולה הזאת ולנצל לטובת המפעל הלאומי, ולא להשאיר בידו חובבים או חברות פרטיות, או חברות פילאנטרופיות. כמערכת היפרש האמצעים לבניין הארץ במקטעטע גדול, אשר האכזריות הבאה נתכעת להם, צריך להכניס לחשבון גם את האמצעים הלאומיים האלה, אשר חורבן הגולה הגרמנית מחייב להביא אתר".⁴³

סירני ושקולניק ייצגו קו אחד בסיעת העבודה, אולם גם בסיעה זו לא שררה אחדות דעות ביחס להעברה. סגל תמכת אנשי ארץ-ישראל בה, תמכו אנשי חו"ל, ובמיוחד ארה"ב, בתנועת החרם, תמיכה שמטענותיה היתה שלילת ההעברה, כשהם מופיעים מהעמדה שקבע האינטרנאציונאל השני כלפי גרמניה הנאצית. קו זה יוצג בוויכוח על-ידי מארק יארבלום, אשר טען כי:

"...ביחד עם ציבור הפועלים הבינלאומי... צריכה התנועה הציונית לארגן את החרם הכלכלי, תפוליטי והרוחני נגד גרמניה של היום".

על קריאת-ביניים ששאלה, ומה עם ההעברה? הדגיש:

"...הלא אחם שומעים שאני מדבר על דבר חרם פוליטי, כלכלי ורוחני גמור... אם כי אנו נמצאים במצב המאוס, שיש באפשרותנו להציל חלק מהיהדות הגרמנית, עלינו בכל זאת לחשתתף במלחמה הפוליטית הזאת נגד גרמניה. הדבר הזה יהיה לתועלתה של יהדות גרמניה ושל העם היהודי בכלל, וגם לתועלת הציונות. כי אז יראו היהודים כי הציונות היא המגנה על זכויותיו ועל כבודו של העם היהודי, ואז יספיק וישלש הדבר את מיליון השוקלים שלנו".⁴⁴

הדיון הממשי בעניין ההעברה הועבר, בגלל רגישות הנושא, לוועדה משנה מיוחדת שהורכבה מנציגי הוועדה המדינית והוועדה לענייני היהודים בגולה של הקונגרס. אף-על-פי-כן ניסו צירי מפלגת המדינה היהודית של גרוסמן למצוא דרכי עקיפין על מנת להעלות בכל זאת את הנושא במליאה. בראשונה העלה גרוסמן שאלתה שהתייחסה לתקריט שאירעה בתל-אביב פביב פרשה של מאסר חברי

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

משמרות חרם ליד בניין באנק אפ"ק, ודרך שאילתה זו ניסה לתקוף שוב את כל מיכלול ענייני ההעברה. התפתח ויכוח בינו לבין דויד רמז, שטען כי יש כאן נסיון לתגזיב את נושא ההעברה למליאה בדלת האחורית, וגולדמן, שהיה יושב-ראש הישיבה, פסק שיש להעביר את הדיון לוועדה.¹⁹ פעם נוספת ניסו צירי מפלגת המדינה להעלות את נושא ההעברה באמצעות הדיון על התקציב.²⁰ הדבר נעשה לאחר שבישיבת ועדת התקציב הודיע הופיין, ממש לפני ההצבעה על הצעת התקציב של ההנהלה בסך 260 אלף ליש"ט, ש"ס 50 אלף ליש"ט מתוך סכום זה יושגו באמצעות התעברה, כך שהצבעה בעד התקציב פירושה בעקיפין הוא הצבעה בעד ההעברה. בתגובה לכך הציג צירי מפלגת המדינה היהודית לצמצום את סדר הגודל של התקציב ל-210 אלף ליש"ט, והצעתם נדחתה.²¹ לאחר מכן חזרו עליה במליאה.

מבין חברי ההנהלה הגן על ההעברה שרתוק, באמרו כי:

„איראפשר לומר שהעברה זהו דבר אסור וההנהלה הציונית אינה צריכה להיות אחראית בעדה — והיא באמת אינה אחראית בעדה, מפני שכך הוחלט — ויחד עם זה לתבוע מההנהלה מדוע ההעברה לקויה בדבר זה או אחר, ומדוע יש לה פנמים אלה או אחרים... ירשנה סתירה עוד יותר יסודית: איראפשר לתבוע בנשימה אחת התיישבות רחבת, עליה גדולה וריכוז הון והצלח יהודים — ולדבר על עניין גרמניה כמו שדובר פה... לא ייתכן להעמיס את העול על יהודי גרמניה ועל מוסדות ידועים בארץ, ולתבוע מהם, ואחר-כך לבוא לקונגרס ולהאשימם בהכשלת המלחמה של היהודים בגולה.“²²

עיקר הדיון התנהל כאמור בוועדה שהוקמה לצורך זה, ובראשה הועמד אבא הלל סילבר. בפני הוועדה הופיעו אנשי הביצוע הקשורים בהעברה, כמו מרגוליס, לאנדאוואר, פילכנפלד ומרכוס, וכן נציגי ציוני גרמניה. כל אלה עמדו למן ראשית הדיונים בפני מסר שאלות והתקפות. המטרות העיקריות להתקפה על ההעברה היו: א. מידת נחיצותה של ההעברה להמשכת התגירה של יהודים מגרמניה; ב. מידת התועלת שהיא מביאה לארץ-ישראל; ג. מידת הפגיעה שפוגעת ההעברה בחזית היהודית האחידה כנגד גרמניה הנאצית ובחרם האנטי-גרמני. שאלות אחרות של חברי הוועדה התייחסו לחלקו של הבאנק בהעברה, ולמידה בה מולאו או לא מולאו החלטות שנתקבלו בעניין זה בקונגרס פראג.²³ את עמדתו של באנק אפ"ק לנושא ההעברה הציג מרגוליס, בחדגישו את הנקודות הבאות:

- א. ההעברה אינה אפשרית ללא השתתפותו של הבאנק — כלומר כל הדורש רק את הסתלקותו של הבאנק ממנה כאילו דרש לחסל אותה לגמרי.
- ב. הבאנק מכבד את החלטות הקונגרס וההנהלה הציונית.
- ג. לאור התחלטות שנתקבלו בקונגרס פראג, ניסה הבאנק לחפש גורם אחר שיקבל על עצמו את ההעברה, אולם גורם כזה לא נמצא.
- ד. במרשב הוועד הפועל הציוני באביב 1935 התבטאו רוב הצירים לטובת ההעברה, והצעת הרביווניסטים לגנות אותה נדחתה ברוב גדול.

ה. הבאנק טופטע מכך שגם לאחר מרשב הוועד הפועל הציוני נמשכות החתקפות על התעברה:

„חוץ מלהגיב, בנושא ההעברה, על עמדתו של הקונגרס, מכריז הבאנק באופן סופי, שלא ימשיך להשתתף בהעברה או לסייע לה, בצורה ישירה או בלתי ישירה, אם לא יקבל הצהרה חד-משמעית וחיובית של הקונגרס, שתאשר ותתמודד בהעברה כעניין חשוב לעלייתם של יהודים גרמניים ולבניין ארץ-ישראל“.

- ו. לפחות עד לסוף 1934 גטה מאון היתרונות של התעברה לטובתה של ארץ-ישראל, שקיבלה באמצעותה כ־30 מיליון מארק.
- ז. העולם היהודי כולו יכול וצריך להחרים את גרמניה, אך לא כן ארץ-ישראל. גם בארץ-ישראל דורשת התעברה חרם על אותן סחורות גרמניות שאינן מוכנסות לארץ באמצעותה.
- ח. פעולות התעברה בארצות המזרח הקרוב מהוות שסתום למנוע את הצפת השוק הארצי-ישראלי בסחורה גרמנית.²²

בישיבה הבאה של הוועדה השתתף בתור נציג ההנהלה הציונית ברודצקו, מרגוליס ניצל את נוכחותו כדי לתקוף את יחסה של ההנהלה לתעברה, וכדבריו:

„לשיחת היה לכן אוסי של התקפה מסוייגת מצדי נגד העמדה החליטה והעקרה של ההנהלה בכל העניין הזה. כלומר, גשאתי כעין נאום אופוזיציוני, אותו צריכים היו לשאת נציגי התעברה במליאה נגד התנהלה“.²³

נציגי סיעת העבודה ביקשו לדחות את הישיבה כדי שיוכלו להגיע לכלל עמדה אחידה בתוך סיעתם. בקשתם לא נתקבלה, אולם הוסכם שהישיבה תישא אוסי אינפורמטיבי בלבד, כדי לאפשר לסיעת העבודה לגבש עמדה סופית לפני שהוועדה תיגש לקבוע את המלצותיה למליאה. לכן המשיך בישיבה זו מרגוליס להשיב על שאלות ולהגיב על התקפות מצד חברי הוועדה מהסיעות האחרות.

גורלה של התעברה נקבע למעשה בישיבת סיעת העבודה בקונגרס, שהיתה סוערת במיוחד, ונכחו בה כל חברי הסיעה. את נקודת מבטה של התעברה הציג בישיבה לאנדאואר, שתבע מהסיעה להכריע בין החרם לתעברה (בניגוד לדרך הצגת הדברים על-ידי מרגוליס בוועדת הקונגרס, שם הוא טען, כי חרם עולמי ותעברה לארץ-ישראל מסוגלים להתקיים זה לצד זה). בכך הקשה לאנדאואר על צירי הסיעה מארצות הגולה, שבדרכם היו פעילי תנועות החרם בארצותיהם. תמכו בלאנדאואר סירני ורודל, שניהם מפעילי התנועה בגרמניה, אשר לדברי מרגוליס, שחיה נוכח בישיבה:

„דיברו היטב אך לא בצורה המשכנעת שהיא בלבד יכלה להכריע“.

ברל כצנלסון נשא את הנאום התקיף ביותר לטובת התעברה, אותה הצדיק לא בטעמים פראגמטיים, אלא כביטוי של הרעיון הארצי-לאומי של חיסול הרכוש היהודי בגולה, ולדברי מרגוליס:

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

„באום זה שהיה מעודד במיוחד תרם בצורה ניכרת לתוצאות ההצבעה“.

בהצבעה שנערכה קיבלה הסיעה הצעת החלטה שנוסחה על-ידי יצחק בן-אדירון, אף הוא אז משליחי „החלוץ“ בגרמניה, שביטאה תמיכה בלתי-מוגבלת ובלתי-רטרואקטיבית בהעברה, וקביעה שיש להעמיד אותה תחת שליטה, או אף ניהול, של הסוכנות. נוסף לכך הטילה הסיעה משמעת הצבעה על חבריה בוועדת הקונגרס לענייני ההעברה ובמליאה. לאחר-מכן הוחלפו אותם נציגים של הסיעה בוועדה לענייני ההעברה, שנמנו על המיעוט בסיעה שהתנגד להעברה ותמך בחרם. בישיבת השלישית והמכרעת של ועדת ההעברה הועלתה להצבעה הצעתו של בן-אדירון לפיה:

„מטיל הקונגרס על ההנהלה לקחת על עצמה, כדי לחזק את המאמץ להצלת יהודי גרמניה, את הפיקוח על כל פעולות ההעברה, ולנקוט בכל האמצעים כנגד פעולות המפריעות לעבודתה“.⁶⁶

התפתח ויכוח חריף בין שטרקר, איש מפלגתו של גרוסמן, לצירי סיעת העבודה, כאשר גם סטיפן ויז, שהוזמן להשתתף על-ידי היושב-ראש סילבר, למרות שלא היה חבר בוועדה, וגם סילבר עצמו, מציינים את התנגדותם להצעה. בהדרגה נראה היה שניתן למצוא נוסחה מוסכמת על רוב הוועדה ביחס להעברה לארץ-ישראל בלבד, וברודצקי ניסה לשכנע את החברים להסכים ביניהם על נוסחה של העברה מוגבלת. על-ידי כך הצליח ברודצקי להפריד בין נציגי מפלגת המדינה היהודית לבין הנציגים האמריקאיים תומכי החרם, וסטיפן ויז ניסה שלוש תנאים מגבילים להעברה, שצמ קבלתם היה מוכן להצביע בעד הצעת בן-אדירון. שלוש התנאים נגעו לשאלת יבוא הון במקום הבאת אנשים, לשאלת פעולות ההעברה בארצות המזרח התיכון, ולשאלת יצוא התפוזים מארץ-ישראל לגרמניה. כנגד זאת דרשו נציגי סיעת העבודה להסתפק בהעברת הפיקוח לסוכנות ולסמוך על כך שתדע לנקוט עמדה בשאלות אלה.⁶⁷

בשלב זה הוחלט להפסיק את ישיבת הוועדה ולקיים דיון עם חברי ההנהלה בתקווה שטמנו יתפתח נוסח מוסכם על רוב חברי הוועדה. בדיון זה שהתקיים מיד השתתפו מטעם ההנהלה שרתוק, בן-גוריון וברודצקי, ומטעם הוועדה סילבר וסטיפן ויז, וכן אוטישקין, ברל כצנלסון, הופיין, מוזס, לאנדאוואר, בלומנפלד ומרגוליס. גולדמן הציג את שלוש הנקודות של ויז בפני ההנהלה, והודיע על תמיכתו המוחלטת בוויז בשאלת התפוזים, על התנגדותו לוויז בשאלת יבוא ההון, ועל כך שלדעתו יכולה שאלת הפעולה במזרח התיכון להתברר במועד מאוחר יותר. כנגד זאת הבהירו בן-גוריון ושרתוק, שדווקא את התנאי בעניין התפוזים אין הם מוכנים לקבל, ואין הם יכולים להפקיר ענף כה חשוב של הכלכלה הארצישראלית (דבר המראה כי גישתם לעניין נבעה משיקולים של אינטרסים ארצי-ישראליים מובהקים ולא מתוך שיקולים של פעולה למען יהדות גרמניה). הופיין חזק את דבריהם בהסבירו באיות היקף משפיע יצוא ההדרים לגרמניה על הפרוספריטי הכללי בענף, ואתו בכלכלת היישוב בכלל.⁶⁸

גולדמן טען לעומתם, ששאלת התפוצים אינה יכולה להיות נקודת המוצא בוויכוח הגדול בין הפרימאט של ארץ-ישראל לעומת הגולה. שאלת יצוא התפוצים לא מציאת תומכים נוספים, לאחר שמדע הודיע שאין היא מעניינת את ציוני גרמניה, ונראה היה שלשם השגת פשרה היא הועלתה בקרבן. עליסי הצעתו של גולדמן מוננו ברודצקי, סילבר ולאנדאוואר לנסח את נוסחת הפשרה. ההחלטה שנוסחה עליידם נחלקה לשניים. בחלק שנועד לפירסום נאמר:

„במטרה לעודד את המשך הגירתם של יהודים גרמניים לארץ-ישראל, מורה הקונגרס להנהלה לקבל תחת פיקוחה את כל פעולות ההעברה“.

בחלק השני, שנועד להיות פנימי ולא להתפרסם, הוסכם כי: א. ההעברה תוגבל לארץ-ישראל בלבד, להוציא מקרה חירום, שבו תהיה ההנהלה מוסמכת לשקול את העניין; ב. ההעברה תשמש רק להעברת הון של יהודים גרמניים המהגרים בפועל לארץ-ישראל, ולקרנות הלאומיות, כולל כספים הנתוצים למטרות לאומיות ספציפיות הקשורות בהגירת יהודי גרמניה; ג. „העברה“ לא תשתתף בכל הסכם בין הפרדסנים בארץ-ישראל לבין הממשלה הגרמנית.“ נוסח זה התקבל בוועדה המדינית של הקונגרס מול התנגדותו של גרוסמן בלבד, ועלייד כי נמנע ויכוח מקיף חוזר במליאה. סילבר הביא את ההצעה בסני המליאה, ואחר-כך הציג שוב גרוסמן את עמדת המיעוט, כשהוא נמתך עלייד שמוצא מסיעת ציונים כלליים ב, שדרש להחזיר את ההצעה לוועדה, ההצעה כפי שנוסחה בוועדה התקבלה ב-189 נגד 12 קולות, ובעקבותיה עזבו צירי מפלגת המדינה היהודית את המליאה. למחרת עוד פירסם גולדמן, ללא דיון בעקבות זאת, את שלושת סעיפי ההחלטה שמלכתחילה לא נועדו לפירסום, ובכך חננה פרשת ההעברה בקונגרס הציוני ה"ט. מכאן ואילך מתחיל פרק חדש וטונה במחתות בהתפתחותה של ההעברה, כאשר זו הפכה למפעל רשמי של התנועה הציונית, שכוון באופן גלוי ובלעדי עלייד מוסדות התנועה, על רקע פוליטי-ציוני טונה לגמרי מאשר בתקופה שבין שני הקונגרסים הציוניים בפראג ובלוצרן.

הערות:

לפרק ד

1. ראה מאמרו של ל. פיגר בספר היובל לכבודו של ז. מוס In Zwei Welten, עמ' 142.
2. ראה מכתבו של מרכס למרגוליס מ"ד 18 בספטמבר 1933, בסופו הוא מבקש למען את המכתבים ל„פלטריו“ על שמו אישית, ואת אודרתו של לאנדאוואר למרגוליס (3 באוקטובר 1933) לכל יעשה כן, על מנת שלא לפגוע ביחסי האמון ב„פלטריו“, אי"צ S-7/84.
3. ראה דואר היום והארץ מ"ד 18 בספטמבר 1933.

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

4. ראה מכתביו של מרגוליס ללאנדאואר מ"5 ר"ב בספטמבר 1933, א"צ, שם.
5. ראה למשל מכתבו של ברין למשרד הארצישראלי בברלין מ"10 בספטמבר 1933, שהעתיקו נשלח עלידי טרני לרוסין וללאנדאואר, א"צ, שם.
6. א"ש (שם, פרק ו', עמ' 6-7, וכן הערה 36), מפרט את פרשת עסקי הפירמה Exim, אשר מאחוריה עמדו כמה מראשי עולי גרמניה בארץ-ישראל, כמו פליכס רוזנבלים ולאנדסברג.
7. מכתב של נוסבאום על שיחתו עם הופמן מ"20 באוקטובר 1933, א"צ S-7/84.
8. תזכירו של הופמן על ההעברה מ"30 באוקטובר 1933, א"צ S-7/84, עמ' 1-2.
9. ראה קרטר (מנהל המשרד הארצישראלי בברלין) למרגוליס, 17 באוקטובר 1933, א"צ S-7/84.
10. לווינזון ללאנדאואר, 24 באוקטובר 1933, א"צ, שם, עמ' 3.
11. רוזנבלים ללאנדאואר, 14 בנובמבר 1933, א"צ S-7/84.
12. עוד ב"16 באוקטובר 1933 הבריק המשרד הארצישראלי לבאנק אפ"ק בתל-אביב: "עד שכשיו הסכם ההעברה מתעכב, תיבעים עזרתכם המדינית". גם הקומיסיון שגבה הבאנק נראה לאנשי ברלין מוגזם. ראה קרטר למרגוליס, 17 באוקטובר 1933, א"צ S-7/84.
13. לדעתנו, אין לוותר עליך בטיפול בעניין זה בארץ-ישראל, גם לאחר שובו של הופמן, לא יתה זה מיותר אם תשגיח על כיצוע הסכם שהושג על-ידיך".
14. קרטר ללאנדאואר, 17 באוקטובר 1933, א"צ, שם.
15. ראה א"ש, שם, פרק ו', עמ' 1-3.
16. ראה א"צ Z-4/3434.
17. רוזנבלים למרסוס, 27 באוקטובר 1933, א"צ L-13/132, ורוזנבלים למוזס, 10 בנובמבר 1933, ארכיון וייצמן, שם הוא כותב, ש"כל השמועות על משאומתן בין וייצמן למוזס מוצעות מהאצבע ויש להכחישן בכל תוקף".
18. על פעולותיו של מוזס בברלין ראה בפרוט א"ש, שם, פרק ו', עמ' 3-6.
19. קרטר ללאנדאואר, 23 באוקטובר 1933, ולווינזון ללאנדאואר, 24 באוקטובר, א"צ S-7/84.
20. לווינזון ללאנדאואר, א"צ, 24 באוקטובר 1933, שם, עמ' 2.
21. ולא ברור כמה מונתו, שכן הודיע הפועל הציוני התפור לאחר הקונגרס מבלי שקיבל בסופר-שלידבר החלטה בעניין ההעברה (ראה ילקוט מורשת, י"ו, עמ' 132). לא מצאחי גם שום איזכור נוסף של החלטה התגלתה בעניין זה כפי שקובע זאת רוזנבלים.
22. רוזנבלים ללאנדאואר, 1 בינואר 1934, א"צ S-7/85.
23. לאנדאואר לרוזנבלים, 16 בינואר 1934, א"צ, שם.
24. תזכירו של הופמן על ההעברה מ"30 באוקטובר 1933, א"צ S-7/84.
25. "העברה" ל"פלטריי", 27 באוקטובר 1933, א"צ, שם. באותו יום הודיע על כך הופמן למיניסטרוין הכלכלה הגרמני, וכעבור יומיים לרייכסבאנק. א"צ, שם.
26. א"ש, שם, פרק ו', עמ' 8.
27. פינר, שם, עמ' 143. ראה גם לאנדאואר לרוזנבלים, 16 בינואר 1934, א"צ S-7/85.
28. לאנדאואר לרוזנבלים, שם. יש לזכור שהמחלקה הגרמנית היתה מחלקה אוטונומית כמעט לגמרי.
29. לאנדאואר כתב למשרד הארצישראלי בברלין, ש"שום הוראה אינה יוצאת מהבאנק או מחברת העברה מבלי שראה אותה קודם לכן". 25 בינואר 1934, א"צ, שם.
30. סעיף 7 של סיכום הישיבה שנערכה ב"1 בסברואר 1934, א"צ, שם.
31. שם, סעיף 10.
32. ראה קרטר למחלקה הגרמנית, 1 בסברואר 1934, א"צ, שם.
33. פעילות חרם בסדר גודל מקומי נמשכו בגרמניה, על אף התנגדות השלטונות הכלכליים, גם לאחר הפסקת החרם הכללי של ה"1 באפריל 1933, ובמשך רובה של שנת 1934.

- ראה: Genschel, *Die Verdrängung der Juden aus der Wirtschaft im Dritten Reich*, ע"פ 89-91.
33. "Nationalsozialistische Handels- und Gewerbeorganisation" (NS-Hago) לסקירותיו של אירגון נאצי זה ראה גנשל, שם, עמ' 63.
34. כך מסביר זאת מרכוס במכתבו ללאנדאואר מ"ד 22 במארכ 1934, א"צ S-7/85. על המגעים בין מיניסטרוני החוץ הגרמני למחלקת המדינה של ארה"ב בעניין המשפט הציבורי על גרמניה הנאצית שערך הקונגרס היהודי האמריקאי בניו יורק ב"ד במארכ 1934 ראה: Documents on German Foreign Policy, סדרה C, כרך II, ע"פ 565, 556, 552; וכן ב" Foreign Relations of the United States, 1934, כרך II, ע"פ 509-513.
35. "הארץ" מ"ד במארכ 1934 כותרת, "חרם על יהודי גרמניה", ושוב ב"ד 16 במארכ, ה"פלטין פוסט" מ"ה 16 במארכ, וב"ד 19 במארכ שוב כתב, "הארץ": "החרם על היהודים הולך ומתרחב. חברי מפלגת הנאצים נאלצים להבטיח בהן צדקם שלא יקנו מאת היהודים". גם ב"Juedische Rundschau" הופיעו ידיעות על פעולה זאת ב"ד 16 במארכ. מהפירסום המועט שהעתון נתן להן נראה, שהיא לא הייתה יוצאת דופן בשורת פעולות החרם הספוראדיות והמקומיות שאירעו לאחר החרם של ה"ו באפריל 1933 וגמשהו במקומות שונים בגרמניה.
36. מברק, "העברה" ל, "פלטין" מ"ד במארכ 1934: "ידיעת היום בעתונות על חידוש החרם גורמת אי שקט והסראנספר בסכנה. יש לצפות לביטול חומנות. בקשר הבורות מוסמכות שאין אפשר יהיה לפעול להרגעת הרוחות. הודיע לאורגהים" (התאחדות ציוני גרמניה), א"צ S-7/85.
37. דוד וייס (ממנהלי, "העברה") לקונסול גרמני, 16 במארכ 1934, א"צ S-25/9754.
38. מברק, "פלטין" ל, "העברה" מ"ד במארכ 1934, א"צ S-25/9754, ומכתבו של מרכוס, שניהל מטעם ה-ZVD את הדיונים עם פקיד מיניסטרוני החוץ הגרמני, ללאנדאואר מ"ד 22 במארכ 1934, א"צ S-7/85.
39. דו"ח של דוד על פגישתו עם הקונסול ב"ד 23 במארכ, א"צ, שם. הכחשות פורסמו בגרמניה גם בעתונות. ראה מאמר המערכת ב"ידיעה רונדשאו" מ"ד 23 במארכ, וכן (שם) הכחשה מטעם מיניסטרוני החוץ הגרמני.
40. מרגוליס ללאנדאואר, 25 במארכ 1934: "עוד לפני כן דנו בינינו לבין עצמנו בשאלה, האם אין אנו צריכים לתת לכך מצינו פירסום בעתונות, קודם כל כדי להשקיע בעזרתו את דעת הציבור, ושנית, כדי להביא לרושם, שסיום פעולת החרם בא הודות להתערבות מצד, העברה"י, א"צ S-7/85.
41. דו"ח של דוד על פגישותיו עם כלומנפלד ועם הופמן, 23 במארכ 1934, א"צ, שם.
42. נוסח המברק בחוץ פרטיכל הפגישת, א"צ, שם.
43. לאנדאואר ל, "העברה", 4 באפריל 1934, א"צ S-7/86.
44. ראה ילקוט מורשת, י"ו, עמ' 132.
45. ואמנם, כמושב זה של הוועד הפועל הציוני כמעט ולא עלה עניין ההעברה, פרט לליקוי, שהזכיר אותו בקיצור בהצעתו, וגם הוא התייחס בעיקר לפולמוס הפוליטי סביב ההסכם ולא לעצם העניין. ראה: מושב הוועד הפועל הציוני בירושלים, ניסן תרצ"ד, עמ' 79-80.
46. פרטיכל ישיבת מועצת, "העברה" ב"ד 23 באפריל 1934, עמ' 1, א"צ S-7/86.
47. א"צ, שם, עמ' 2.
48. "העברה" (חתום עלידי וייס ודוד) למחלקת הגרמנית של הסוכנות, 23 באפריל 1934, א"צ, שם.
49. בשולי מכתבה של, "העברה" רשם לאנדאואר לרוסין: "משלוח המכתב באופן רשמי מנוגד לתחלטה במועצה (בפרטיכל לא נזכרת איזו שהיא החלטה בקשר לכך, פרט לפניה לסוכנות - י.ג.), הודעתי בישיבה שההנהלה לא תוכל לקבל דרישה כזאת".

המדיניות הציונית והסכס ההעברה

50. לאנדאואר ל, "העברה", 13 במאי 1934, א"צ, שם.
51. ראה לאנדאואר לרופין, 5 בנובמבר 1933, א"צ S-7/88.
52. קפלו למנאטור, 25 באפריל 1934, א"צ S-7/86. על תוכניתו ותוכירו של מנאטור ראה לעיל עמ' 39.
53. מנאטור ל, "העברה", 29 באפריל 1934, א"צ, שם.
54. מנאטור לתברי הנהלת הסוכנות, 30 באפריל 1934, א"צ, שם. בהערות שוליים בגוף המכתב (שנכתבה כנראה בסוף מאי) כותב מנאטור לגרינברג: "אחרי שלא שמעתי שום דבר מחברי ההנהלה, ואחרי התייעצות עם שרתוק, נשלח התוכיר הפצורף למשרד הארצישראלי בברלין. ... ברור שעברו על המכתב גם רופין, לאנדאואר ואנשי, העברה".
55. ראה למשל מכתבו של סירני המלחה את טענותיו של ברין נגד הבאנק ו, "הנטיע" 10 בספטמבר 1933, א"צ S-7/84, או טענותיו של מרכוס נגד כוח במכתבו לרונבלט מ"9 בדצמבר 1933, א"צ L-13/132. ואשמותיו של מרכוס כנגד כוח נמשכו משך רובה של שנת 1934, עד שהעניין הגיע לבית דין כבוד (Ehrengericht) של ה-ZVfD, ועקב זאת נאלץ מרכוס לפרסם התנצלות, ובכך חוסל העניין. ראה פראנץ מאיר למנאטור, 26 בספטמבר 1934, א"צ S-7/87.
56. ליכטנשטיין ללאנדאואר, 7 בנובמבר 1933, א"צ S-7/93, עמ' 4.
57. לאנדאואר לרונבלט, 17 באוגוסט 1933, א"צ S-7/84.
58. מרגוליס ל, פלטרובי, א"צ S-7/89.
59. שטלינק וסירני למרכוס החקלאי והנהלת, ניר, נובמבר 1933, א"צ S-7/89. מרכוס ללאנדאואר, 17 בנובמבר 1933, א"צ S-7/84, עמ' 2. "ניר" זכתה בתמסך לטיפול מועדף באינטרסים שלת עלידי המשרד הארצישראלי ו, פלטרובי" מכמה סיבות: לחץ מארץ ישראל (לאנדאואר) ובגרמניה עצמה (שליחי תנועת העבודה), ולא במשט בגלל הציונות שגילו במשרד הארצישראלי כלפי, "הנוטע" בשל היחסים המשובשים עם כוח. ראה מרכוס ללאנדאואר, 14 בפברואר 1934, א"צ S-7/85, וכן קרמר ל, "העברה", 11 בינואר 1934, א"צ, שם.
60. ליכטנשטיין ללאנדאואר, 7 בנובמבר 1933, א"צ S-7/93, ע"פ 3-4.
61. ראה למשל הדו"ח של ישראל כוח להנהלה הציונית בלונדון על חברים שסמך שליח ה-Zentralausschuss, וילפריד ישראל, 29 ביוני 1933, א"צ S-25/9703.
62. ראה דו"ח (אנונימי) על המצב בגרמניה שהוגש למועקין ב"2 ביולי 1933, א"צ L-9/441.
63. ראה: C. Schleunes, *The Twisted Road to Auschwitz*, ע"פ 113-115; וכן גנשל, שם, ע"פ 87-88.
64. ראה: M. Wischnitzer, "Jewish Emigration from Germany, 1923-1938", in: *Jewish Social Studies*, Vol. II, 1940, pp. 26-28.
65. ניתוח של השינויים במצב הכלכלי בגרמניה ומשמעותם לגבי ההעברה בפרוס 1934 ראה בתוכירו של מרגוליס "Thesen fuer die Besprechung in Transferfragen", א"צ S-7/85, ע"פ 1-6.
66. מנאטור (מברלין) למחלקת הגרמנית של הסוכנות, 23 בדצמבר 1933, א"צ S-7/7, ע"פ 3-4.
67. ראה למשל גאונר של הארי סאקר בוועידת הפדראציה של ציוני בריטניה, 16 בדצמבר 1933, א"צ L-13/133-1.
68. על ההארכה סוכם פורטאליה רק ב"10 בינואר 1934 בפגישת בין הרטנשטיין לקרמר, ראה הדו"ח של קרמר ל, "העברה" על השיחה, 11 בינואר, א"צ S-7/85.
69. לאנדאואר לקרמר, 20 בדצמבר 1933, א"צ S-7/84, ושם חור על כך במכתבו לקרמר מ"24 בדצמבר, א"צ, שם. במכתב שני זה מצביע לאנדאואר על מגמת המוסדות בארץ ישראל להשיג למשרד הארצישראלי עמדת מוטופול על הטיפול בעולים המנצלים את הסכס ההעברה, ועלידי כך לגרול את השותפים האחרים ב, פלטרובי. את הדרך

- לכך היא לאנדרואר כבר במכתבו להרשנשטיין מ־17 באוגוסט 1933. למרות שהוא מודת כי לא נתגלו מקרים של ניצול לרעה של הסכם ההעברה על־ידי מהגרים (כלומר, ניצולו להעברת כספים לארצות אחרות במקום לארץ־ישראל), הוא חובע במכתבו ממיניסטריון־הכלכלה לדווש מכל אדם הרוצה להעביר את כספו אישור מטעם המשרד הארצישראלי, שיאמת כי אמנם האיש שולח לארץ־ישראל, על־ידי כך היתה משגת תלות של כל המעבירים במשרד הארצישראלי. לאנדרואר שוב חוזר על דרישה זו לקראת המשאומתן על הארכת ההסכם.
70. לאנדרואר להרשנשטיין, 17 באוגוסט 1933, אי"צ S-7/84.
71. לאנדרואר למשרד הארצישראלי בברלין, 25 בינואר 1934, אי"צ S-7/85.
72. סנאטור לוויצמן, 4 באוקטובר 1933, אי"צ S-49/419, ע"צ 1-2.
73. שם, עמ' 4.
74. על תוכנית נסיעה זו כתב כבר באוקטובר, סמוך לשובו לארץ, לוויצמן ולליאב בן. ראה מכתביו אליהם בא"צ, שם, וראה מכתביו של רופין ל־ZVID ולוועד המרכזי מ־30 בנובמבר 1933, אי"צ S-7/7. סנאטור יצא תחילה ללונדון, והגיע לברלין ב־22 בדצמבר. ראה מכתבו למחלקת הגרמנית מ־23 בדצמבר, בו הוא מדווח על מפעיו בלונדון ועל התרשמויותיו הראשונות מהמצב בגרמניה, אי"צ S-7/7.
75. ראה לפיל ע"צ 59-60.
76. סנאטור ללאנדרואר, 30 בדצמבר 1933, אי"צ S-7/11.
77. סנאטור לרופין, 11 בינואר 1934, אי"צ, שם.
78. סנאטור לשליכס וארכבורג, 28 בפברואר 1934, אי"צ, שם.
79. במכתב לרוזנבלט (15 בינואר 1934, אי"צ S-7/4) מבקש ממנו סנאטור לארגן לו פגישה עם וייצמן כדי לדון אתו ב„השתתפות היהדות הגרמנית במפעלים כלכליים בארץ־ישראל, בארגונת של השתתפות כזאת וכעמדת הממשלה הגרמנית כלפיה, בהתאמת המחלקה הגרמנית של הסיכנות לתפקיד כזה ובהלואה שתגויס בגרמניה על־ידי הסוכנות“.
80. פרוייקט זה הקיף שטח נרחב הרבה יותר מעסק החולה וכלל קרקעות בנוון ובצמק הבטיחה שממזרח לכינרת, והעסיק את וייצמן במידה מרובה בשנת 1933/4, במגעים מדיניים שנועדו להשיג את הסכמת ממשלות צרפת ובריטניה לעיסקה. ראה מכתבו של רוזנבלט לרופין מ־2 באוקטובר 1933, אי"צ S-7/4.
81. סנאטור לרופין, 27 בדצמבר 1933, אי"צ S-7/84. יחד עם סנאטור פעל בגרמניה גם שקולניק בעניין פרוייקט החולה. במכתבו לסנאטור מ־7 בינואר 1934 (אי"צ S-49/377), בו משיב רופין למכתבים שונים של סנאטור אליו מסוף דצמבר 1933, אין הוא מתייחס כלל למכתב זה.
82. סנאטור לרופין, 7 בינואר 1934, אי"צ S-25/9809.
83. רופין לסנאטור, 23 בינואר 1934, אי"צ S-7/85.
84. פריטל השיח בן סנאטור להרשנשטיין והיינצה ב־8 בינואר 1934, אי"צ S-7/85. פגישה נוספת במיניסטריון־הכלכלה, שדנה יותר בפרטים טכניים, התקיימה בראשית פברואר, וסנאטור מזכיר אותה במכתבו לרופין מ־11 בפברואר 1934 (אי"צ S-7/11). מרכוס (במכתב לאנדרואר מ־14 בפברואר, אי"צ S-7/85) מזכיר פגישה נוספת ב־12 בפברואר, בהנהלת הסוכנות בירושלים היה ידוע כבר בסוף ינואר על משאומתן שמנהל סנאטור עם מיניסטריון־הכלכלה. ראה פתק בכתב־ידו של קפלן לרופין מ־22 בינואר 1934, בו הוא כותב: „לא הבינתי היטב את תוכן המשאומתן עם המיניסטריון. אך סנאטור חושב להינצל מהצפת השוק הארצישראלי בסחורה גרמנית ז“, אי"צ S-7/11. בעקבות פגישותיו של סנאטור בברלין צויין בהתכתבות גרמנית פנימית, של „הסכם הופיין“ היו תוצאות פוליטיות שעלו בחשיבות בהרבה על משמעותו הכלכלית. ראה בן־אלישר, שם, עמ' 93.
85. סנאטור לרופין, 11 בינואר 1934, אי"צ S-7/11.

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

86. תירשומת של סנאטור על שיחתו עם שמידט-רלקה ממיניסטריין-החץ ב"5 במארס 1934, א"צ, שם.
87. כך לפחות התרשם סנאטור. ראה מכתבו לפליכס וארבורג מ"28 בפברואר 1934, א"צ, שם.
88. על פגישתו עם וארבורג כתב ללאנדאואר ב"12 בפברואר 1934, א"צ, שם. ראה שם גם תפק תוכירו לואן דן פורטן.
89. סנאטור לרופין, 11 בינואר 19 בפברואר 1934, א"צ, שם.
90. מרגוליס בתוכירו "Thesen fuer die Besprechung in Transferfragen", עמ' 7, א"צ S-7/85.
91. שם, עמ' 8.
92. דו"ח של קרטר על שיחתו עם הרטנשטיין ב"10 בינואר 1934, א"צ, שם.
93. כך מסתבר ממה שנכתב מרכוס ללאנדאואר ב"25 בינואר 1934 (א"צ, שם) על צמדתו של הרטנשטיין. מרכוס כותב גם על נסיון, שלא מצאנו לו עדות נוספת, של בלומנפלד לשכנע מקידי מיניסטריין גרמני אחר (מבראה מיניסטריין-החץ) לשחרר את שני החשבוניות מהשלום מטבע זר. אולי כוונתו לפגישה המשותפת לבלומנפלד ולו עם שמידט-רלקה ממיניסטריין-החץ, עליה הוא כותב גם ללאנדאואר ברטוים (14 בפברואר 1934, א"צ, שם).
94. סנאטור ללאנדאואר, 23 בינואר 1934, א"צ S-49/377.
95. דו"ח של מרכוס על שיחתו ממיניסטריינים הגרמניים לרגל חידוש הסכם ההעברה, 14 בפברואר 1934, א"צ S-7/85, עמ' 3.
96. מיניסטריין-החץ הגרמני ביצע את ההעברה גם בדיונים בחבר הלאומים, לפני שגרמניה פרשה ממנו. כך למשל דרשו הגרמנים בוויכוח בחבר הלאומים בשאלת הפליטים להוציא את ארץ-ישראל מכלל הוויכוח, מפני שעל כך סתנהל משאומתן מיוחד. ראה ידיעה ב"הארץ", 3 באוקטובר 1933.
97. שווייארל ל"פלטרין", 13 בפברואר 1934 (מכתב מיניסטריין-הכלכלה מס' 15278), וכן מרכוס ללאנדאואר, 14 בפברואר 1934, א"צ, שם.
98. ראה התירשומת של סנאטור על השיחה, א"צ S-7/11.
99. דרישת זו הסתמכה על תקדים שנוצר באוקטובר 1933, כאשר נחתם הסכם העברה פרטי בין חברת Exim, שמאחוריה עמדו כמה מראשי התאחדות עלי גרמניה בארץ-ישראל, לבין מיניסטריין-הכלכלה הגרמני, בו קיבלו הגרמנים 40% מהסכומים המועברים במטבע זר. הסכם זה נחתם על-ידי הצד היהודי מתוך תחושת דחיפות הכעיה, ששכנה כבר בתחילת 1934.
100. מרכוס ללאנדאואר, 14 בפברואר 1934, א"צ S-7/85.
101. סנאטור לסימון מארקס, 22 באפריל 1934, א"צ S-7/86.
102. תוכיר של סנאטור על המצב בגרמניה, א"צ S-7/93.
103. סנאטור לקרטר, 11 במאי 1934, א"צ S-7/7. שיחתו אלו עם הרשויות הגרמניות תוזכרו על-ידו גם במכתבו לפליכס וארבורג מ"28 בפברואר 1934, א"צ S-7/11.
104. סנאטור ללאנדאואר, 12 בפברואר 1934, א"צ, שם.
105. בהערה בשולי מכתבו של סנאטור לרופין מ"11 בינואר 1934 (א"צ, שם) רשם גרינבוים: "אינני חושב שיכולים אנו להיכנס לשד חווה אחד של טראנספר", וכן ראה הפתק של קפלן לרופין מ"22 בינואר, צוטט בהערה 84.
106. ראה למשל פעמים רבות הדגשה כזאת במכתבו לרופין מ"11 בינואר 1934, א"צ, שם.
107. א"צ S-7/86, בנותרת: "Vorschlaege zu einem Memorandum an das RWM in der Transfer Frage".
108. סנאטור לרופין, 17 באפריל 1934, א"צ, שם.
109. התוכיר מופיע בא"צ, שם, כנספה למכתבו הנ"ל של סנאטור לרופין.

110. מנאטור לרוסין, 30 באפריל 1934, אי"צ, שם. על מפעיו קודם לכן בגרמניה בנושא זה ראה סכתבו לרוסין מ"ד במאוס 1934, אי"צ S-7/11.
111. תזכיר של מנאטור על ח"ח Studiengesellschaft, יוני 1934, אי"צ S-7/8.
112. מנאטור לרוסין, 30 באפריל 1934, אי"צ S-7/86.
113. מנאטור למזס, 5 ביוני 1934, אי"צ S-7/8.
114. המשרד הארצישראלי (מרכוס) ו"פלטריו" (ברטן) למיניסטריון הכלכלה, 19 באפריל 1934, אי"צ S-7/86, ושם גם פירוט נרחב של תנאי ההסכם.
115. מנאטור, בתזכיר לרוסין מ"ד בדצמבר 1934 (אי"צ S-7/192), מתאר את השתלשלות פרשת מעמדה של "הנוטע". לדבריו נודע לו וללאנדאואר על המיכסה הגבוהה שתוכננה לה רק בשלב מאוחר של הדיונים על כך. תמונה שונה מתקבלת מסכתבו לרוזנבלים מ-17 ביוני 1934, אי"צ S-53/1561 III. בשלב זה כבר היה ידוע לו על חלוקת המיכסות, ותוא מפרט במכתב את כל מערכת השיקולים שהנחתה אותה. "הנוטע" אמנם הפעילה לחץ על "העברה" כאשר כותב מידע באפריל את פעילותו בברלין. ראה מרכוס לסנאטור, 16 ביולי 1934, אי"צ L-13/132.
116. סקולניק ל"גיר", 19 ביוני 1934, אי"צ S-53/1561 III. לא היתה זו הפעם הראשונה בה ניסה סקולניק להפעיל לחצים מגרמניה על קבלת החלטות בארץ-ישראל. עוד בסברואר 1934 לחץ לשלוח שוב את לאנדאואר לברלין על מנת שירכז את הפעולה הציונית שם, שיסום שלא הסתדר עם העסקנים האחרים. ראה "גיר" ללאנדאואר, 1 במאוס 1934, אי"צ S-7/7.
117. "גיר" לקפלן, 25 ביוני 1934, אי"צ S-7/89. נוסף לכך העלתה, "גיר" את הטענה, שבאופן עצמאי היא יכולה לגייס הלוואות גדולות בגרמניה, אולם מיכסת ההעברה שנקבעה לה מגבילה אותה. בדיקה עניינית של טענה זו מחייבת מחקר כלכלי שאין באפשרותי להיכנס אליו כאן, אך התרשמותי מההתכתבויות היא, שאמנם פעלה, "גיר" לחשיג הלוואות כאלה בגרמניה, אך בשלב קביעת המיכסות לא היתה יכולה להצביע על שום עיסקה גמורה. גם בתסכם הראשון תבעה לעצמה, "גיר" מיכסה מנופחת שאחרי-כך לא היתה מסוגלת לממש אותה. ראה סכתבו של ליכטנשטיין ללאנדאואר מ"ד בטבמבר 1933, אי"צ S-7/93.
118. קפלן ל"גיר", 3 ביולי 1934, אי"צ S-53/1561 III, וראה בהקשר זה את מבדקי הקקיל ל"פלטריו" ולי"ד ZvD מ"ד 27 ביוני 1934, אי"צ, שם.
119. מנאטור לרוזנבלים, 17 ביוני 1934, אי"צ S-7/5.
120. רוזנבלים לסנאטור, 3 ביולי 1934, אי"צ, שם.
121. את פרטיכל הפגישה שנערכה בלשכתו של רוסין בראשית יולי 1934 בהשתתפות לאנדאואר, מנאטור, קפלן, רוסין ומרגוליס לא מצאתי, אולם גם לאנדאואר וגם מרגוליס מוזכרים אותה כמה פעמים ב"מלחמת המכתבים" שהתנהלה ביניהם במרוצת יולי 1934.
122. לאנדאואר למרכוס, 8 ביולי 1934, אי"צ S-7/86.
123. תזכיר של לאנדאואר לסנאטור, קפלן, רוסין ובלומנפלד, 27-29 ביולי 1934, אי"צ, שם, עמ' 1.
124. מוזס ביטל את ערכן של טענות לאנדאואר. לדבריו הוא שימש נציג משפטי של "הנוטע", ולא ייצג אותה בשום מובן עסקי. מחימונה של "הנוטע" נראתה לו מעל לכל ספק, ולדבריו לא היתה שום הוכחה לטענה שהיא פוגעת בלקוחותיה, אותה ניסה להעלות לאנדאואר. במידה שהתעוררו חילוקי-דעות בין "הנוטע" לבין מוסדות ציוניים, טען מוזס שהוא נמנע מכל פעולה למען "הנוטע" כדי שלא לעמוד במצב של קונפליקט בין אינטרסים מנוגדים שעליו כאילו לייצגם. את טענותיו של לאנדאואר הוא מייחס ליהם כלפי העמדה הפוליטית של החוגים העומדים מאחורי "הנוטע". ראה מוזס לסנאטור, 5 ביולי 1934, אי"צ, שם. למרות זאת היתה קבוצה בהנהגת ציוני גרמניה שהסתייגה מקשרי מוזס עם "הנוטע" וראתה בהם גורם מזיק. "שאלת הנוטע

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

- מחייפה מחדש משום שמוסם ממלא תפקיד פעיל עבורה, כתב מרכוס לסנאטור ב"ד ביולי 1934, אי"צ L-13/132.
125. תזכירו של לאנדאואר מ"ד ביולי 1934, אי"צ S-7/86, עמ' 4.
126. מרגוליס לרוסין, 17 ביולי 1934, אי"צ S-7/86, עמ' 3-5.
127. הופיין לרוסין, 17 ביולי 1934, אי"צ, שם.
128. סנאטור להופיין, 24 ביולי 1934, אי"צ, שם, ותשובתו של הופיין לסנאטור ב"ד ביולי ולרוסין ב"ד 29 ביולי 1934, אי"צ, שם.
129. מרכוס ללאנדאואר, 18 ביולי 1934, אי"צ, שם.
130. מרכוס לסנאטור, 16 ביולי 1934, אי"צ L-13/132, ותשובתו של סנאטור מ"ד באוגוסט 1934, אי"צ S-7/87.
131. מרכוס לרוזנבלט, 24 ביולי 1934, אי"צ L-13/132 (הערה בכ"י בשולי המכתב).
132. מרכוס לסנאטור, 7 באוגוסט 1934, אי"צ S-7/87, ברוח דומה כתוב גם מכתבו ללאנדאואר בעניינים אלה, 1 בספטמבר 1934, אי"צ, שם.
133. מברק, "פלטריו" ל"העברה" מ"ד ביולי 1934, אי"צ S-53/1561 III.
134. DEV. A. 30583/34, תזכיר פנימי של מיניסטרויך הכלכלה הגרמני מ"ד 11 באוגוסט 1934. תפתקו בא"צ S-7/87.
135. מרכוס לסנאטור, 7 באוגוסט 1934, אי"צ, שם.
136. בתזכירו לרוסין מ"ד 17 בדצמבר 1934 (אי"צ S-7/192) מפרט סנאטור את הרקע למחלוקת חדשה זו, שהיתה קשורה בוויכוחים על ההעברה העצמית של החברות בסיסגרת מינסות חשבון ב' (העברת סחורות שנקנו לשימושן הן) ובהקמת "המרכז למען הטראנספרי" באמצעותו נישתה "העברה" למשך לקוחות על-ידי מתן הטבות מיוחדות, וכל זה בשיתוף עם "הנוטע". עקב זאת דרש גם נוש הקק"ל את הזכות להפיץ סחורות גרמניות, ולא הסתפק בהעברה לתצרוכת עצמית בלבד. לגבי פרישה נתניה ראה גם סנאטור למוס, 19 בדצמבר 1934, אי"צ, שם.
137. בהודמניות שונות טען מרגוליס, שלא הוא שיצר את מעמדה המיוחד של "הנוטע", אלא הוא מצא אותו כזה עם בנייתו להעברה.
138. רוסין וסנאטור להופיין, 28 בנובמבר 1934, אי"צ S-53/1561 III, גם במכתב דג"ל למוס טען סנאטור, שעל-ידי ההעברה מרחיקת-הלכת של "הנוטע" נוצר מצב שאין לסבול אותו לאורך זמן.
139. פריטכל ורשיבת, שהתקיימה ב"ד בינואר 1935, בא"צ S-7/192.
140. רוברט וולטש טען, שהתגיון בהשקפתי לבדו אינו מספיק. מוכרחים לקחת בחשבון גם מקרים שאין להם ולהגיון ולא כלום, ואשר משמעותם היא, שהסיכנות כנראה לא תוכל לקחת על עצמה אחריות גדולה כזאת, היות ועליה להתחשב בסיכנות של התמוגים היהודיים, וזאת, מעבר לכל הגיון, מכוננת כנגד הטראנספרי. אני מאמין שלהשקפתו של וולטש יש בסיס רציני. ...וגם לדעתי תהיה כנראה צורת פשרה חייבת להסצא, דברי הופיין, שם, עמ' 4.
141. שם, עמ' 7, ובדעה זו תמך גם סנאטור (שם, עמ' 12).
142. שם, ע"צ 7-10.
143. ראה לעיל ע' 46.
144. ראה לעיל ע' 46.
145. פריטכל ורשיבת, שם, עמ' 10-12.
146. דברי רוסין, שם, עמ' 18.
147. לאנדאואר (מברלין) לסנאטור, 28 בינואר 1935, אי"צ S-7/192.
148. לאנדאואר להופיין, 22 במרץ 1935, אי"צ S-25/9610.
149. ראה בהרחבה על כך אצל: א. מרגוליס, התנועה הפוליטית של הארגונים היהודיים בגרמניה למשטר הנאצי.

150. ראה על כך אצל ישראלי, שם. נראה שגם וייצמן בלונדון וגם המחלקת הגרמנית בירושלים לא העריכו במיוחד את מקומה של ה-ZVHD במסגרת פעולותיהם, כפי שניתן להבין מתלונות של מזוס, עליתן מספר רחובלים במכתבו ללאנדאואר מ'3 ביולי 1934, א"צ S-7/5.
151. מאיר ללאנדאואר, סנאטור וקוהן, 22 במאי 1935, א"צ S-7/175.
152. סנאטור למזוס ולמאיר, 12 ביוני 1935, א"צ S-7/176.

לפרק ח

1. לפי עדותו של מרגוליס בפני ועדת התעברה של הקונגרס ה'י"ט (א"צ S-7/178), היה לו חלק בהשגת הסדר זה, שהושג באמצעות מיניסטריון המושבות הבריטי.
2. דו"ח של מרכוס על שיתותיו עם פקידים גרמניים, ומכתבו ללאנדאואר, שניהם מ'14 בפברואר 1934, א"צ S-7/85.
3. מצוטט במכתב חברה, "העברה" להנהלת המסכנות, 23 באפריל 1934, א"צ S-7/86.
4. מברק של ברסן ל"העברה", 24 במאי 1934, א"צ, שם.
5. שווייארל לקרמר, מכתב המשרד למסכנע זר מס' 21299/34, 23 ביוני 1934. העתקי בא"צ, שם.
7. לאנדאואר לקפלן, 29 ביוני 1934, א"צ S-53/1561, ובעיקר ההערות במתבירו של לאנדאואר בשולי המכתב.
8. על הדיונים עם וייצמן כותב מרכוס מלונדון לסנאטור ב'16 ביולי ולמרגוליס ב'17 ביולי 1934, א"צ L-13/132.
9. מרכוס לרחובלים, 20 ביולי 1934, א"צ L-13/132.
10. ראה לעיל, עמ' 49. מוסח סיכום הישיבה במכתבו של וויסין לפוחל מ'20 באוגוסט 1934, א"צ S-7/87.
11. ברסן ל"העברה", 5 בספטמבר 1934, א"צ, שם.
12. ראה שלוינס, שם, ע"ע 137–141.
13. תזכיר של סנאטור בשאלת עליית בעלי ההון הגרמניה לארץ-ישראל, מאי 1935, א"צ S-25/9810.
14. מרגוליס ל"פלטריו", 19 בפברואר 1935, א"צ S-7/174.
15. מרגוליס ל"פלטריו", 12 במרץ 1935, א"צ, שם, עמ' 6.
16. שם, עמ' 5. נראה כי מרגוליס נחמס בעניין המשלחת לאופטימיוס מוסר, בו הדביק גם את הציונים הגרמניים, וכי בהנהלת המסכנות לא היו שותפים לאופטימיוס זה, מכל מקום, את כל הקטע במכתבו של מרגוליס הון בעניין המשלחת, בהרכבה ובמטרותיה, סימן דושיין בקר עם סימן שאלה גדול.
17. ראה הערה של דויד על ביקורו בגרמניה, 6 במרץ 1935, א"צ, שם.
18. "ניהול משאומתן ביניים לפני בואה של המשלחת איננו מעשי, כי כל הסדר חדש, אף זמני, דורש החלטה של שאכט", מוזס ל"העברה", 15 במרץ 1935, א"צ, שם.
19. על הפעילות במצרים ובארצות אחרות במזרח התיכון ראה ע"ע 62–68.
20. מרכוס ללאנדאואר, 1 במרץ 1935, א"צ S-7/174.
21. "בהסכמה עם ברוצקי ולוקר אנו מייצעים שבינתיים לא להזכיר את שאלת 1000 הלישים, כדי למנוע פאניקה ותוצאות בלתי-נעימות. אם עובדות היוודענה, נסה להשקיע את הציבור בהזכיר מנעים עם המשלחת", מוזס ל"העברה", 13 במרץ 1935, א"צ, שם.
22. ביתר הרחבה על היקף התכנית זו ראה במצע שכתב מוזס לקראת שיתותיו עם ברוצקי ועם לוקר בלונדון, 13 במרץ 1935, א"צ S-7/200.
23. מוזס להוסיין, 15 במרץ 1935, א"צ S-7/174.

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

24. מוזס ל. העברה, 26 במארס 1935, אי"צ S-7/174. בעניין חברת החשמל היה על מוזס להתגבר על התנגדותו של רוטנברג. ראה מכתבו הנ"ל להופיין, ומכתבו לברל כצנלסון מ־29 במאי 1935, אי"צ S-7/175. לא רק מוזס, אלא גם זינגמונט ואסטרמאן העלת הצעה למשוך למאסזי הרחבת ההעברה את ממשלת המאנדאט. דיונים שנערכו בעניין זה בהשתתפות וייצמן, סנאטור, הופיין ולאנדאואר, הגיעו למסקנה שלילית. (סנאטור לוואסרמאן, 19 באפריל 1935, אי"צ S-7/174).
25. פתק בכתב יד של לאנדאואר לשרתוק, 23 במארס 1935, אי"צ S-25/9810. (העברית — לאנדאואר).
26. התאחדות עולי גרמניה למחלקת המדיניות של המוכנות, 14 באפריל 1935, אי"צ שם. בשולי המכתב הערה של לאנדאואר לשרתוק: „הסכמתי עם ברודצקי, שעוד לפני צאתו מן הארץ ידברו בישיבת ההנהלה על אודות שליחות לגרמניה לנהל משאומתן בשאלת 1000 הלא"י".
27. התאחדות עולי גרמניה לחברי הנהלת המוכנות, 5 במאי 1935, אי"צ שם.
28. ראה החלטת הוועדה המדינית של התאחדות עולי גרמניה מ־20 במאי 1935, אי"צ S-7/175.
29. לאנדאואר למוזס, 23 באפריל 1935, אי"צ S-7/174.
30. הריצין הועלה על ידי סנאטור בתזכיר מראשית מאי 1935, אי"צ S-25/9810. ראש מחלקת העליה של ממשלת המאנדאט, מילס, אמנם ביקר ביוני 1935 בגרמניה ודן שם עם השלטונות על הסדר שאלת ה"Vorzeigegeld".
31. פריטיכל השיחה בין מרכוס וברטן לבין רייכסבאנקראט אנדרס, 8 במאי 1935, אי"צ S-7/175.
32. רונגבליט למוזס, 13 במאי 1935, אי"צ שם.
33. רונגבליט לווייצמן, 18 במאי 1935, אי"צ S-25/9810.
34. בפגישה השתתפו: וייצמן, סוקולוב, לוקר, לאסקי, לורד מלצ'ס, סאקר, שיף, איסטוריק.
35. הקו הזה של סאקר לא היה חדש, וכבר בדצמבר 1933 הוא טען נגד תמיכה מוגזמת ביהדות הגרמנית, שלדעתו צריכה היתה להדק את החגורה, לשאת את עצמה ולפתור את בעיותיה בעיקר בכוחה ורא. ראה דבריו בוועידת המדיניות הציונית במרישניא, אי"צ L-18/133-I.
36. דרי"ת של מוזס על ביקורו בלונדון, 28 במאי 1935, אי"צ S-7/175.
37. מוזס ללאנדאואר, 29 במאי 1935, אי"צ S-7/176.
38. מוזס לברל כצנלסון, 29 במאי 1935, אי"צ S-7/175.
39. תזכיר של לאנדאואר לברודצקי, 25 באוגוסט 1935, אי"צ S-7/178.
40. דרי"ת של מרגוליס על שיחתו עם מילס, 27 ביוני 1935, אי"צ S-7/176, ותזכירו הנ"ל של לאנדאואר לברודצקי.
41. ראה למשל, „הארץ" מ־28 רצ"ב באוגוסט 1933, ו„ג'ואיש כרוניקל" מ־1 בספטמבר 1933.
42. ב„הארץ" מ־3 בספטמבר 1933 הופיעה ידיעה בכתורת „להסכם עם גרמניה עיד תפוחי הזהב" בלשון זו: „סודיעים לנו מבאנק אנגלופלשתיתגה בע"מ, שלפי הידיעות שנחשבו אצלם לא השתתף דיר גיאריג הלפרן או מישהו אחר בשם הבאנק בשום משא ומתן עם הממשלה הגרמנית בקשר עם הסכם למכירת תפוחי זהב ארצישראליים כנגד אימוציה של סחורות גרמניות, אשר עליו תודיעו בעתונות".
43. „הארץ", 6 באוקטובר 1933.
44. וייצמן ללואי ליפסקי, 19 באוקטובר 1933, ארכיון וייצמן. וייצמן למוריס רוטנברג, באותו תאריך, שם.
45. מושב הוועד הסועל הציוני בירושלים, תרצ"ד, ע"פ 79–80.
46. פריטיכל הוועידה, עמ' 83.
47. 23 באפריל 1934, אי"צ S-7/86.

48. מרכוס (במכתבו לסנאטור מ"ט 16 ביולי 1934, אי"צ L-13/132) מזכיר דיונים של הפרדסנים, בהשתתפות מרגוליס, עם הקונסול הגרמני בארץ-ישראל.
49. ראה בטלגרם, שם, עמ' 46; וארבה, שם, ע"פ 70-71.
50. סנאטור לרוזנבלט, 17 ביוני 1934, אי"צ S-53/1561 III.
51. דו"ח של מרכוס על המשאומתן עם השלטונות הגרמניים בעניין יצוא התפוזים מארץ-ישראל לגרמניה, 22 בינואר 1935, אי"צ S-7/193. הדו"ח מוג כסודי, ונועד לחברי הנהלת הסוכנות בלבד. הוא נמסר ללאנדאואר בשם ביקורו בברלין בראשית 1935, הובא על-ידי לארץ, ונקרא כאן על-ידי שרתוק, רופין, סנאטור וקפלן.
52. מרכוס (בדו"ח הג'ל) מונה בהם את רוקח, פולני, שטאהל, אלמן וקובץ, ומאחר יותר העטרפו אליהם טולקובסקי וברסלאואר.
53. אי"צ, שם, עמ' 2. בדו"ח זה מנסה מרכוס למעט את חלקה של "פלטריו" במשאומתן, והוא מתאר אותו כתפקיד של משקיף פאסיבי בלבד. הסיבה לכך קשורה בחדאי בתגובה הציבורית השלילית לדיונים אלה, שבאה כבר לידי ביטוי בינואר 1935. בספטמבר 1934 הוא עדיין התבטא ברוח שונה לגמרי על חלקה של "פלטריו" בהשגת ההסכם, ובמכתב ללאנדאואר מ"ט 14 בספטמבר הוא כותב: "קיומו של הסכם הטראנספר נגרם כאן תרומה חשובה להשגת הסדר להמשך יבוא התפוזים לגרמניה אשר עליו דנו כאן מזה שבועות. בכך נראה מחדש שיכו של הטראנספר למשק הארץ-ישראלי, הפעם מכיוון שונה. מלבד זאת תבענו לכך שעסקי קמפנסאציה עבור התפוזים אינם יכולים להיעשות עם ארץ-ישראל, כך שהטראנספר מוגן מפני קאטאסטרופה". אי"צ S-7/87. מאחר יותר כתב אותו מרכוס ש"פלטריו" העשירה על שלטונות הרייך בצורה יוצאת מן הכלל לטובת הפרדסנים" (דו"ח של מרכוס על מצב המשאומתן בעניין התפוזים, 25 באוגוסט 1935, אי"צ S-7/193).
54. דו"ח של הופין בישיבת הוועד המנהל של "העברה" ב"ט 31 בינואר 1935, אי"צ S-7/193.
55. סאאלהיימר למיניסטרויה הכלכלה הגרמני, 23 באוגוסט 1934, אי"צ, שם.
56. דו"ח של סאאלהיימר על מצב המשאומתן, 1 בספטמבר 1934, אי"צ, שם.
57. נוסח ההסכם במכתב Landesfinanzamt בראסבורג לפירמה מ. מ. וארבורג ושות' מ"ט 11 באוקטובר 1934, אי"צ Z-4/3434.
58. ראה, "הארץ" מ"ט 22 בנובמבר 1934, ידיעה כמותרת: "גרמניה אינה מקבלת תפוזי ארץ-ישראל. המרים נמשך - בינתיים לא ישלח שום פרי", עמ' 5.
59. הדו"ח של מרכוס מ"ט 22 בינואר 1935, אי"צ S-7/193, ע"פ 3-5.
60. הופין ללוקר, 8 בנובמבר 1934, אי"צ Z-4/3434.
61. Landesfinanzamt בראסבורג לפירמה וארבורג, 3 בינואר 1935, אי"צ S-7/193.
62. מרכוס למרגוליס, 10 בינואר 1935, אי"צ S-7/192.
63. בשולי מכתבו הג'ל של מרכוס למרגוליס כתב קפלן לסנאטור ב"ט 30 בינואר: "המרים של מ. כהן מחייב בירור נוסף בינינו".
64. לאנדאואר לסנאטור, 16 בינואר 1935, אי"צ S-7/193.
65. לאנדאואר לסנאטור, 28 בינואר 1935, אי"צ S-7/192.
66. פרטיכל ישיבת הוועד המנהל של "העברה", 31 בינואר 1935, אי"צ S-7/193.
67. פרטיכל הישיבה, שנערכה ב"ט 13 במרץ 1935, אי"צ S-25/9755.
68. סנאטור ל"העברה", 25 ביוני 1935, אי"צ S-7/176.
69. פרטיכל הישיבה, שהתקיימה ב"ט 8 ביולי 1935, אי"צ S-25/9754.
70. אי"צ, שם, עמ' 12.
71. לאנדאואר לחברי הנהלת הסוכנות, 12 ביולי 1935, אי"צ, שם.
72. שרתוק למרכוס פרי ההדר, 21 ביולי 1935, אי"צ S-25/9810.
73. לאנדאואר לשרתוק, 27 באוגוסט 1935, אי"צ S-25/9754.
74. מצב המשאומתן על התפוזים בברלין, דו"ח של מרכוס, 25 באוגוסט 1935, אי"צ S-7/193.

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

75. ראה לעיל ע"ע 60.
76. דו"ח של מרגוליס על הדיונים עם הפרדסנים בעקבות הקונגרס הציוני ה-16, 6 בספטמבר 1935, א"צ S-7/178.
77. סנאטור ל"העברה", 29 באוגוסט 1934, א"צ S-7/194. בתיק זה מופיעים המסמכים העוסקים בכל עניין העברת תשלומי הפנסיות.
78. התייחס להעברת סמטי הקרן הקיימת ניתן עוד בקיץ 1933. ראה ישראלי, שם, עמ' 163.
79. לאנדאואר לקפלן, 16 באפריל 1935, א"צ S-7/174.
80. פראנץ מאייר לטראוב ווייס (נציגי הקרנות בבולין), 3 במאי 1935, א"צ S-7/175.
81. קפלן לסנאטור, 16 ביוני 1935, א"צ S-7/176, ועוד קודם לכן מרכוס לסנאטור, 27 במאי 1935, א"צ S-7/175.
82. ראה לאנדאואר לקפלן, 13 ביוני 1935, ובעיקר קפלן למרגוליס, 17 ביוני 1935, א"צ S-7/176.
83. קפלן לסנאטור, 8 ביולי 1935, א"צ S-7/177.
84. הקונסול הגרמני בארץ-ישראל היה שותף למסקנות אלה, והמליץ בפני מיניסטרויון החוץ הגרמני להיענות להצעות. ראה ישראלי, שם, ע"ע 169-170.
85. מרכוס לסנאטור, 16 ביולי 1934, א"צ L-13/132.
86. סנאטור לרוזנבלט, 17 ביוני 1934, א"צ S-53/1561 III.
87. מברק, פלטריוי ל"העברה" מ"צ ביולי 1934, א"צ שם: "Ausdehnung Abkommen : Syrien zunachst fuer Stabeisen Eisentraeger 50.000 Palpounds Roehren 10.000 genehmigt".
88. פתק בכת"י של קפלן ללאנדאואר, 12 בספטמבר 1934, א"צ S-7/87. עוד בשולי המברק הנ"ל של "פלטריוי המודיע על הסכם העיסקה הסורית רשם קפלן לבן-טוריון (4 באוגוסט) ש"העניין מחייב פעם בירור רציני".
89. "העברה" לקפלן, 1 באוגוסט 1934, א"צ S-53/1561 III.
90. מברק של סנאטור לווייס (בבאגראד), 25 בספטמבר 1934, א"צ S-7/87 : "View ap- prehensions Kaplan and general considerations please abstain any definite arrangements".
91. סנאטור לווייס, 26 בספטמבר 1934, א"צ S-7/87.
92. התסדר עם I.C.I. נוסר כבר במכתבו הנ"ל של סנאטור לווייס. ההחלטה לפעול באמצעות "ללידי" נתקבלה כ"צ במאי 1935. ראה החלטות ישיבת מועצת ההעברה מאותו יום, א"צ S-7/175.
93. "עקרונות לעבודתנו במזרח הקרוב", תוכיז של "העברה" מ"צ באוקטובר 1934, א"צ S-25/9754.
94. "הצעות על העבודה במזרח הקרוב", תוכיז של "העברה" מ"צ באוקטובר 1934, א"צ שם. תוכיז ברוח דומה הוגש ב"12 באוקטובר 1934 לחברי ההנהלה רוסין, שרתוק והבסטר, א"צ שם.
95. סנאטור לחברי ההנהלה הציונית, 11 באוקטובר 1934, א"צ S-25/9754, וראה גם מכתבו של לאנדאואר לשפרינצק מ"27 בספטמבר 1934 (אותו מוכיז גם סנאטור), א"צ S-7/87.
96. ראה למשל, "הארץ", 5 בדצמבר 1934, עמ' 6 : "8 מיליונות מארק תוצאו מגרמניה לארץ-ישראל". הריסימה מסבירה את קשיי ההעברה בשל הפער בין התפקדות לאפשרויות השיווק, ורומזת על "צעדים יודעים הנעשים להקלת המצב".
97. מגצים אלה הוזכרו על-ידי מרגוליס בתשובה לשאלה של אפשלאק בוועדה הקונגרס הציוני ה-16 לענייני ההעברה. ראה הדו"ח של מרגוליס על דיוני הוועדה, א"צ S-7/178, סעיף 23.
98. ראה למשל מרגוליס למרכוס, 17 בינואר 1935, א"צ S-7/192.

99. דו"ח על שיחות נציגי „העברה“ עם אנשי הקהילה מקאהיר ומאלכסנדריה, 23 באפריל 1935, אי"צ S-7/174. דו"ח של לבני לסנאטור על נסיעתו לעיראק ופגישתו עם הרב הראשי ונשיא הקהילה בבאגדאד, 8 במאי 1935, אי"צ S-7/175.
100. למשל: סילבנסלד ולבני לציר הגרמני בקאהיר, סוף־שטודר, 15 באפריל 1935, אי"צ S-7/174; לבני לציר הגרמני בבאגדאד, 3 במאי 1935, אי"צ S-7/175.
101. למשל: דו"ח של לבני על שיחותיו עם נציגי „ג'נרל מוטורס“ בקאהיר על יבוא 100 מכוניות אופל מודל 1936 על־ידי ג'מ. למצרים, אשר חמורתם תשולם במארקים של „העברה“, 25 באפריל 1935, אי"צ S-7/174.
102. מרגוליס למועצת המנהלים של „העברה“, 28 באפריל 1935, אי"צ S-7/174. הצעתו נתקבלה בישיבת המועצה ב־7 במאי, ראה אי"צ S-7/175.
103. האירגונים הנ"ל להנהלת הסוכנות, 7 במאי 1935, אי"צ S-25/9810.
104. טיוטת קסלן לנוסח התשובה, אי"צ, שם.
105. טיוטת מכתב של שרתוק לקסטור, 10 במאי 1935, אי"צ, שם.
106. התאחדות שולי גרמניה להנהלת הסוכנות, 15 במאי 1935, אי"צ, שם.
107. שרתוק להתאחדות שולי גרמניה, 30 במאי 1935, אי"צ, שם.
108. האירגונים במצרים להנהלת הסוכנות, 3 ביוני 1935, אי"צ S-25/9810.
109. מרגוליס לחברי מועצה „העברה“, 14 במאי 1935, אי"צ S-7/175.
110. מרגוליס, לבני ודויד לרוסין, 19 במאי 1935, אי"צ, שם.
111. „הצרות לעולה במזרח הקרוב“ — דו"ח של מרגוליס על ביקורו בסוריה ובלבנון, 19 ביוני 1935, אי"צ S-7/176.
112. הרטנשטיין ל„פלטרוב“, 24 ביוני 1935, אי"צ S-7/177.
113. דו"ח של לבני על נסיעתו לעיראק, 10 ביולי 1935 (הביקור נערך ב־30 ביוני עד 5 ביולי), אי"צ, שם.
114. ע"צ 3-4 בדריה שלו מ־19 ביוני 1935, אי"צ S-7/176.
115. אי"צ S-25/9810, 9 ביולי 1935. ההצעה הועברה ב־16 ביולי על־ידי לאנדאואר למרגוליס, אי"צ S-7/177.
116. סנאטור לרונבלית, 17 ביוני 1934, אי"צ S-53/1561 III.
117. ראה לעיל, ע"צ 52-55.
118. ווהלסאט (ממניסטריוו־הכלכלה הגרמני) למוס, 7 באוגוסט 1935, אי"צ L-13/35-I.

ל פ ר ק ו

1. רונבלית ללאנדאואר, 1 בינואר 1934, אי"צ S-7/85.
2. מיטש הוועד הפועל הציוני מירושלים, תרצ"ד, ע"צ 79-80. ראה גם דבריו של שמוראק, שם, עמ' 120.
3. חוברת תעמולה בשם „עדת ישראל“, שהופיעה בתל־אביב ביוני 1934, אי"צ S-7/93.
4. „העברה“ ללאנדאואר, 14 באוגוסט 1934, אי"צ S-7/87, וראה גם „הארץ“ מ־12 באוגוסט 1934, בו התפרסמה מודעה גדולה מטעם „העברה“ במסגרת „הצלת הון יהודי גרמניה — חובת אחים היא, המבדילה את העליה לארץ והמבדירה את בנייתה“.
5. ראה ילקוט מדינת, י"ז, ע"צ 134-135.
6. ליכנשטיין לוועד הפועל של ההסתדרות, 23 באוגוסט 1934, אי"צ S-53/1561 III.
7. רונבלית לרוסין, 18 ביולי 1934, אי"צ S-7/5. על שיחותיו עם גולדמן ועם קרייזברגר בעניין הוועדה, על הדיונים המוקדמים ועל דרישת הרביוניגיסטים להעלות בוועדה את עניין ההעברה ראה רשימתו של הרמן מייס על הוועדה ב„הארץ“, 28 באוגוסט 1934, עמ' 2.
8. Protocole des Séances de la IIIe Conférence Juive Mondiale, p. 40.

המדיניות הציונית והסכם ההעברה

9. שם, ע"פ 78-79.
10. מכתבו הנ"ל של ליבנשטיין לוועד הפועל של ההסתדרות.
11. הרמן סויט ב, "הארץ", שם. העמדה הציונית יוצגת בישיבות המגורות של הוועידה עליידי גולדמן ומוסנזון. ראה גולדמן ללאטרברג, 8 באוקטובר 1934, אי"צ Z-4/3434.
12. גולדמן ל, "העברה", 25 באוגוסט 1934, אי"צ S-7/87.
13. "העברה" לגולדמן, 30 באוגוסט 1934, אי"צ, שם.
14. *Juedische Rundschau* מ"ט 12.3.1935 מצטט את ה"Westfaelischen Landeszeitung" מ"ט 8 במאס, שם הופיעה רשימה מאת אחד שניידר, שפסקה בוחסים הכלכליים בין גרמניה לארץ-ישראל, תחת הכותרת "Klarheit um Palästina".
15. ביולטין יט"א מ"ט 18 באוקטובר 1934, אי"צ L-13/132.
16. ליפסקי להנהלת הציונית בלונדון, 19 באוקטובר 1934, אי"צ S-25/9810. ראה גם מברק של ההסתדרות הציונית בקאנאדה לברודצקי מ"ט 14 בנובמבר 1934 בנוסח דומה, אי"צ Z-4/3434.
17. לוקר לוויסין, 19 באוקטובר 1934, אי"צ Z-4/3434.
18. וויסין ללוקר, 23 באוקטובר 1934, אי"צ, שם.
19. לוקר לרוטנברג ולליפסקי, 25 באוקטובר 1934, אי"צ, שם.
20. וויסין לווארבורג, 26 באוקטובר 1934, אי"צ, שם.
21. רוטנברג ללוקר, 14 בנובמבר 1934, אי"צ, שם.
22. לוקר לרוטנברג, 29 בנובמבר 1934, אי"צ, שם.
23. לוקר לקסלן, 22 בינואר 1935, אי"צ, שם.
24. וויסין לרוסין, 17 בפברואר 1935, וויסין לקסלן, 21 בפברואר 1935, אי"צ, שם.
25. סנאטור ללוקר, 22 בפברואר 1935, אי"צ, שם.
26. החלטת המרכז מ"ט 2 בפברואר 1935, אי"צ S-53/1561.
27. פריטל הישיבה בא"צ S-25/9755.
28. טיוטת נאום של רוסין, אי"צ A-107/30-II. נוסח זה שונה בכתב"ד ל, אמנם המחלקה הגרמנית עומדת בקשר עם המוסד הזה, אך רק עד כמה"ז זכר.
29. ראה נוסח נאום של רוסין העוסק במחלקה הגרמנית, מרשב הוועד הפועל הציוני בירושלים, בין ארד ב' - ה' ניסן תרצ"ה, ע"פ 81-85.
30. שם, ע"פ 59-60. יחס הקולות בהצבעה היה 17 : 7.
31. שם, ע"פ 247-246.
32. שם, ע"פ 249.
33. שם, ע"פ 250.
34. שם, ע"פ 253-254.
35. שם, ע"פ 248-249.
36. שם, ע"פ 251-253. דרישה דומה העלו גם הצירים מ. אבנר ורובינשטיין. מן הצירים הכלליים, שם, ע"פ 247 ו-253 ; וכן היא הועלתה עליידי דב הוז, שם, ע"פ 251.
37. התאחדות עולי גרמניה להנהלת הסוכנות, 15 במאי 1935, אי"צ S-25/9810.
38. שרתוק להתאחדות עולי גרמניה, 30 במאי 1935, אי"צ S-7/175.
39. ראה מברקו לקונגרס, אי"צ S-25/9755.
40. מכתב הפדרציה לקונגרס מ"ט 22 באוגוסט 1935, אי"צ Z-4/3434.
41. נוסח מברקו של קיש מופיע בדרישה של מרגוליס על דיוני ועדת ההעברה של הקונגרס, אי"צ S-7/178, סעיף 18.
42. אי"צ S-53/1561. הדרישה נכתב עליידי רוסין, והוצג בקונגרס עליידי ועליידי עוזרין סנאטור ולאנדאואר. ראה פריטל הקונגרס הציוני הי"ט, ע"פ 120-121.
43. אי"צ, שם, ע"פ 5-6.
44. דברי גרוסמן, פריטל הקונגרס הציוני הי"ט, ע"פ 159-161.
45. פריטל הקונגרס, ע"פ 162-163.

יואב גלבר

46. שם, ע"פ 189-190.
47. דברי יארבלום, 26 באוגוסט 1935, שם, עמ' 256. התפלגות דשית דומת היתה גם בישיבת סיעת העבודה שדנה בהצעות ההחלטה של הוועדה לענייני העברה של הקונגרס, ולפי עדותו של מרגוליס, שנכח בישיבת, היתה התפלגות זאת אופיינית לכל המפלגות, ולא רק לסיעת העבודה. ראה אי"צ S-7/178, סעיף 32.
48. פרטיכל הקונגרס, ע"פ 262-264.
49. דברי הציר רחנשטיין, 2 בספטמבר 1935, שם, ע"פ 426 ו-436.
50. פרשה זו מזכירת עליידי מרגוליס בדו"ח שלו על דיוני ועדת ההעברה של הקונגרס, אי"צ S-7/178, סעיף 37.
51. פרטיכל הקונגרס, ע"פ 313-314.
52. הדו"ח של מרגוליס על דיוני ועדת ההעברה (ערוך בצורת פרטיכל), אי"צ S-7/178, סעיף 8.
53. אי"צ, שם, סעיפים 11-12.
54. אי"צ, שם, סעיף 14.
55. אי"צ, שם, סעיף 31.
56. שם, סעיף 35.
57. שם, סעיף 38.
58. שם, סעיף 41.
59. אי"צ, שם, סעיף 44.
60. נוסח תחולת (בגרמנית), לרבות המבוא לה, בפרטיכל הקונגרס, עמ' 805.

SUMMARY

First in No. 18 of "Yalkut Moreshet" we bring a lecture by Prof. S. Ettinger of the Hebrew University, Jerusalem, before the "Moreshet Circle" on the subject: "Anti-semitism peculiar to our times".

This lecture has been edited by Prof. Ettinger for publication in the Yalkut and it is an important contribution to the series of research papers in which he examines and clarifies the phenomenon of hatred towards Jews in modern times.

There is the second (and final) part of Yoav Gelber's paper on "Zionist Policy and the Transfer Agreement, 1933—1945". In this paper Gelber endeavours to give a comprehensive view of this intricate subject which in its time aroused controversy in Jewish and Israeli public opinion. It also throws light on the different aspects of German policies during that period. The paper was presented as a final thesis for a degree at the Hebrew University, under the guidance of Professor Ettinger.

We present Shalom Holawski's paper: "Minsk — its struggle and destruction", a contribution to help us understand the situation of the Jews in the Soviet Union. The fate of the Minsk Ghetto, which existed for a fairly long time; the underground influx of refugees into Minsk — all these throw light on the behaviour and the reactions of Soviet Jewry on the one hand and the non-Jewish surroundings on the other during the Second World War.

S. Holawski also analyses the way in which Soviet authorities officially published their sources and the lessons to be drawn from the Minsk Ghetto and the underground that grew up there.

Sources and Evidence.

Under this head we bring the testimony of Shmuel (*Mietek*) Gruber, edited by S. Krakowski after checking against evidence given by the author shortly after the War and other sources.